

Nr 1/2010

Doliny rzeczne jako struktury przestrzenne
River Valleys as Natural Spatial Structures

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Doliny rzeczne są nieodłącznym elementem otaczającego krajobrazu. Powstają w wyniku erozji przepływającej wody, a ich forma i ukształtowanie zależne jest od wielu czynników, chociażby rodzaju podłoża, ukształtowania terenu czy klimatu. Inaczej wygląda dolina rzeczna w górach, na terenie o dużych różnicach wysokości albo na obszarze zupełnie płaskim. W pierwszym przypadku powstają malownicze przełomy o wąskim dnie i stromych zboczach, a w drugim niejednokrotnie rozlewiska z ostojami przyrody. Jednak doliny rzeczne to nie tylko sama natura, jest to również miejsce sporej ingerencji człowieka.

W dolinach rzecznych rozwijało się osadnictwo, zlokalizowane są miasta i ośrodki przemysłowe. Powstają w nich różnego rodzaju bariery będące wynikiem przecinającej je komunikacji lub innych elementów infrastruktury technicznej. Te nowe formy mają wpływ na środowisko a także zmieniają strukturę przestrzenną dolin rzecznych.

Doliny rzeczne w swojej naturalnej postaci są korytarzami ekologicznymi, jednak w przypadku dużej ingerencji człowieka w połączeniu z zanieczyszczeniem przepływającej wody nie mają już takiej wartości. Stąd przy podejmowaniu decyzji planistycznych ważne jest rozważenie ich wpływu na takie struktury przestrzenne jak doliny rzeczne.

River Valleys are an inseparable element of the surrounding landscape. They come into being as a result of erosion of the flowing water, and their form and shaping depend on numerous factors, such as the kind of subsoil, shaping of the terrain or climate. A river valley in the mountains looks different from those at lower altitudes or on a completely flat territory. In the first case arose some picturesque breaks with narrow riverbeds and steep slopes, in the other - backwaters with a nature refuge. However, river valleys are not only nature itself, they are also places of considerable human interference.

Colonization developed in river valleys; towns and industrial centres are located there. Barriers of various kinds come into existence, resulting from transport cutting through the area, and other elements of technical infrastructure. These new forms influence the environment, and also change the spatial structure of river valleys.

River valleys in their natural form are ecologic corridors, however, in the case of considerable human interference connected with pollution of the flowing water, they do not have such value. Therefore, when planning decisions are taken, it is crucial to consider their influence on such spatial structures like river valleys.

Kolegium redakcyjne

Editorial Board

Okładka: Berlin, nowa architektura nad rzeką w dzielnicy rządowej
(fot. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Cover: Berlin, new architecture on the river in the government
district (photo I. Niedźwiecka-Filipiak)

PROBLEMY		PROBLEMS
☛ Piliczańskie parki krajobrazowe – idea ochrony a praktyka	4	The Pilica Landscape Parks – Idea of Preservation and Practice
<i>Małgorzata Milecka, Anna Różańska</i>		
EKOLOGIA KRAJOBRAZU		LANDSCAPE ECOLOGY
☛ Wybrane aspekty zagospodarowania karpaccich dolin rzecznych	11	Chosen Aspects of Development of River Valleys in Sub-Mountain Areas
<i>Piotr Krzyk</i>		
☛ Rospuda – studium ochrony i kształtowania krajobrazu	18	Rospuda – Landscape Assessment Study
<i>Aleksandra Sas-Bojarska</i>		
PREZENTACJE		PRESENTATIONS
☛ Krajobraz sakralny związany z ciekami wodnymi, na przykładzie „Szlaku kościołów drewnianych wokół Puszczy Zielonka”	25	Sacred Landscape Connected with Water Flows, Based on the Study of ‘The Trail of Wooden Churches in Zielonka Forest’
<i>Elżbieta Raszeja, Ewa de Mezer</i>		
☛ Wykorzystanie walorów krajobrazowych doliny wiślanej w rejonie Wilanowa dla rozwoju turystyki	34	Utilization of Values of the Vistula Valley Landscape in Wilanów Region for Development of Tourism
<i>Małgorzata Kaczyńska</i>		
☛ Przekształcenia przestrzenne ujścia rzeki Świny w Świnoujściu	42	Spatial Transformations of the Świna River Estuary
<i>Alicja Biranowska-Kurtz</i>		
☛ Rola dolin rzecznych w średniowiecznym paśmie obronnym Jury Krakowsko-Częstochowskiej	50	The Importance of River Valleys in the Medieval Fortification Line of Jura Krakowsko-Częstochowska
<i>Michał Uruszczak</i>		
STANDARDY		STANDARDS
☛ Krajobraz doliny Karpnickiego Potoku. Zastosowanie systemów GIS w analizach historycznych krajobrazu	55	Karpnicki Brook Valley Landscape. Application of the GIS System for Historical Analysis of Landscape Changes
<i>Justyna Jaworek, Piotr Gołuch, Adam Michalski</i>		
☛ O krajobrazie w dolinie rzeki Ilmenau	62	About the Landscape of the Ilmenau Valley
<i>Agnieszka Aleksandra Jaszczak</i>		
FORUM		FORUM
☛ Zagrożenia dla przyrodniczego i kulturowego rozwoju doliny Strugi Świebodzińskiej	69	Threats for the Natural and Cultural Development of the Struga Świebodzińska Valley
<i>Anna Bazan-Krzywoszańska, Marta Skiba</i>		
☛ Analiza elementów kompozycji wybranych wsi Drawskiego Parku Krajobrazowego	75	Analysis of Special Systems Elements of Chosen Villages in Drawski Landscape Park
<i>Anna Dudzińska, Barbara Szpakowska, Piotr Urbański</i>		
☛ Przekształcenia układów historycznych wsi w gminie Purda w latach 1996–2005	80	Transformations of Historical Countryside Layouts in Purda District in the Years 1996–2005
<i>Sławomir Sobotka</i>		
Streszczenia angielskie	86	Summaries

Piliczańskie parki krajobrazowe – idea ochrony a praktyka

Małgorzata Milecka, Anna Różańska

The Pilica
Landscape
Parks – Idea of
Preservation and
Practice

Wprowadzenie

Introduction

Pilica, to najdłuższy lewy dopływ Wisły. Rzeka prowadzi swe wody od terenów podgórskich, aż na tereny nizinnego Mazowsza, przez co krajobrazy towarzyszące Pilicy są niezwykle urozmaicone. Jednymi z najbardziej interesujących krajobrazowo fragmentów doliny Pilicy są jej odcinki na wysokości: Przedborza, Sulejowa i Inowłódza. Krajobraz doliny i otaczających ją terenów wysoczyzny wzbogacają kompleksy leśne, będące pozostałością dawnej Puszczy Pilickiej z całym jej bogactwem, chronionym jako rezerwat przyrody. W celu kompleksowej ochrony krajobrazu doliny Pilicy, pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX wieku, powstał Zespół Krajobrazowych Parków Piliczańskich, który tworzą: Przedborski, Sulejowski i Spalski Park Krajobrazowy. Na terenie parków i w ich otulinie znajduje się także wiele cennych obiektów pozaprzyrodniczych, będących spuścizną kulturową regionu i jednocześnie silnym magnesem dla lokalnej turystyki. Tereny Piliczańskich Parków Krajobrazowych są odwiedzane przez dużą liczbę turystów, z drugiej zaś strony podlegają ochronie, w ostatnim czasie rozszerzonej o dość rozległe obszary Natury 2000. Sytuacja taka rodzi konflikty przestrzenne i społeczne.

Celem artykułu jest ukazanie idei ochrony zespołu trzech parków

krajobrazowych oraz wybranych problemów związanych z wdrażaniem ochrony tych parków w życie regionu.

Wartości przyrodnicze
chronione
na obszarach
Piliczańskich Parków
Krajobrazowych

Natural values protected
in the area of the Pilica
Landscape Parks

Przedborski Park Krajobrazowy

Utworzony został w 1988 roku. W parku znalazła się północno-zachodnia część Pasma Przedborsko-Małogoskiego i przylegające do niego niziny: po zachodniej stronie fałista równina z wydmami piaszczystymi po rzekę Pilicę, po wschodniej stronie podmokłe obszary leśne i łąkowe nad Czarną Pilczycką i Czarną Mieczyską. Najcenniejsze w Przedborskim Parki Krajobrazowym są ekosystemy leśne (46,2% powierzchni), z dużym udziałem drzewostanów gatunkowo zgodnych z siedliskiem. Są to przeważnie drzewostany sosnowe na siedlisku borów mieszanych, przeplacone olsami i borami bagiennymi. Najbardziej cenne fragmenty przyrody ożywionej objęte są ochroną rezerwatową. Są to rezerwaty: Bukowa Góra (chroniony jest stary las bukowy

na wapiennym wzgórzu), Piskorzaniec (ochronie podlegają torfowiska niskie, przejściowe i wysokie z reliktową florą i fauną), Murawy Dobromierskie (chronione są murawy kserotermiczne, unikalne w Polsce środkowej). Na florę parku składa się około 900 gatunków roślin naczyniowych. Obszary z najciekawszą florą to Bukowa Góra i jej otoczenie z wapiennymi murawami kserotermicznymi, torfowisko Piskorzaniec, Las Świdziński i Las Czarna Różga. W parku występuje 39 gatunków roślin podlegających ochronie całkowitej, spotyka się wiele gatunków zwierząt, spośród których najliczniejszą grupę stanowią ptaki w liczbie 168 gatunków, z których 98 należy do awifauny lęgowej. Czyste wody rzek, urozmaicona rzeźba terenu, różnorodna szata roślinna, barwne łąki i ciemne lasy, skaliste wzgórza i torfowiska, suche wydmy i przepastne topliska leśne to elementy wyróżniające krajobraz Przedborskiego Parku Krajobrazowego. Obrazu tego dopełnia mozaika pól z tradycyjnymi uprawami¹.

Sulejowski Park Krajobrazowy

Utworzony został w 1994 roku. Obejmuje dolinę rzeki Pilicy wraz z najbardziej cennymi przyrodniczo terenami przyległymi, jest „łącznikiem” pomiędzy Przedborskim, a Spalskim Parkiem Krajobrazowym. Walory Sulejowskiego Parku Krajobrazowego tworzą przede wszystkim: naturalny krajobraz rzeczny, zwłaszcza środkowego odcinka Pilicy między Przedborem i Sulejowem, „del-

ty” Luciąży, Czarnej Malenieckiej oraz śródleśnych strumieni. Niespełna 10% powierzchni wszystkich lasów Parku posiada charakter zbliżony do naturalnego, natomiast krajobraz lasów puszczańskich prezentuje jedynie pięć fragmentów lasu o łącznej powierzchni zaledwie 170 ha. Na terenie parku stwierdzono dotychczas 17 zespołów leśnych i zaroślowych oraz szereg zbiorowisk zastępczych, 70 zbiorowisk mokradłowych i łąkowych oraz kilka zbiorowisk muraw napiaskowych i kserotermicznych. Obszary znacznie przekształcone charakteryzują się rozwojem roślinności synantropijnej. Stwierdzono dotychczas występowanie prawie 1000 gatunków roślin naczyniowych, a wśród nich między innymi takie osobliwości florystyczne jak: storczyki (12 gatunków), widłaki (4 gatunki), długosz królewski, zimoziół północny, koniczynę łubinową i kokoryczkę okółkową. Wśród licznie reprezentowanych, różnych grup świata zwierząt na szczególną uwagę zasługuje entomofauna i ornitofauna. Same tylko motyle reprezentowane są przez około 30 gatunków. Na obszarze Parku zaobserwowano około 200 gatunków ptaków z czego prawie 150 gatunków odbywa tu lęgi. Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego istnieje 11 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 624 ha. Najliczniejsze są rezerваты leśne: Lubiaszów, Mszczę, Twarda, Gaik, Błogie, Wielkopole, Jawora oraz projektowane: Kaleń, Prucheńsko i Łęgi nad Pilicą. Rezer-

waty florystyczne to: Las Jabłoniowy i Jaksonek oraz projektowany – Bory nad Pilicą. Pozostałe obiekty reprezentują trzy różne typy rezerwatów: krajobrazowy – Niebieskie Źródła, torfowiskowy – Czarny Łęg i projektowany wodny – Struga Młynki².

Spalski Park Krajobrazowy

Utworzony został w 1995 roku. Park stanowi obszar o dobrze zachowanych cechach krajobrazu naturalnego z bogatym i różnorodnym światem roślinnym i zwierzęcym. Obejmuje on dolinę rzeki Pilicy wraz z najcenniejszymi lasami spalskimi. Najbardziej atrakcyjny fragment doliny to przełomowy odcinek rzeki w okolicy Inowłodza. W granicach parku przeważają tereny leśne (54,4% powierzchni), lecz znaczny udział mają użytki rolne (35,6% pow.). Rozległe lasy w środkowym biegu Pilicy coraz częściej nazywa się Puszcą Pilicką, choć nie mają one w rzeczywistości charakteru historycznej puszczy. Składają się z kilku kompleksów położonych po obu stronach Pilicy. Do najcenniejszych należą lasy spalskie położone na lewym brzegu Pilicy na wschód od Tomaszowa Mazowieckiego. Obecnie obejmują ok. 9 000 ha powierzchni. Najcenniejsze pozostałości dawnej Puszczy Pilickiej chronione są siecią rezerwatów. Są to rezerваты: Spała (po obydwu stronach Pilicy, chroni grądy ze starymi dębami i sosnami), Gać Spalska (ciągnie się kilka kilometrów cienkim pasem wzdłuż rzeki Gać, chroni tereny bagienne oraz

drzewostany olszowe i sosnowe, a także stanowiska rosiczki pośredniej, wawrzynka wilczętyko, żurawiny, bagna zwyczajnego, wełnianki, grążela i nenufarów oraz żeremia bobrów), Konewka (chroni lasy dębowe), Żądłowice (mozaika olsów i borów sosnowych), Jeleń (chroni lasy liściaste z jodłą) i Sługocice (ochronie podlega grąd wilgotny).

Różnorodność warunków ekologicznych sprawia, że Spalski Park Krajobrazowy cechuje bogactwo zasiedlających go gatunków zwierząt. Rejon Konewki i Inowłódza jest ostoją dla wielu bardzo rzadko występujących owadów. W Pilicy oraz jej starorzeczach stwierdzono występowanie 28 gatunków ryb i jednego przedstawiciela smoczkoustych – minoga strumieniowego. Ponadto odnotowano dziewięć gatunków płazów (w tym 6 chronionych) i 5 gatunków gadów (wszystkie chronione). W obrębie parku stwierdzono gnieźdzenie się 139 gatunków ptaków, z których aż 136 podlega ochronie lub są to ptaki łowne. Wiele z nich to rzadkości ornitologiczne. W Parku odnotowano występowanie 31 gatunków ssaków, z czego 7 objętych jest całkowitą ochroną, a 12 należy do zwierzyny łownej. Te właśnie walory przyrodnicze, różnorodność i unikalność fauny, flory a także walorów krajobrazowych były przyczyną ustanowienia prawnej ochrony tego terenu³.

Wartości kulturowe chronione na obszarach Piliczańskich Parków Krajobrazowych a współczesne przekształcenia

Cultural values protected in the Pilica Landscape Parks and contemporary transformations

Park krajobrazowy według *Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku ...obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe, w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.*

Na obszarach Piliczańskich Parków Krajobrazowych oprócz wartości przyrodniczych, ochronie podlegają także wartości kulturowe i historyczne. Te zaś w przypadku omawianego obszaru są różnorodne i stosunkowo równomiernie rozlokowane na całym terenie objętym prawną ochroną. Każdy park z zespołu Piliczańskich Parków Krajobrazowych, przy wspólnej osi przyrodniczej, jaką stanowi Pilica i nieco zmiennych warunków przyrodniczych (od wyraźnie wyżynnej części południowej w Parku Przedborskim do typowo

wo nizinnej w Parku Spalskim) posiada odmienne wartości kulturowe. Oczywistymi węzłami kulturowymi są ośrodki miejskie od wieków zróżniowane z Pilicą: Przedbórz, Sulejów i Inowłódz, gdzie już w średniowieczu istniały ważne przeprawy przez rzekę. Wymienione miasta zawdzięczają swój rozwój właśnie temu nadpilicznemu położeniu (rola rzeki jako miejsca spławiania towarów, rozwój miast targowych, pobieranie myta za przeprawę przez rzekę). Każdy ośrodek wykształcił swoisty układ urbanistyczny, który we wszystkich trzech przypadkach rozwinął się po obu stronach rzeki. Rozwój tych ośrodków niezwykle silnie zdeterminowany był przez układ przyrodniczy rzeki, co skutkuje wieloma podobieństwami w opisywanych strukturach.

W sylwecie Przedborza silnie rysuje się wieża kościoła św. Aleksego (1340 r.), zlokalizowanego na wzgórzu nieopodal rynku miejskiego, przy którym znajdują się domy mieszkalne (XVIII–XIX wiek). Na zachód, w kierunku rzeki Pilicy znajdują się ruiny XIV-wiecznego zamku Kazimierza Wielkiego (spalony w 1660 r.). Miasto usytuowane jest na mocno pofalowanym terenie, w otoczeniu lasów – na cyplu wzgórza dochodzącego do Pilicy w miejscu przeprawy. Sytuacja ta spowodowała ukształtowanie się łukowatego zarysu ulic zgodnie z konfiguracją terenu. Dzisiejszy układ urbanistyczny miasta składa się z dwóch odrębnych jednostek wykształconych po obu stronach rzeki. Część

lewobrzeżna rozwinęła się na kanwie wczesnośredniowiecznej osady targowej, a część prawobrzeżna to poszerzony teren dawnego miasta średniowiecznego, o nadal czytelnym typowym rozplanowaniu z okresu lokacji. Most na Pilicy spina te dwie jednostki, dając Przedbórzowi współczesną postać. Kolejnym miastem od wieków strzegącym przeprawy przez Pilicę jest Sulejów. To na jego wysokości Park Przedborski przechodzi w Sulejowski. Historia i rozwój miasta związane są z położonym nieco na północ klasztorem cystersów (ryc. 1), który silnie wpłynął na przekształcenia przestrzenne całego opisywanego obszaru, prowadząc właściwą dla zakonu gospodarkę opartą na rolnictwie oraz zagospodarowywaniu nieużytków. Piękna sylweta sulejowskiego opactwa nadal malowniczo wtapia się w dolinę Pilicy, dając świadectwo właściwego dla zakonu miejsca w krajobrazie dolinnym. Pierwotnie osada targowa znajdowała się około 1,5 km na południe od klasztoru. Dzisiaj miasto zajęło tereny nawet powyżej opactwa, włączając go w strukturę urbanistyczną⁴.

Wymienione zespoły miejskie tj. Przedbórz, Sulejów i Inowłódz, stanowią z pewnością dominanty kulturowe w krajobrazie Parków Piliczańskich. Subdominantę można dostrzec w zespole rezydencjonalnym Spały, która w XVIII/XX wieku wpisuje się w dużo wcześniejszą historię tych terenów. Ważnymi akcentami są z pewnością unikalne na tych terenach zespoły rezydencjonalne

Ryc. 1. Sulejów, opactwo cystersów w dolinie Pilicy

Fig. 1. Sulejów, the Cistercian abbey in the Pilica valley

(Bąkowa Góra, Majkowice, Zajęczków), zabudowy wiejskiej, a także zabytki techniki (wapienniki, liczne młyny, kuźnie) oraz fortyfikacje Jelenia i Konewki. Jeśli dodamy do opisanych walorów unikalny świat przyrody, z licznymi rezerwami przyrody, pojedynczymi pomnikami przyrody, możemy docenić wartość tej niezwykle ważnej osi kulturowej i ekologicznej województwa łódzkiego⁵.

Na tle wyżej zaprezentowanych wartości kulturowych terenu w czasach współczesnych powstały nowe formy zagospodarowania terenu, silnie determinujące krajobraz Pilicy. Jedną z ważniejszych na analizowanym obszarze jest zaporę piętrząca wody Pilicy w Smardzewicach, w odległości około 25 km na północ od Sulejowa. Powstały w latach 70. XX wieku Zalew Sulejowski jest inwestycją, którą dziś

zdecydowanie można określić, jako niekorzystną dla środowiska przyrodniczego. To typowy, nizinny zbiornik retencyjny, zajmujący naturalną dolinę rzeki, o łagodnych spadkach. Amplituda wahań wody jest znaczna, wynosi średnio 2,6–4,6 m. Wahania takie powodują czasowe zalewanie i odsłanianie brzegów, a czym są one bardziej wypłaszczone tym zjawisko to zajmuje większe poacie terenu. Występujące w związku z tym procesy gnicia i butwienia roślinności przybrzeżnej powodują duże zagrożenie dla terenów brzegowych, ale także stanu sanitarnego wód, które już obecnie nie nadają się do kąpielii, a warto dodać, że poza rekreacyjną – zakładaną jako drugorzędna funkcja – zbiornik był projektowany dla celów retencjonowania wody pitnej dla aglomeracji łódzkiej. Już dziś wiadomo, że planując inwesty-

cję nazbyt optymistycznie zakłada-
no nieograniczone możliwości wy-
korzystania tego obiektu dla celów
rekreacyjnych. Tereny otaczające za-
lew – w szczególności z dojrzałymi
drzewostanami leśnymi – nie dość,
że źle zniosły zmiany stosunków
wodnych, to dodatkowo zostały na-
rażone na nadmierny ruch rekreacyj-
ny, znacznie przekraczający możli-
wości środowiskowe. Braki w infra-
strukturze technicznej (w szczegól-
ności kanalizacji), a jednocześnie
wyznaczenie w planach poszcze-
gólnych jednostek administracyjnych
licznych terenów zabudowy letnisko-
wej, której stopniowe wprowadzanie
w obszary dolinne zakłóciło i tak kru-
chą strukturę przyrodniczą terenu,
to kolejne problemy związane z za-
lewem. Inwestycja ta przyniosła zbyt
duże koszty środowiskowe – zniszc-
zenia położonych poniżej zalewu
mokradeł i torfowisk, przerwanie na-
turalnego ciągu ekologicznego rze-
ki Pilicy oraz związana z budową
zbiornika silna urbanizacja terenów
w jego otoczeniu, to najistotniejsze,
a jest ich znacznie więcej. Jedno-
czego nie można odmówić zalewo-
wi to jego malowniczość i atrakcja
w postaci dużego – na opisywanym
terenie największego – akwenu wod-
nego, co oczywiście daje wielorakie
możliwości wykorzystania. Koszty
środowiskowe wydają się jednak nie-
współmierne do zysków. Utworze-
nie w latach 90. XX wieku Parku Su-
lejowskiego miało uzdrowić sytuację
i pozwolić na jej uregulowanie, jed-
nak nie do końca się to udało. Kolej-

nym ważnym ośrodkiem, gdzie nad-
mierny bum inwestycyjny de facto
zaszkodził zasobom przyrodniczym
i kulturowym jest położona już na te-
renie Spalskiego Parku Krajobrazo-
wego – Spała. Miejscowość przeży-
wa swój renesans, jednak nowe in-
westycje budowlane odbierają Spałę
jej urok dawnego kurortu i łączność
z naturalnym, dolinym krajobrazem
Pilicy. Nic nie wskazuje, aby proces
ten miał się zatrzymać, bowiem tere-
ny te cieszą się dużą popularnością,
a zabudowa wznoszona jest nawet
na obszarach o niekorzystnych sto-
sunkach wodnych (wysoki poziom
wód gruntowych). Trzeba tu dodać,
że duża część tych terenów aktual-
nie nie jest okresowo zalewana dzie-
ki wybudowaniu Zalewu Sulejow-
skiemu, co spowodowało częściow-
e osuszenie obecnie przeznacz-
anych pod zabudowę działek. Zabu-
dowa, mocno zawężonej w stosunku
do istniejącej przed budową zapory
w Smardzewicach, doliny Pilicy jest
czytelna na całym odcinku od Spały
aż po położony ok. 10 km poniżej
Inowłódz. Miejscowość ta jest wy-
raźną dominantą w pilickim krajobra-
zie. Po lewej stronie doliny, na wzgó-
rzu wznosi się romański kościół św.
Idziego, ufundowany przez Władys-
ława Hermana w 1086 roku. Podob-
nie jak w Przedborzu i tu można od-
naleźć ruiny zamku, wybudowane-
go w połowie XIV wieku przez kró-
la Kazimierza Wielkiego. Inowłódz
pełnił funkcję grodu granicznego. In-
teresujące wydaje się to, że o ile za-
mek usytuowany był na lewym brze-

gu Pilicy (która w tym miejscu stano-
wiła granicę między należącą do Ma-
zowska Ziemią Łęczycką, a należącą
do Małopolski Ziemią Sandomierską)
to samo miasto znajdowało się
na wyspie oblewane wodami rze-
ki, rozdzielającej swój nurt. Ta „wy-
spowa” sytuacja przestrzenna mia-
sta jest dziś w zasadzie niezauważal-
na w przestrzeni, podobnie jak po-
przez współczesne zagospodarowa-
nie zatarte jest powiązanie reliktyw
średniowiecznego grodu i zamku.

Idea ochrony Piliczańskich Parków Krajobrazowych a praktyka

The Pilica Landscape Parks
– an idea of preservation as
practice

Według zapisów *Ustawy
o ochronie przyrody* z 2004 roku,
w parku krajobrazowym można kon-
tynuować działalność gospodarczą,
jednak z pewnymi ograniczeniami.
Park także ma służyć rekreacji kra-
joznawczej (turystyce niepobytowej),
wypoczynkowi, a także edukacji.

Teren Piliczańskich Parków
Krajobrazowych, obok wartości przy-
rodniczych, posiada także zróżni-
cowane obiekty kultury materialnej
i duchowej. To powoduje, że ma
w sobie niepowtarzalny urok, przy-
ciągający rzesze turystów. Niestety

potencjał tego terenu nie zawsze jest we właściwy sposób wykorzystany. Tereny charakteryzujące się najwyższymi walorami są jednocześnie narażone na wykorzystanie komercyjne, co ostatecznie skazuje je na przekształcenie a w konsekwencji na utratę wcześniejszych wartości. Tak dzieje się w okolicach Spały, gdzie obserwujemy prawdziwy „bum” inwestycyjny, ale także bez mała na całym odcinku od Teofilo-wa do Zakościela (wzdłuż Pilicy). Podobnie jest w Inowłodzu, gdzie nowa zabudowa mieszkaniowa zlokalizowana jest praktycznie nad samą Pilicą (ryc. 2).

Wydaje się, że istnienie parków krajobrazowych nie przeszkadza zabudowywaniu rzeki i postępującej urbanizacji terenu. Warty przytoczenia przykładem jest sytuacja, jaka powstała w rejonie Spały. Wokół miejscowości znajduje się liczna grupa rezerwatów przyrody, a znaczny teren na odcinku kilkunastu kilometrów (od Tomaszowa Mazowieckiego do Poświętnego) chroniony jest w postaci Spalskiego Parku Krajobrazowego. W rejonie Spały powstała też nowa forma przyrodniczej ochrony terenu w postaci sieci NATURA 2000. W pewnym sensie wszystkie unikatowe i niezwykle cenne obszary istnieją dzisiaj dzięki dawnej funkcji i prowadzonej gospodarce na terenie Spały, podczas gdy ona sama nie jest objęta ochroną (poza wpisem do rejestru zabytków jej centralnej części z resztką parku i historyczną zabudową). Ustalenia planistyczne związa-

Ryc. 2. Inowłódz, nowa zabudowa w dolinie Pilicy

Fig. 2. Inowłódz, a new building in the Pilica valley

ne z powołaniem Spalskiego Parku Krajobrazowego i ustanowieniem dla niego granic wyłączyły z jego obszaru najcenniejszy pod względem kulturowym teren zabytkowego zespołu rezydencjonalnego w Spale wraz z wartościowym fragmentem doliny rzeki Gaci i skarpy spalskiej. Skutkuje to tym, że teren o wysokich wartościach kulturowych z fragmentami cennej, historycznej kompozycji przestrzennej pozostaje poza obszarem objętym ochroną w postaci Parku Krajobrazowego. Ta niekonsekwencja ma bardzo negatywne skutki dla spalskiego założenia, które podlega dalszej degradacji przestrzennej, będąc jednocześnie swego rodzaju „jądrem” otaczającego krajobrazu.

Wymienione wyżej przykłady niewłaściwego gospodarowania przestrzenią w obrębie Piliczańskich Parków Krajobrazowych, to przede wszystkim skutek braku planów zagospodarowania przestrzennego dla tego obszaru.

Inną kwestią, mającą znaczny negatywny wpływ na obszary Piliczańskich Parków Krajobrazowych jest presja turystyczna. Wiele atrakcji przyrodniczych, historycznych i kulturowych zlokalizowanych na tym obszarze przyciąga rzesze turystów. Warto tu wspomnieć, że tradycje wypoczynku i rekreacji dla tych terenów sięgają zamierzchłej przeszłości. Od niepamiętnych czasów przyjeżdżali w te rejony na łowy władcy Pol-

ski, a Spała stała się wypoczynkową rezydencją głowy państwa polskiego⁶. Jednak obecnie presja turystyczna jest za duża w stosunku do chłonności terenu i przygotowania infrastruktury turystycznej. Proporcje te winny wynikać z możliwości środowiskowych terenu a nie oczekiwań potencjalnych inwestorów.

Podsumowanie

Conclusion

Na terenie Zespołu Piliczańskich Parków Krajobrazowych nadal czytelne są w krajobrazie walory przyrodnicze oraz pozostałości dawnych porządków przestrzennych, świadczące o historii tych ziem, ich losach i rozwoju. Jednak dziś użytkownikami krajobrazów otwartych jest nie tylko wiejska społeczność lokalna, ale także przybywający tu coraz częściej i osiadający na stałe goście, którzy budują właśnie poza wielkimi miastami swoje domy. To od ich zrozumienia i akceptacji przez nich potrzeby ochrony walorów dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego, a także zaangażowania, zależy powodzenie ochrony tych terenów przed całkowitą utratą wartości i dotychczasowego charakteru.

Sądząc po kierunku zmian krajobrazu parków nadpiliczańskich (przynajmniej na terenach o najwyższych wartościach), o ile nie zostaną wyłączone spod gospodarczego użytkowania (np. poprzez objęcie ściślejszymi formami ochrony) rokowania na przyszłość są złe. Z drugiej strony naturalnym jest, że najbardziej pożądane i poszukiwane do zamieszkania są tereny o jak najlepszych walorach, również krajobrazowych. Problemem jest postawienie skutecznych barier w rozroście struktur zurbanizowanych w naturalnym jeszcze krajobrazie. W przypadku analizowanych terenów forma ochrony w postaci parku krajobrazowego nie okazała się wystarczająco silna – odalenie pola wspólnego na schemacie ładu społecznego, ekonomicznego i ekologicznego i w tym przypadku jest niezwykle trudne.

Obecna forma ochrony zasobów kulturowych jedynie poprzez wpis do rejestru zabytków z wyznaczeniem ściślej strefy ochrony konserwatorskiej często nie gwarantuje należytej ochrony krajobrazu zespołów, w tym panoram i powiązań widokowych, wreszcie właściwego zagospodarowania na przedpolach widokowych. Wielkim problemem dotykającym krajobraz nie tylko opisywanych parków, ale bez mała całej Polski są nadal mocno niedoskonałe procedury opracowywania planów zagospodarowania przestrzennego, paradoksalnie skutkujące brakiem planów. Objawia się to w przestrzeni Polski chaotycznym, żywiołowym zagospodarowaniem, co boleśnie dotyka także nadpiliczańskie parki krajobrazowe, ale prawdopodobnie także wiele innych im podobnych wartościowych terenów. Na koniec stwierdzić można, że obecna

forma ochrony krajobrazu nad Pilicą nie zapewnia należytej i skutecznej jego ochrony.

Fotografie wykonała M. Milecka.

Photographs by M. Milecka.

Małgorzata Milecka

Institut Kształtowania Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Institute of Landscape Architecture
The John Paul II Catholic University of Lublin

Anna Różańska

Katedra Sztuki Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Department of Landscape Art
Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Przypisy

¹ Olszewski B., 1999, *Tum, znaczy dom. Wędrówki po ziemi łódzkiej*, Wyd. Literatura, Łódź (źródło: <http://stud.ics.p.lodz.pl/~collina/znpk/ppk/> 28.08.2009).

² *Sulejowski Park Krajobrazowy*, 1998, pod red. J. K. Kurowskiego, Zespół Nadpiliczych Parków Krajobrazowych.

³ Różańska A., Milecka M., 2009, *Walory turystyczne Spalskiego Parku Krajobrazowego* [w:] „Nauka Przyroda Technologic”, 3, 1 #34.

⁴ Milecka M., 1996, *Sulejów – miasto nad Pilicą* [w:] „Miasto tyłem do rzeki” pod red. B. Wierzbickiej, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa.

⁵ Olszewski B., 2005, *Od Oporowa do Żarnowa. Wędrówki po ziemi łódzkiej*, Wyd. Literatura, Łódź.

⁶ Różańska A., Milecka M., 2006, *Przekształcenia rezydencji myśliwskiej w Spale* [w:] „Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną” pod red. K. Młynarczyka, Zakład Poligrafii UWM, Olsztyn.

Wybrane aspekty zagospodarowania karpackich dolin rzecznych

Piotr Krzyk

Chosen Aspects
of Development of
River Valleys in Sub-
Mountain Areas

Wprowadzenie

Introduction

Doliny rzeczne stanowią jeden z głównych elementów struktury ekologicznej krajobrazu Polski oraz pełnią ważną rolę przyrodniczą jako korytarze ekologiczne, zaś w miastach stanowią naturalne ciągi przewietrzania.

Postępująca urbanizacja dolin rzecznych, a nawet samych koryt rzecznych i związany z nią rozwój osadnictwa, rekreacji, a ponadto intensywnego rolnictwa, nadmierna eksploatacja zasobów wodnych, regulacje rzek, przyczyniają się do ograniczania funkcji przyrodniczych, a nawet przerwania ciągłości ekologicznej tych liniowych jednostek morfologicznych [Cichocki, Gacka-Grzesikiewicz 2007]. Antropopresja doprowadziła do zmian dna w górnym biegu niektórych karpackich dopływów Wisły. Znacznie zmniejszyły się zdolności retencji wód wezbraniowych i akumulacji rumowiska na obszarach zalewowych [Bojarski i in. 2005]. Warunki geograficzne obszaru górnej Wisły sprzyjają szybkiemu spływowi śródkrywowemu i powierzchniowemu, a w konsekwencji powstają gwałtowne, wysokie fale wezbraniowe, w tym powodziowe [Nachlik 2008]. Na obszarze tym występują intensywne procesy stokowe, wywoływane spływem wód opadowych (erozja, spłukiwanie stoków, osuwiska).

Wspomniane procesy i problemy występujące w dolinach rzecznych omówiono na przykładach gmin Wilamowice (woj. śląskie) i Strzyżów (woj. podkarpackie), położonych w dorzeczu górnej Wisły. Głównymi cechami wspólnymi obu gmin jest: istotne zagrożenie powodziowe, występowanie powierzchniowych ruchów masowych, dominacja użytkowania rolniczego w sposobie zagospodarowania ich terenu oraz dobre warunki dla rozwoju rolnictwa.

Zarys fizjografii obszarów badanych

An outline of physiography
of the research area

Gmina Wilamowice (pow. 57 km², liczba mieszkańców ok. 15,5 tys.) znajduje się w województwie śląskim (powiat Bielsko-Biała), na południowym skraju rozległego obniżenia Kotliny Oświęcimskiej, która pomiędzy Białą i Sołą nazywana jest Pogórzem Wilamowickim. Południowa część gminy od Pisarzowic zajmuje fragment Pogórza Śląskiego, które przechodzi w Pogórze Wilamowickie. Obszar, na którym leży miasto i gmina Wilamowice, wykazuje małe zróżnicowanie krajobrazowe. Rozciąga się on przeważnie na południowym i porożcinanym dolinami małych cieków wodnych pogórzu, wznoszącym się 280–300 m n.p.m. Rzeźba terenu gminy ma cha-

Ryc. 1. Rolniczy charakter Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego

Fig. 1. Rural character of Pogórze Strzyżowsko-Dynowskie

rakter wyżynny. Teren znajduje się w obrębie działu wodnego pomiędzy Wisłą i Sołą. Obszar gminy Wilamowice posiada bardzo rozwinięty system wód powierzchniowych, który tworzą naturalne ciek, stawy oraz rozbudowana i wciąż rozwijana sieć otwartych rowów melioracyjnych. Wschodnią granicę gminy stanowi rzeka Soła, północno-zachodnia sięga do Wisły, a południowa przebiega u podnóża progu Beskidu Małego. Sieć wodna gminy należy do zlewni Soły oraz Wisły i oparta jest na dwóch dużych potokach: Pisarzówce i Dankówce. W obrębie niżej położonych podmokłych dolin Pisarzówki i jej dopływu Słonnicy oraz Dankówki znajdują się rozległe kompleksy stawów rybnych, rozciągających się wzdłuż ich biegów.

W okresie pradziejowym i wczesnośredniowiecznym cały obszar gminy Wilamowice zajmował zwarty kompleks leśny, należący do notowanej tu jeszcze w średniowieczu wielkiej puszczy karpackiej [Barciak 2001]. Do czasów obecnych zachowały się niewiel-

kie płaty lasów mieszanych, rosnące przeważnie w małych kompleksach. Resztki lasów o charakterze łągowo-wierzbowo-topolowych i olchowych zachowały się w dolinie Soły. Ważnym elementem geograficznym gminy są doliny Wisły i Soły oraz ich dopływów, będące charakterystycznym składnikiem krajobrazu omawianego obszaru, gdzie występuje zagrożenie powodzią. Doliny rzeczne stanowią najcenniejsze i stosunkowo najmniej przekształcone obszary gminy Wilamowice.

Gmina Strzyżów (pow. 144 km², liczba mieszkańców ok. 21 tys.) jest jedną z gmin miejsko-wiejskich województwa podkarpackiego, położoną w południowej jego części, której centralnym punktem jest miasto powiatowe Strzyżów. Gmina położona jest na bardzo urozmaiconych przyrodniczo obszarach, na terenie Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego. Krajobraz Pogórza charakteryzuje się długimi pasmami wzgórz o wysokości do 250 m n.p.m. Stosunkowo niski stopień zagrożenia środowiska naturalnego pozwolił zachować

tu liczne, cenne zbiorowiska roślinne i bogatą faunę. Obszary o najwyższych walorach krajobrazowych i ekologicznych są objęte ochroną prawną. Sieć takich obszarów tworzą: Czarnorzecko-Strzyżowski Park Krajobrazowy oraz Strzyżowsko-Sędziszowski Obszar Chronionego Krajobrazu.

Gmina Strzyżów jest położona na terenie dwóch mezoregionów Pogórza Środkowobeskidzkiego: Pogórza Strzyżowskiego (część północno-zachodnia gminy) oraz Pogórza Dynowskiego (część południowo-wschodnia gminy). Granicą pomiędzy tymi mezoregionami jest rzeka Wisłok. Tereny gminy znajdują się na wysokości od 215 m n.p.m. – w dolinie rzeki Wisłok, do 488 m n.p.m. na wzniesieniu w Wysokiej Strzyżowskiej. Charakterystyczną rzeźbę terenu tworzą garby pogórza o wyrównanej wierzchołkowej (ryc. 1), porozcinane dolinami rzecznyymi o dość stromych zboczach. W południowej części gminy garby Pogórza Dynowskiego są wyraźnie wyższe i przybierają kształt wyraźnych pasm zalesionych w części grzbietowej. Gmina Strzyżów położona jest w zlewni rzeki Wisłok, która jest dopływem Sanu. Najważniejszym dopływem Wisłoka na terenie gminy jest rzeka Stobnica (ryc. 2), pozostałe dopływy to potoki Kopytko i Różanka. Wisłok oraz jego dopływy charakteryzują się dużą nieregularnością przepływów.

Ryc. 2. Stabilizacja brzegu rzeki Stobnica

Fig. 2. Stabilisation of the Stobnica River bank

Zagospodarowanie dolin rzecznych a lokalne uwarunkowania przyrodnicze

Development of river valleys versus local natural determinants

System przyrodniczy gminy Wilamowice o znaczeniu ponadlokalnym, tworzy dolina rzeki Wisły z występującymi tu licznymi podmokłościami. Korytarz ekologiczny doliny Wisły zapewnia przyrodniczą łączność obszarów gminy z ekosystemami Beskidu Małego, Kotliny Żywieckiej i Beskidu Żywieckiego. Rolę korytarza ekologicznego pełni też dolina Soły, której środowisko naturalne uległo poważnemu przekształceniu. Mimo to, obszar ten odznacza się nadal wysokim wskaźnikiem produktywności biologicznej, różnorodności gatunkowej i liczebności organizmów żywych [Żarnowiec, Herczek 1999].

Terasę zalewową głównych rzek, zwłaszcza Soły zajmują łągi wierzbowo-topolowe (typowe dla teras zalewowych rzek podgórskich) i nadrzeczne wikliny z dębem i innymi drzewami z bujnym runem (ryc. 3). Występuje tu kilka gatunków wierzby. Te właśnie obszary zachowały najbardziej naturalną postać. Wiklina umacnia brzegi

Ryc. 3. Łęg wierzbowo-topolowy w dolinie Soły

Fig. 3. Willow-poplar riparian forests in the Soła valley

rzek. Terasę nadzalewową tworzą świeże łągi, podłoże, których często stanowią przesuszone żwirowiska (szczególnie nad Sołą) z roślinnością zbliżoną do siedlisk piaszczystych. Wyższe tarasy rzeczne i zbocza zajmują płaty lasów gospodarczych dębowo-bukowo-grabowych, częściowo iglastych. Na terenach podmokłych występują łąki. Roślinność gminy Wilamowice na większości obszarów straciła swój naturalny charakter. Siedliska łąkowe tutaj w większości są to powierzchnie o nadmiernie przeredzonym drzewostanie i zaburzonym stanie (ryc. 4).

Kotlina Oświęcimska jest obszarem nakładania się fal powodziowych Wisły i Soły. W ostatnich la-

tach obserwuje się tendencję wzrostową ilości i wielkości wezbrań na tych rzekach. Wśród karpaccich dopływów Wisły, Soła odznacza się drugim po Dunajcu potencjałem powodziowym. Fala powodziowa w 1997 r. objęła zasięgiem 10% powierzchni gminy. Soła odznacza się dużą zmiennością odpływów miesięcznych. Maksymalny odpływ przypada na lipiec i jest wynikiem ulewnych opadów, minimalny odpływ przypada na wrzesień. Soła charakteryzuje się niskim udziałem zasilania podziemnego i dużą zasobnością w wodę, o czym świadczy średni roczny przepływ w przekroju Oświęcim, wynoszący 25 m³/s [Stadium... 2005]. Zidentyfikowane

Ryc. 4. Kompleks stawów hodowlanych rejon Dankowice-Kaniówka

Fig. 4. Complex of fish-breeding ponds in the area of Dankowice-Kaniówka

krajobrazowa (wylesienie), obniżają zdolności retencyjne zlewni. Wszystkie te czynniki niekorzystnie wpływają na lokalny bilans wodny, zwiększając ryzyko powodziowe.

Część zabudowy, jak i obiektów infrastruktury technicznej (ryc. 5 i 6) zlokalizowana jest blisko koryt rzecznych, przez co niektóre budowle – w tym mieszkalne, cyklicznie narażone są na zalania lub podtopienia. Główny element ochrony przeciwpowodziowej gminy Wilamowice stanowią obwałowania rzek. Niejednokrotnie nie zdołały jednak zabezpieczyć obszarów przyległych przed wielką wodą.

Oprócz wspomnianych przekształceń ekosystemów dolin rzecznych, zagrożeniem sanitarnym w gminie Wilamowice są nieoczyszczone ścieki bytowo-gospodarcze, które przy braku kanalizacji, spływają do okolicznych cieków, zasilających stawy rybne. Skażenia stawów ściekami mogą ograniczyć ich przydatność dla celów hodowli ryb. Zbiorniki wód stojących mają bowiem mniejsze zdolności samooczyszczania się niż wody lotyczne, a większość zanieczyszczeń kumuluje się w osadach dennych. Nieoczyszczone ścieki pogarszają jakość użytkowych zasobów wód podziemnych, zagrażają także Głównemu Zbiornikowi Wód Podziemnych nr 446 – Dolina Soły.

Znaczne kompleksy stawów hodowlanych gminy Wilamowice, są usytuowane kaskadowo wzdłuż dolin rzecznych – a zwłaszcza do-

historycznie obszary zalewowe obejmowały gminę Wilamowice i dotyczyły cieków: Pisarzówka, Słonnica, Wilamówka, Dankówka, Czerwotka i Hecznarówka. Przyczyną wystąpienia podtopień na wymienionych obszarach były długotrwałe opady deszczu, ulewy i zahamowanie odpływu w istniejącej sieci odwadniającej [Studium... 2005].

Ze względu na lokalne warunki hydrogeomorfologiczne, na terenie gminy Wilamowice następuje zmniejszenie współczynnika odpływu, spowolnienie obiegu wody – jednocześnie zwiększające wartość

współczynnika denudacji chemicznej. Dolina Soły zatrzymuje okresowo duże ilości zawieszin i materiału wlezonego, który przemieszczany jest wzdłuż koryta na przedpole Karpat. Kotliny podkarpackie są strefą akumulacji rumowiska rzeczno-go. Soła w rejonie gminy Wilamowice zmienia główny nurt praktycznie po każdym wezbraniu. W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się stopniowe obniżanie niskich i średnich stanów wody [Dubiel, Koczur 2000]. Zmiany te są spowodowane zarówno poprzez czynniki naturalne, jak i antropopresję środowiska, m.in. regulacją rzek i niewłaściwie przeprowadzanymi melioracjami, często ukierunkowanymi jedynie na odwadnianie terenu.

Ukształtowany historycznie układ osadniczy gminy Wilamowice nawiązuje w znacznej mierze do uwarunkowań przyrodniczych: rozwinął się wzdłuż cieków wodnych i na wierzchołkach wzniesień. Niski stopień lesistości zwiększa zagrożenie erozją czy osuwiskami na obszarach o znacznych spadkach terenowych. Istotne przekształcenie środowiska przyrodniczego w dolinach rzecznych, niekorzystna struktura

Ryc. 5. Rzeka Dankówka, odbiornik ścieków z oczyszczalni w Dankowicach (gm. Wilamowice)

Fig. 5. The Dankówka river, the sewage collector from the sewage treatment plant in Dankowice

Ryc. 6. Oczyszczalnia ścieków w Zasolu Bielańskim (gm. Wilamowice) zagrożona wysokim stanem Soły we wrześniu 2007 r.

Fig. 6. Sewage treatment plant in Zasole Bielańskie (commune Wilamowice) threatened by the high level of water in the Soła in September 2007

liny Wisły. Występują tu również zbiorniki wodne, pełniące funkcję rekreacyjną. Użytkowanie stawów rybnych na tym terenie ma dość bogatą tradycję. Koncentracja zbiorników wodnych występuje głównie w północnej części gminy – podmokłej dolinie Wisły i Soły (Dankowice i Zasole Bielańskie, gdzie zajmują powierzchnię prawie 100 ha) oraz na wierzchołynie Pogórza Wilamowickiego w okolicy Starej Wsi i Pisarzowic – na powierzchni około 37 ha. Stawy te zasilane są przez ciek, a także wody gruntowe, a poziom lustra wody układa się w sposób zbliżony do wód gruntowych. Zbiorniki naturalne występują wzdłuż meandrującej Wisły i Soły w formie starorzeczy – wiślisk i solisk, w większości będących w stanie zaniku na skutek obniżenia się poziomu wód gruntowych. W przybrzeżnych częściach stawów występują zbiorowiska szuwarowe. Obszary przyległe do zbiorników wodnych, to głównie wilgotne łąki, które zatraciły swoją pierwotną roślinność.

Doliny rzek Wisły i Soły w obrębie gminy Wilamowice pełnią funkcję ponadlokalnych korytarzy ekologicznych, dlatego też ograniczenie lub wykluczenie tutaj nowej zabudowy oraz minimalizacja negatywnych oddziaływań obiektów już istniejących, wydaje się słuszne, a nawet lokalnie wręcz konieczne. Analizując zgodność dotychczasowego zagospodarowania dolin rzecznych w tej gminie z lokalnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi [Krzyk

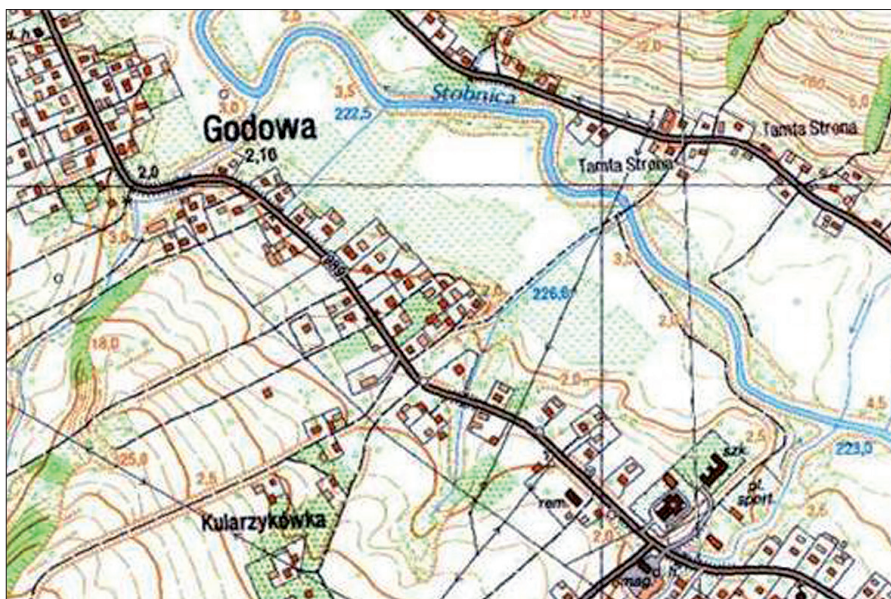
2007], stwierdzić można, że podstawowym problemem zagospodarowania dolin rzecznych gminy Wilamowice jest znaczące ryzyko powodziowe dla budynków i obiektów zlokalizowanych w strefie zalewowej rzek.

Analogiczne problemy wynikające ze sposobu zagospodarowania dolin rzecznych, jak w gminie Wilamowice, występują również w podkarpackiej gminie Strzyżów, w której wszystkie wsie usytuowane są wzdłuż głównych cieków wodnych. Około 25% powierzchni terenów zabudowanych jest zagrożonych falą powodziową.

Z punktu widzenia inżynierskiego, posadowienie budynków w dolinach rzecznych, wymaga często wzmocnienia konstrukcji budynków i niekiedy specjalnych fundamentów, co podraża koszty budowy.

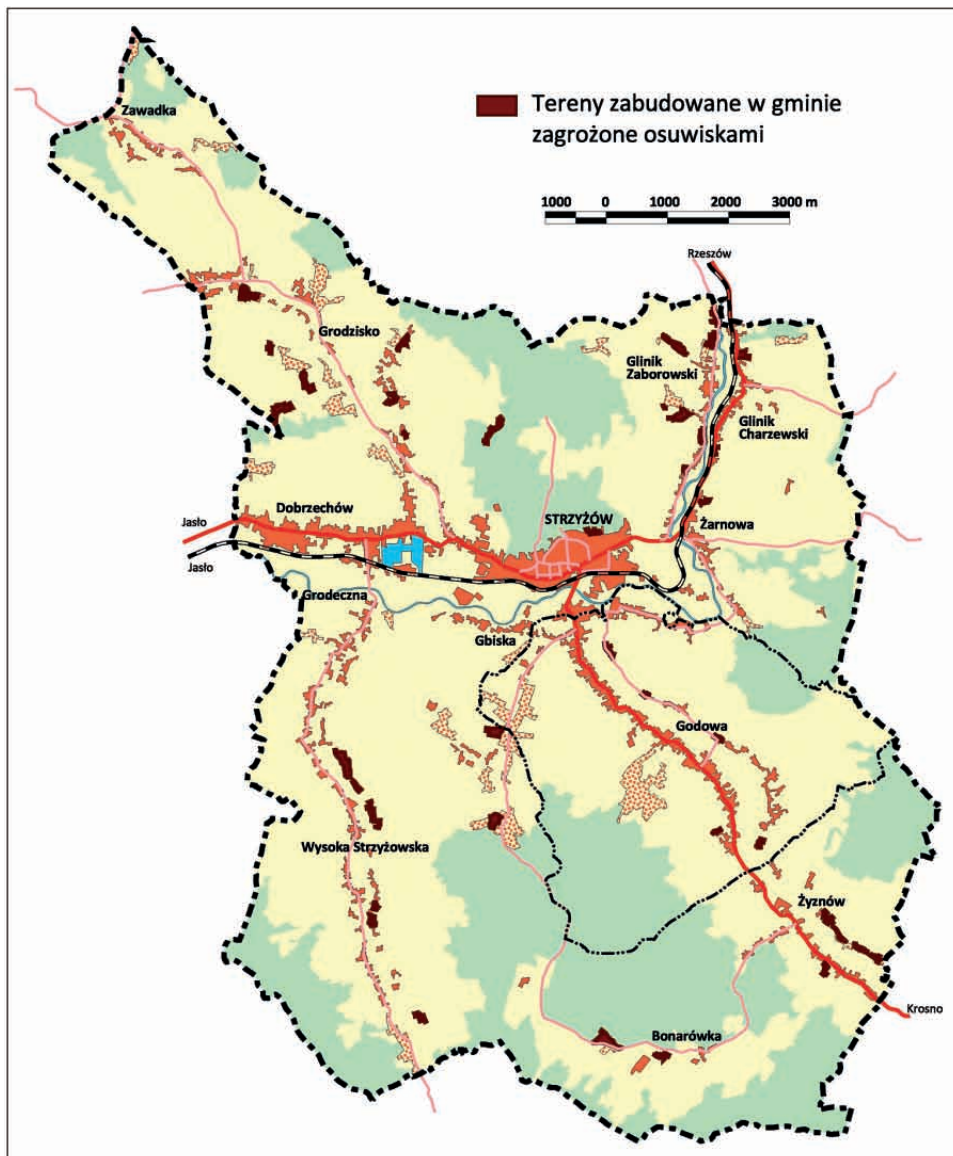
W planach zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić lokalizację pasów ochronnych wzdłuż cieków wodnych, które mają stanowić element obudowy biotechnicznej cieków. Zadaniem pasów ochronnych jest m.in.:

- umożliwienie dostępu wody w ramach powszechnego korzystania z wód,

Ryc. 7. Rozciągnięta nad Stobnicą zabudowa wsi Godowa (gm. Strzyżów woj. podkarpackie – fragment mapy topograficznej)

Fig. 7. Building of Godowa village stretching along the Stobnica (commune Strzyżów Podkarpackie voivodship, a fragment of a topographic map)

Ryc. 8. Zagrożenie osuwiskami w gminie Strzyżów [Ziobrowski i in. 2008]

Fig. 8. Danger of landslides in Strzyżów commune [Ziobrowski and others 2008]

kolejnych wezbrań, zaburzając naturalny ruch rumowiska rzeczno-ego.

Ważnym problemem wpływającym negatywnie na stan jakościowy środowiska wodnego jest brak kanalizacji na obszarach wiejskich gminy. Tylko miasto Strzyżów wyposażone jest w całości w system kanalizacji z odprowadzeniem do oczyszczalni ścieków.

Właściwe planowanie obszarów nowej zabudowy w dolinach rzecznych gminy Strzyżów jest problematyczne. Istotną barierą, wynikającą z warunków geomorfologicznych terenu dla rozwoju osadnictwa poza strefą obszarów zalewowych, są strome zbocza dolin rzecznych, wzdłuż których rozciągają się zabudowania poszczególnych miejscowości gminy. Jest to szczególnie widoczne w miejscowościach gminy Strzyżów usytuowanych wzdłuż Wisłoka (miasto Strzyżów, Żarnowa, Glinik Zaborowski), a zwłaszcza prawobrzeżnej części Godowy, rozciągniętej wzdłuż Stobnicy (ryc. 7). Lokalizacja nowej, zwłaszcza zwartej zabudowy w obrębie stromych stoków, może uaktywnić wystąpienie ruchów osuwiskowych. Taka obawa dotyczy szczególnie Pogórza Dynowskiego, gdzie warunki geologiczne, decydujące o powstawaniu powierzchniowych ruchów masowych, są najmniej rozpoznane, spośród fragmentów polskich Karpat fli-szowych [Kamiński 2006]. Zjawiska osuwiskowe występują w wielu częściach gminy (ryc. 8).

- umożliwienie administratorowi cieków prowadzenie robót remontowych i konserwacyjnych w korytach cieków,
- zapewnienie przestrzeni dla swobodnego spływu wód powodziowych i lodów,
- utrzymanie lub poprawa stanu ekosystemów wodnych i od wody zależnych,
- ochrona otuliny biologicznej cieków wodnych.

Potencjalne obszary pasów ochronnych w znacznym stopniu są już zabudowane. W przypad-

ku rzek podgórskich, wyznaczenie jednoznacznej linii zabudowy, uwzględniające w planach miejscowych, pasy ochronne, względem cieków, bywa niemożliwe ze względu na częste zmiany koryta takich cieków po wezbraniach wody. Zmiany koryta rzek i potoków, potęguje dość powszechne niekontrolowane wydobywanie kruszywa z dna cieków i naruszanie ich brzegów. W wyniku takich działań powstają lokalne przegłębienia koryta, ułatwiające zmiany kierunku przepływu wód w czasie

W warunkach topograficznych, panujących w dolinach rzecznych gminy Strzyżów, budowa obwałowań rzek jest niezasadna. Dla poprawy zabezpieczenia przeciwpowodziowego gminy, w ramach programu małej retencji województwa podkarpackiego, planuje się budowę kilku zbiorników retencyjnych na Wisłoku. Na bieżąco prowadzone są regulacje rzek, najczęściej obejmujące stabilizację brzegów.

Podsumowanie

Conclusion

Urbanizacja dolin rzek i potoków implikuje poważne zmiany w funkcjonowaniu ich struktur przyrodniczych, na co wskazuje wielu autorów [Radecki-Pawlik 2006; Cichocki, Gacka-Grzesikiewicz 2007; Plit 2008]. Czynnikiem ten wpływa równocześnie decydująco na obniżenie naturalnej zdolności retencyjnej podłoża, zwiększając jednocześnie zagrożenie powodziowe, występujące w analizowanych gminach Wilamowice i Strzyżów. Istniejące i opracowywane obecnie w wielu gminach Polski programy małej retencji wodnej, często niesłusznie marginalizują, a wręcz niekiedy pomijają retencyjną rolę dolin rzecznych. W przypadku gminy Wilamowice dla zwiększenia retencyjności jej obszaru z pewnością korzystna będzie poprawa struktury krajobrazu poprzez zalesianie gruntów porolnych.

Najcenniejsze pod względem przyrodniczym fragmenty dolin rzecznych powinny zostać objęte ochroną, usankcjonowaną w formie planów miejscowych.

Fotografie wykonał autor.

Photographs by author.

Piotr Krzyk

Institut Rozwoju Miast w Krakowie
Institute of Urban Development in Krakow

Literatura

1. Barciak A. (red.), 2001, *Wilamowice. Przyroda, historia, kultura oraz społeczeństwo miasta i gmin*, Wyd. Urząd Gminy w Wilamowicach.
2. Bojarski A., Jeleński J., Jelonek M., Litewka T., Wyżga B., Zalewski J., 2005, *Zasady dobrej praktyki w utrzymaniu rzek i potoków górskich* (praca koordynowana przez Ministerstwo Środowiska), Warszawa.
3. Cichocki Z., Gacka-Grzesikiewicz E., 2007, *Zasady zagospodarowania dolin rzecznych na terenach zurbanizowanych w aspekcie ochrony funkcji ekologicznych* [w:] „Planowanie przestrzenne szanse i zagrożenia społeczno-środowiskowe”, Wyd. Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
4. Dubiel E., Koczur A., 2000, *Waloryzacja szaty roślinnej doliny Soły od zapory w Czańcu do Łęskiego Zasola* (maszynopis), Instytut Botaniki UJ w Krakowie, Instytut Ochrony Przyrody PAN.
5. Kamiński M., 2006, *Analiza GIS osuwisk dla wybranego obszaru Po-*

górza Dynowskiego. Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji, Vol. 16.

6. Krzyk P., 2007, *Opracowanie ekofizjograficzne dla gminy Wilamowice* (maszynopis), Instytut Rozwoju Miast w Krakowie.

7. Nachlik E., 2008, *Program ochrony przed powodzią w dorzeczu górnej Wisły na obszarze województwa śląskiego, małopolskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego* (praca zbiorowa koordynowana przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji), Warszawa.

8. Plit J., 2008, *Zarządzanie krajobrazem dolin rzecznych* [w:] „Zarządzanie krajobrazem kulturowym”, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 10, Sosnowiec, s. 230–240.

9. Radecki-Pawlik A., 2006, *Podstawa hydrogeomorfologii cieków górskich*, Wyd. BEL Studio, Warszawa.

10. *Studium określające granice obszarów bezpośredniego zagrożenia powodzią dla terenów nieobwałowanych w zlewni Soły*, 2005, Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Krakowie, Kraków.

11. Ziobrowski Z. (red.), Pijanowski J. M. (red.), Krzyk P., Korzeniak G., Szlenk-Dziubek D., Rüttsche P., 2008, *Nowe zadania planowania miejscowego w kształtowaniu i zagospodarowaniu obszarów wiejskich*, Wyd. Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

12. Żarnowiec J., Herczek A., 1999, *Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Dolina rzeki Soły*, Wyd. Towarzystwo na Rzecz Ziemi, Oświęcim.

Rospuda – studium ochrony i kształtowania krajobrazu

Aleksandra Sas-Bojarska

Rospuda –
Landscape
Assessment
Study

Wprowadzenie

Introduction

Dolina Rospudy stała się w ostatnich latach obiektem powszechnego zainteresowania. Jest synonimem najgłośniejszego w Polsce konfliktu na tle gospodarowania przestrzenią. Dla inwestora stała się problemem projektowym, prawno-administracyjnym i ekonomicznym, dla wykonawcy – kłopotem logistyczno-ekonomicznym, dla lokalnych społeczności – przedmiotem walki o sprzeczne interesy, dla grup nacisku – symbolem skuteczności działań na rzecz ochrony dzikiej przyrody. Dla naukowców Dolina Rospudy jest unikalnym poligonem doświadczalnym, bowiem badali tu, analizowali i oceniali świetnie zachowane zasoby dziedzictwa przyrody oraz krajobrazu. Rospuda stanowi też wspaniały materiał dydaktyczny, jako że prowadzone były tu przez lata studia związane z kolejnymi raportami oceny oddziaływania na środowisko (OOŚ) planowanej obwodnicy. W roku 2008 dokonano ostatniej oceny oddziaływania na środowisko wariantów omijających dolinę Rospudy oraz ją przecinających, w tym dodanych przez inwestora „w celu ochrony unikatowych torfowisk” mostów podwieszanych i wiszących, nieingerujących bezpośrednio w dolinę. Na podstawie raportu OOŚ podjęto decyzję o ominięciu i ocaleniu torfowisk leżących w dolinie Rospudy. W ramach OOŚ autor-

ka opracowała i zastosowała oryginalną metodykę kompleksowej oceny oddziaływania inwestycji na krajobraz. Zaprezentowano ją w niniejszej pracy.

Uzasadnienie zakresu studiów krajobrazowych

Justification of landscape study scope

Zakres oceny oddziaływania na krajobraz dla raportu z 2008 roku został opracowany zgodnie z praktykami europejskimi. W krajach zachodnich podczas OOŚ przeprowadza się ocenę oddziaływania na krajobraz i aspekty wizualne, co jest praktyką powszechnie stosowaną. W Polsce studia krajobrazowe w OOŚ traktowane są zazwyczaj powierzchownie lub w ogóle nie wykonywane. Tak też było do tej pory w przypadku Rospudy. Dlatego w finalnym raporcie OOŚ, który miał być przedmiotem weryfikacji decyzji nie tylko w Polsce, ale i w UE, zaproponowano szeroki i szczegółowy zakres oceny oddziaływania na krajobraz. Było to uzasadnione kontrowersjami społecznymi oraz skalą i znaczeniem przewidywanych skutków. W szczególności – ważną i pionierską w Polsce częścią studium krajobrazowego stały się skomplikowane, czasochłonne wizualizacje komputerowe, ilustrujące skalę zagrożeń wi-

zualnych. Zaproponowana metodyka może przyczynić się do zapoczątkowania w Polsce wdrażania wzorców dobrej praktyki w OOS w zakresie krajobrazu w przypadkach kolejnych inwestycji. Może pomóc w przyszłości w podejmowaniu decyzji wyważonych i obiektywnych, i w unikaniu zagrożeń dla środowiska i krajobrazu, tym samym ułatwiając realizację inwestycji i zdobywanie finansowania z UE.

Etapy studiów krajobrazowych

The steps of landscape studies

Studia krajobrazowe wykonane w ramach oceny oddziaływania obwodnicy Augustowa na krajobraz objęły kilka etapów.

Na etapie prac wstępnych przeprowadzono studia literaturowe¹, zebrano i przeanalizowano różne materiały planistyczne i archiwalne, zdjęcia lotnicze, opracowania branżowe, wcześniejsze raporty OOS, w tym strategiczną OOS trasy Via Baltica, opinie ekspertów z różnych dziedzin. Wykonano studia terenowe (samochodowe, piesze, kajakowe).

W ramach właściwej oceny eksperckiej określono uwarunkowania planistyczne różnych poziomów dotyczące krajobrazu. Uwzględniono formy ochrony prawnej krajowej i międzynarodowej, zapisy nieformalnych dokumentów; ustalenia wynikające m.in. z Europejskiej

Konwencji Krajobrazowej, Obszarów Natura 2000, planów zagospodarowania przestrzennego, ustaw; z opracowań Zielone Płuca Europy i Polski, Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski.

Opisano warianty pod kątem oddziaływania na krajobraz; uwzględniono charakterystyki wizualne oraz nie-wizualne, wpływające na percepcję narażonego krajobrazu.

Sporządzono ekspercką analizę i opis zagrożonego krajobrazu w dwóch ujęciach:

- ogólnym, fizyczno-geograficznym w klasycznym ujęciu J. Kondraciego;
- architektoniczno-krajobrazowym (opracowano dla badanego obszaru 160 Jednostek Architektoniczno-Krajobrazowych, na podstawie metodyki prof. J. Bogdanowskiego, przedstawionych na mapach w skali 1: 5000 oraz w formie tabelarycznej i opisowej²).

Dodatkowo przeanalizowano, opisano i przedstawiono graficznie na planszach:

- zasoby krajobrazu (m.in. obszary chronione przyrodnicze i kulturowe, uzdrowiska);
- cechy wizualne przestrzeni (m.in. wnętrza krajobrazowe, dominanty pozytywne i negatywne, ciągi, osie i punkty widokowe, szlaki turystyczne, powiązania widokowe);
- rangę krajobrazu, wyróżniono jednostki o randze międzynarodowej (Kanał Augustowski, torfowiskowa dolina Rospudy), krajo-

wej (zespół pałacowo-parkowy w Dowspudzie z ruinami Pałacu Paca, Puszcza Augustowska), regionalnej, lokalnej;

- wrażliwość krajobrazu na zmiany uwarunkowaną fizycznymi cechami istniejącego krajobrazu oraz skalą i charakterem planowanej inwestycji i czasem trwania skutków;
- przydatność obszaru dla funkcji turystycznej, tendencje zmian krajobrazu.

Następnie przeprowadzono prognozę wielkości skutków dla każdego analizowanego wariantu. Prognoza rozpoczęła się określeniem strefy wpływu wizualnego³ niezbędnego dla obiektywnego określenia wielkości skutków, a w konsekwencji ich znaczenia. Na obszarze unikatowego torfowiska Doliny Rospudy zdecydowano się poszerzyć zakres studiów krajobrazowych, z uwagi na charakter zagrożonego krajobrazu, skalę planowanych mostów oraz wielkość i znaczenie potencjalnych skutków. Zastosowano oryginalną, skomplikowaną metodę, opartą m.in. na technikach komputerowych, pozwalającą na jednoznaczne wytyczenie zasięgu widoczności wielkogabarytowych mostów. Dla każdego mostu określono punkt na meandrującej Rospudzie (czyli na trasie splotu kajakarza), z którego po raz pierwszy ukażą się elementy konstrukcyjne mostu. Obliczenia oparto na modelach numerycznych terenu, obiektów mostowych i korytarza rzeki. Uwzględniono różne parametry ma-

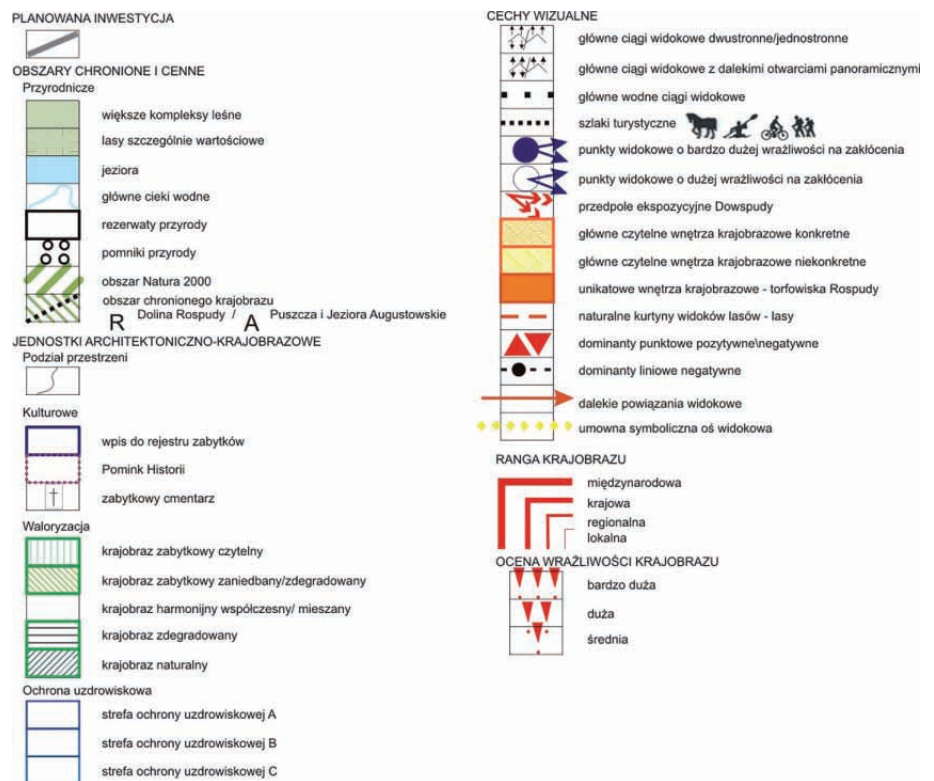
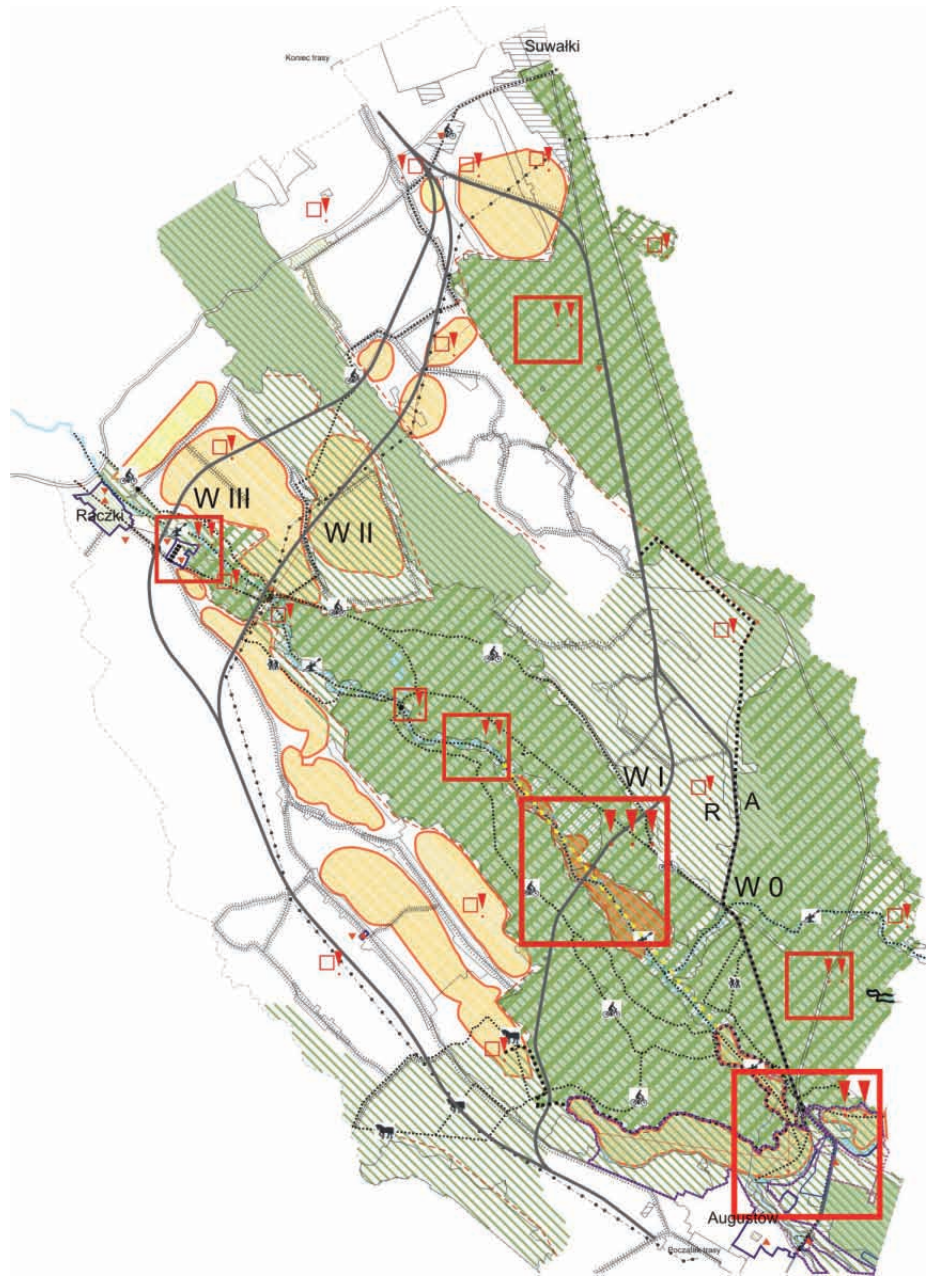

Ryc. 1. Walory i zasoby krajobrazu. Przypadek Rospudy – schemat. Legenda przeskalowana (oprac. A. Sas-Bojarska, oprac. komput. A. Wierzchowska)

Fig. 1. Landscape values. Rospuda case – the scheme. Legend over-scaled (author A. Sas-Bojarska, computer drawing A. Wierzchowska)

jące wpływ na widoczność inwestycji, m.in. rzeźbę terenu, szatę roślinną (wysokość kęp drzew i trzcin otaczających rzekę), uśrednioną rzędną poziomu lustra wody w rzece w miesiącach letnich w okresie ostatnich 10 lat, wysokość położenia oczu siedzącego w kajaku turysty. Dokonano też oceny proporcjonalnej, czyli określono procentowo obszar części doliny zakłóconej wizualnie. Wykonano wizualizacje obiektów mostowych, poprzez wklejanie obrazów mostów do zdjęć naturalnego krajobrazu (wykonanych w punktach, które wyznaczył komputerowo program). W ten sposób otrzymano informacje dotyczące skali skutków wizualnych. Dla każdego wariantu opisano skalę i charakter skutków – skutki negatywne i pozytywne, krótko-, długotrwałe, bezpośrednie, pośrednie; dla różnych etapów „życia” inwestycji; lokalne, strategiczne, odwracalne, nieodwracalne, złożone, o trudnym do przewidzenia kształcie.

Ocena znaczenia skutków polegała na porównaniu jakości krajobrazu po zmianach przewidywanych w wyniku realizacji trasy, w stosunku do jakości wyjściowej. Uwzględniono m.in. cechy ekspozycyjne i kompozycyjne, wartość zasobów, rzadkość występowania, stan zachowania, stopień naturalności, wyrazistość, czytelność, harmonijność, występowanie cech stanowiących o specyfice regionu (rozpoznawalnych jako wyróżniki regionu), wielkość jednostki krajobrazowej, stopień fragmentacji, stopień zmiany wizual-

Ryc. 2. Ocena skutków w krajobrazie. Przypadek Rospudy – schemat. Legenda przeskalowana (oprac. A. Sas-Bojarska, oprac. komput. A. Wierzchowska)

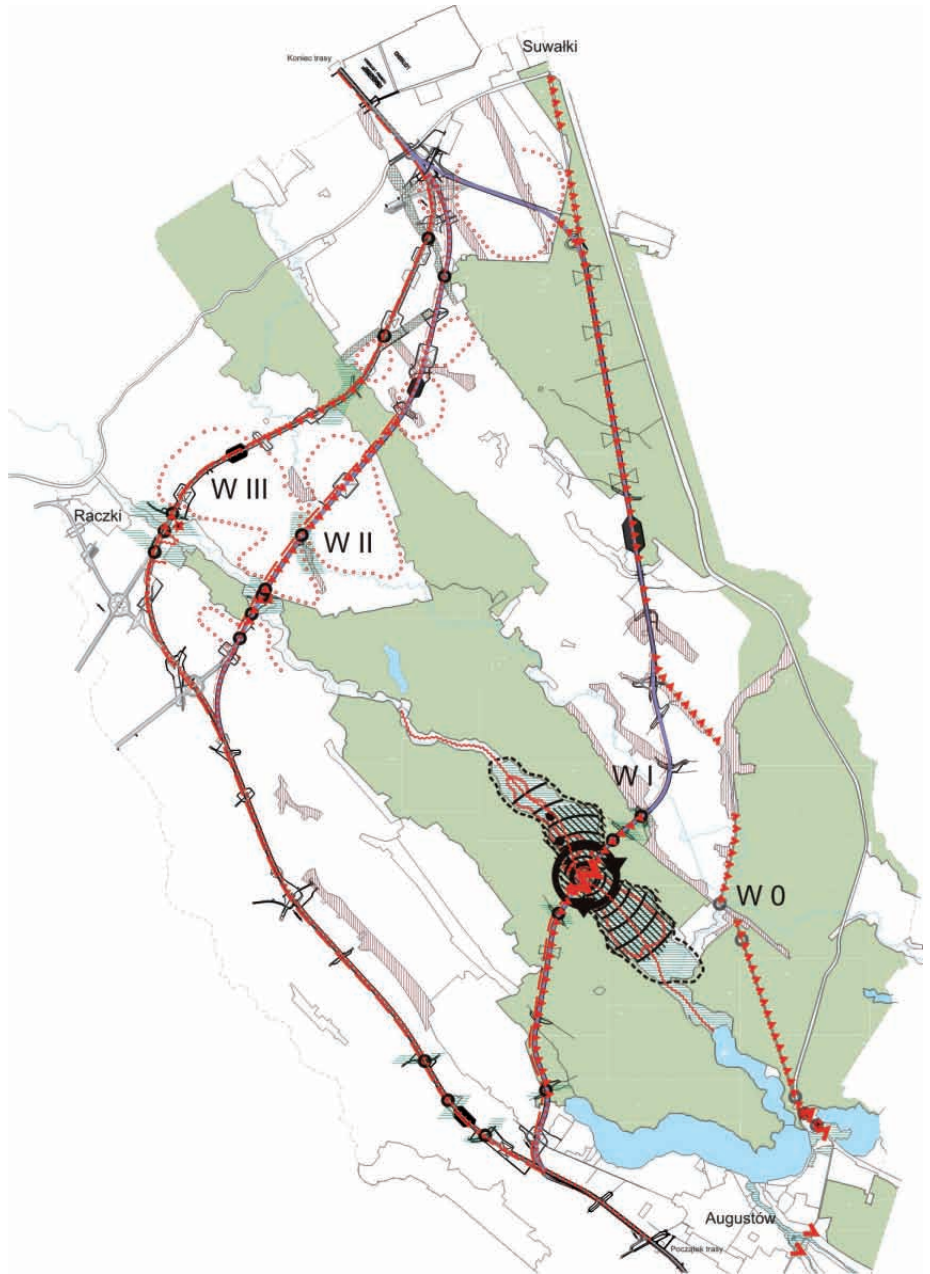
Fig. 2. Landscape impact assessment. Rospuda case – the scheme. Legend over-scaled (author A. Sas-Bojarska, computer drawing A. Wierzchowska)

nej oraz zainteresowania społecznego i percepcję krajobrazu w oczach różnych użytkowników: mieszkańców, turystów, przejeżdżających nową trasą. Określono rangę skutków (międzynarodową, krajową, lokalną). Wyróżniono skutki mało i średnio znaczące oraz nadzwyczajne. Oszacowano skalę konfliktu jako umiarkowaną, średnią, bardzo dużą bądź niedopuszczalną.

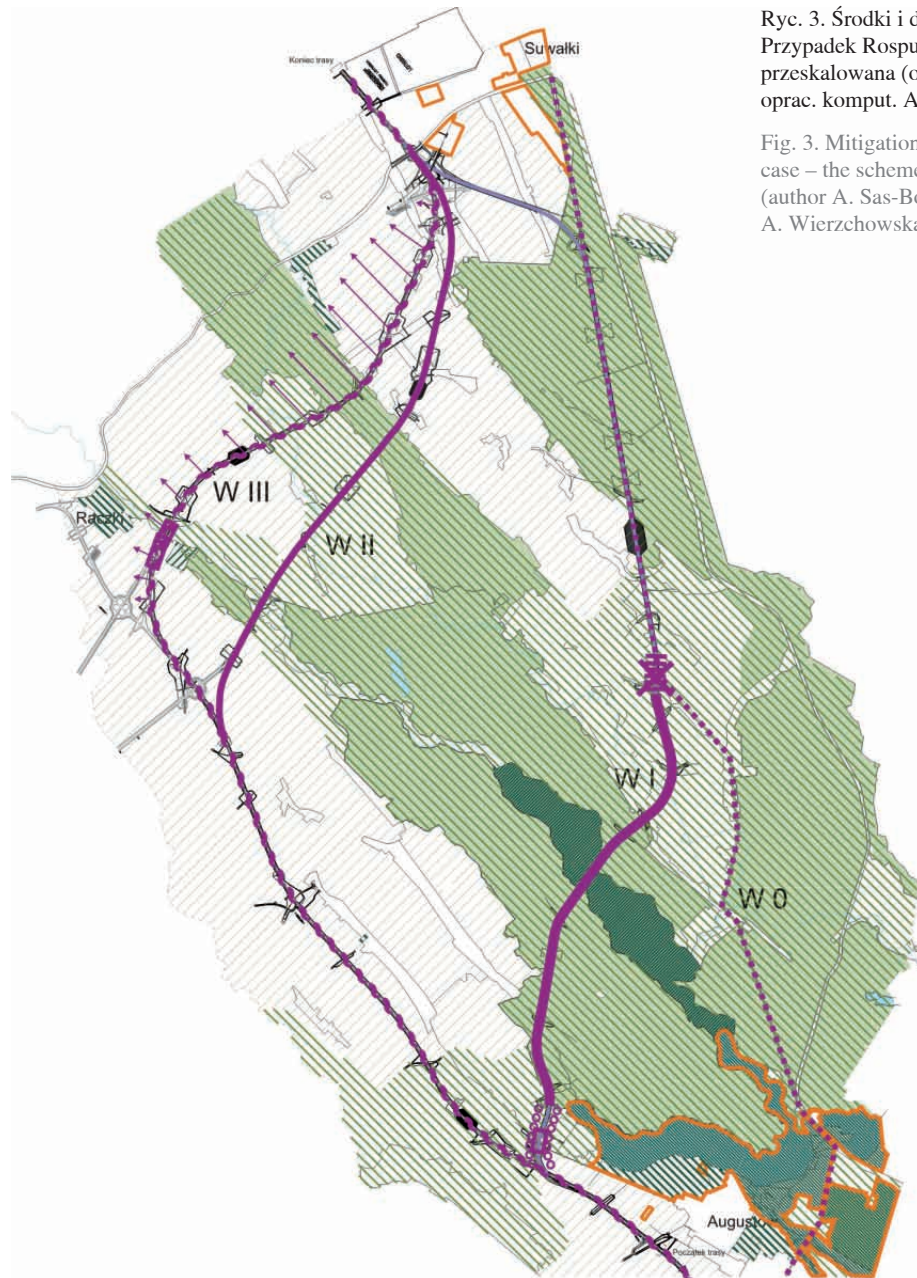
W następstwie określono działania i środki łagodzące dla każdego wariantu, w podziale na dwie grupy. Pierwsza to zalecenia dotyczące polityki przestrzennej i ochrony dziedzictwa kulturowego obszaru, niepowiązane bezpośrednio z planowaną inwestycją. Mogą być one wdrażane niezależnie od realizacji obwodnicy. Druga, to wytyczne dla konkretnych odcinków inwestycji dotyczące różnych aspektów przestrzennych, technicznych i organizacyjnych. Jako zasadę ogólną przyjęto podporządkowanie się hierarchii zalecanej w OOS: unikania negatywnych skutków, następnie ich ograniczania i naprawiania szkód, a dopiero po wyczerpaniu tych możliwości – kompensację strat.

Swoistym novum w praktyce OOS, która powinna być wyprzedzająca w stosunku do realizacji inwestycji, była konieczność sprecyzowania działań rekultywacyjnych dla odcinków częściowo zrealizowanych.

Kolejno nastąpiła ocena porównawcza wariantów pod kątem ich oddziaływania na krajobraz. Różnice pomiędzy wariantami wynikają

Ryc. 3. Środki i działania łagodzące. Przypadek Rospudy – schemat. Legenda przeskalowana (oprac. A. Sas-Bojarska, oprac. komput. A. Wierchowska)

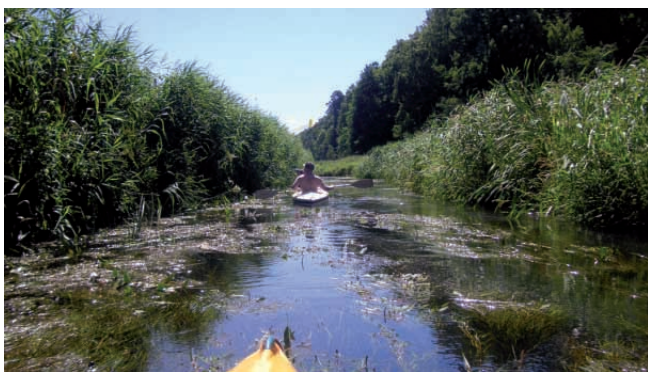
Fig. 3. Mitigation measures. Rospuda case – the scheme. Legend over-scaled (author A. Sas-Bojarska, computer drawing A. Wierchowska)

z cech narażonej przestrzeni i planowanych inwestycji, co determinuje skalę, natężenie i znaczenie skutków. Porównanie wariantów zostało dokonane przy pomocy opracowanych specjalnie kryteriów. Uwzględniono rangę zagrożonego krajobrazu, natężenie skutków, niepewność prognozowania, możliwość naruszenia zasobów turystycznych i zaistnienia skutków długotrwałych i nieodwracalnych oraz znaczenie skutków i stopień konfliktu. Kryterium decydującym była możliwość skutecznego łagodzenia skutków. Ocena oddziaływania na krajobraz wykazała, że każdy z wariantów w mniejszym lub większym stopniu narusza cechy krajobrazu, budujące jego tożsamość, specyfikę i odrębność. Na podstawie wielokryterialnej analizy wskazano wariant niedopuszczalny, niezalecany i najmniej oddziałujący na krajobraz – zalecany.

Opracowanie finalne to obszerny tekst z tabelami. Dla zilustrowania wyników prac opracowano dla całego badanego obszaru plansze w skali 1:5000, każda składała się z 14 arkuszy formatu 0,9 x 2,0 m⁴: Plansza I: „Zasoby i walory zagrożonego krajobrazu”; plansza II: „Ocena skutków w krajobrazie i środki łagodzące”. W artykule zamieszczono trzy schematyczne rysunki ilustrujące zakres studiów krajobrazowych (ryc. 1, 2, 3). Sporządzono dokumentację fotograficzną i zamieszczono wizualizacje trasy i mostów (ryc. 4-9).

Ryc. 4. Przybliżony widok hipotetycznego mostu podwieszonoego z odległości ok. 1,5 km, widoczny jedynie pylon o wysokości 120 m (fot. A. Sas-Bojarska, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 4. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 1,5 km, only the tower is visible (photo A. Sas-Bojarska, computer drawing A. Wierzchowska)

Ryc. 7. Przybliżony widok hipotetycznego mostu wiszącego z odległości ok. 700 m (fot. A. Sas-Bojarska, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 7. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 700 m (photo A. Sas-Bojarska, computer drawing A. Wierzchowska)

Ryc. 5. Przybliżony widok hipotetycznego mostu podwieszonoego z odległości około 400 m (fot. Zb. M. Michniowski, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 5. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 400 m (photo Zb. M. Michniowski, computer drawing A. Wierzchowska)

Ryc. 8. Przybliżony widok hipotetycznego mostu wiszącego z odległości około 400 m (fot. Zb. M. Michniowski, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 8. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 400 m (photo Zb. M. Michniowski, computer drawing A. Wierzchowska)

Ryc. 6. Przybliżony widok hipotetycznego mostu podwieszonoego z odległości około 200 m (fot. Zb. M. Michniowski, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 6. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 200 m (photo Zb. M. Michniowski, computer drawing A. Wierzchowska)

Ryc. 9. Przybliżony widok hipotetycznego mostu wiszącego z odległości około 200 m (fot. Zb. M. Michniowski, wizualizacja A. Wierzchowska)

Fig. 9. The approximate view of hypothetical suspension bridge from about 200 m (photo Zb. M. Michniowski, computer drawing A. Wierzchowska)

Podsumowanie

Conclusion

Dzięki ocenie oddziaływania na środowisko obwodnicy Augusto- wa osiągnięto szereg korzyści, w tym ekonomicznych. Nie będzie zrealizowana inwestycja nieopłacalna finansowo, z uwagi na skrajnie trudne uwarunkowania hydrogeologiczne. Nie zapłacimy kar do UE za złamanie prawa unijnego. Wzrosną wpływy z turystyki, bo region zachowa swe najważniejsze cechy i tożsamość. Ale najważniejsze w tym przypadku są korzyści niewymierne. Zostanie zachowane dziedzictwo przyrody i krajobrazu. Ważne dla nielicznych, ale potrzebne wszystkim. Nie spodziewany sukces w procesie decyzyjnym i w planowaniu inwestycji stał się doskonałym materiałem dydaktycznym. Nie tylko dla projektantów mostów i dróg, również dla architektów krajobrazu. Okazało się, że krajobraz jest elementem, który może decydować o realizacji inwestycji. Warto więc, aby jego ochrona i kształtowanie w ramach OOS stały się przedmiotem nauczania na kierunkach architektury krajobrazu. Oceny środowiskowe, jako narzędzie powszechne i wymagane prawem, stanowią bowiem jeden z nielicznych instrumentów wprowadzania osiągnięć architektury krajobrazu w życie.

Aleksandra Sas-Bojarska

Wydział Architektury
Politechnika Gdańska
Faculty of Architecture
Gdansk University of Technology

Przypisy

¹ Wyszczególniono ponad 50 pozycji, m.in.: Baranowska-Janota M., Marcinek R., Myczkowski Zb., 2007, *Czerwona Księga Krajobrazów Polski* [w:] Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu *Sztuka ochrony i kształtowania środowiska. Twórczość – Nauka – Dydaktyka*, Kraków, s. 43–45; Bogdanowski J., 1998, *Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody)*, Teki Krakowskie VI, Kraków; Sas-Bojarska A., 2006, *Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego*, Gdańsk; *Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment*, 1995, Institute of Environmental Assessment, The Landscape Institute, London, Glasgow; *Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment*, 2002, The Landscape Institute / The Institute of Environmental Management and Assessment, London; Ambrosiewicz M. i in., 1997, *Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego województwa suwalskiego*, cz. I, II – „Zasób i waloryzacja”, „Wytyczne i plan strefowy”, Suwałki.

² Wykonał w ramach oceny oddziaływania na krajobraz M. Ambrosiewicz.

³ Określenie strefy wpływu wizualnego i wizualizacje opracowali: A. Sas-Bojarska – oprac. nauk. i nadzór merytoryczny, badania terenowe, dok. fot.; Z. M. Michniowski – numeryczny model korytarza rzeki (oprac. i zastosowanie metody), dok. fot.; D. Lasek, M. Walukiewicz – komputerowe wyznaczenie stref widoczności mostów i ich wizualizacje; H. Stenzel – uproszczone wizualizacje komputerowe trasy. Originalne rysunki i wizualizacje są dostępne na: http://195.116.72.9/gddkia/2009/03/1/03_zalacznik08.zip, gdzie zamieszczono w załączni-

ku nr 7 pełny tekst oceny oddziaływania na krajobraz, rysunki i dok. fotograficzną z wizualizacjami.

⁴ Oprac. merytoryczne i graficzne plansz – A. Sas-Bojarska; kreślenie komputerowe plansz – M. Kowiel. Dokumentacja fotograficzna – A. Sas-Bojarska (oprócz zdjęć podpisanych w raporcie indywidualnie).

Krajobraz sakralny związany z ciekami wodnymi, na przykładzie „Szlaku kościołów drewnianych wokół Puszczy Zielonka”

Elżbieta Raszeja, Ewa de Mezer

Sacred Landscape
Connected with Water
Flows, Based on the
Study of 'The Trail of
Wooden Churches in
Zielonka Forest'

Wprowadzenie

Introduction

Polonia Maior¹ jako najstarsza dzielnica Państwa Polskiego może poszczycić się ogromnym bogactwem form i treści obecnych w krajobrazie kulturowym. Wszelkie badania i analizy krajobrazowe na terenie Wielkopolski powinny uwzględniać tę historyczną prawdę, poprzez jej pryzmat opisywać krajobraz kulturowy, jako syntezę działań czynników przyrodniczych i antropogenicznych. W Wielkopolsce te czynniki spletają się nieprzerwanie w wielowiekowej historii osadnictwa sięgającego czasów Polan.

Podobnie w przypadku rozpatrywania krajobrazu sakralnego nie sposób pominąć faktu, iż właśnie historyczny krajobraz Wielkopolski był sceneryą przyjęcia chrztu przez Mieszka I. Jest to istotne, zważywszy na specyfikę krajobrazu sakralnego, w którym oprócz działań przyrody i codziennych prac ludzkich, obecne są ślady wierzeń i idei. Pojawiają się więc w krajobrazie znacznie trudniejsze do zbadania i zanalizowania treści niematerialne i poza strukturalne, które co istotne, nie tylko pozostają w ścisłym związku z określonym fragmentem przestrzeni, ale również go formują.

Drewniane kościoły w krajobrazie kulturowym Wielkopolski

Wooden churches in Wielkopolska cultural landscape

Świątynie katolickie stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego Wielkopolski od początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Chociaż wciąż nie rozstrzygnięto czy Mieszko I postawił wpierv kościół murowany czy drewniany, nie ulega wątpliwości, że na terenie dzisiejszego województwa wielkopolskiego powstał pierwszy, polski drewniany kościół². Najstarsza znana wzmianka o drewnianej świątyni pochodzi z 1003 roku dotyczy kościoła z Międzyrzecza lub z Kazimierza pod Poznaniem.

Drewniane świątynie zwane też drzewnymi³, najliczniej pojawiły się w Polonii Maior, jak i w całym kraju po soborze laterańskim. Powstały wówczas na przestrzeni wieków od XIII do XV setki kościołów drewnianych i wykształciły się cztery regionalne odmiany gotyckiej drewnianej świątyni – wielkopolska, małopolska, śląska i mazowiecka. Następnie, drewniane budownictwo sakralne wznoszono masowo w XVII i XVIII wieku, jako następstwo kontrreformacji oraz w ramach odbudowy zniszczonych po wojnie trzydziestoletniej.

XVIII wiek to także rozkwit *drewnianego baroku* i *barokizacji*⁴. Z tego okresu pochodzi najwięcej zachowanych i znanych, obecnych we współczesnym krajobrazie świątyń.

Wielkopolska, w przeciwieństwie do wielu innych regionów Polski (np. Małopolska, Podkarpacie czy Śląsk), nie jest powszechnie utożsamiana z kościołami drewnianymi. Co istotne, ma to bezpośredni związek z ostatnimi dwustu laty, gdy działania zaborcy pruskiego⁵, a także po części polityka władz kościelnych preferujących murowane świątynie, przyczyniły się do zaniku wielowiekowej tradycji wznoszenia drewnianych kościołów. Tym samym, Polonia Maior utraciła swe dziedzictwo kulturowe pod postacią żywej tradycji i umiejętności ciesielskich znacznie wcześniej niż inne regiony kraju. Mimo dziejowych przeciwności na ziemiach wielkopolskich zachowało się aż 230 drewnianych kościołów⁶. Często stanowią one jedyne relikty historycznej drewnianej zabudowy Wielkopolski, obok towarzyszących kościołom dzwonnicy i coraz radszych młynów wietrznych oraz zabudowań gospodarczych. Już od połowy XIX wieku drewniane kościoły były uważane za przejaw *polskiego odcienia w architekturze*⁷ oraz postrzegane jako dzieło *ludowego talentu twórczego, skarbiec ludowego budownictwa, łącznik z minionymi wiekami*⁸.

Dla wszystkich wymienionych powyżej przyczyn, trzeba z całą mocą stwierdzić, że kościoły

drewniane Wielkopolski zasługują na szczególnie troskliwą opiekę, nie tylko w wymiarze zachowania samej bryły obiektu jako zabytku architektonicznego, ale także, a może przede wszystkim, jako ważnego elementu krajobrazu kulturowego i sakralnego, wyrażonego poprzez odpowiednią ekspozycję krajobrazową.

Ekspozycja kościołów drewnianych w krajobrazie sakralnym

Exposition of wooden churches in sacred landscape

Ekspozycja kościoła ma ogromne znaczenie dla jego funkcji jako nośnika znaczeń w krajobrazie. Aby ochrona *in situ* mogła być uznana za pełnowartościową, winno się zważać na rolę kościoła w przestrzeni oraz jego związek z otoczeniem. Dbałość o relacje widokowe, zachowanie harmonii krajobrazu i ładu przestrzennego, wykracza w tym przypadku dalece poza ochronę samej bryły architektonicznej. Kościół (nie tylko drewniany, lecz każda świątynia) stanowił od wieków dominantę w krajobrazie kulturowym. Wieża kościoła wyróżniała się w panoramie miast, miasteczek i wsi. Był to punkt orientacyjny w przestrzeni, z daleka informował wędrowca o zbliżaniu się do siedzib ludzkich. W przypadku niewielkich jednostek osadniczych, aż do XVIII

wieku była to jedyna wyróżniająca się w panoramie wsi budowla (pominając średniowieczne obronne wieże rycerskie). Dopiero w dobie baroku własność świecka zaczęła zaznaczać silnie swoją obecność w krajobrazie, podkreślając swe *dominium*. Do tego czasu kościół całkowicie dominował nad otaczającą go przestrzenią. *Sacrum* za pomocą kościelnej wieży symbolicznie podporządkowywało sobie *profanum* – miejsce życia. W religii chrześcijańskiej tworzenie osad ludzkich uważano za *creatio nova* wobec otaczającej rzeczywistości świata zastanego, będącego dziełem Boga – *creatio ex nihilo*⁹. Dzięki temu człowiek wypełniał starotestamentowe dziedzictwo czyniąc sobie ziemię poddaną. W języku architektury krajobrazu należy użyć stwierdzenia, że w ten sposób powstał krajobraz kulturowy. Równocześnie, ludzkie społeczności tworząc siedliska pragnęły zapewnić sobie łączność ze światem transcendentnym. Miejsce życia łączyło się z miejscem modlitwy, które z czasem przybrało postać świątyni. W krajobrazie sakralnym kościół jest nie tylko najważniejszym jego elementem i nośnikiem znaczeń, ale także przejawem *hierofanii*¹⁰, czyli zaistnienia *sacrum* w rzeczywistości *profanum*. Ponadto, kościół jako dominanta w krajobrazie kulturowym stanowi *axis mundi* w krajobrazie sakralnym, czyli łącznik między ziemią a niebem¹¹. W szczególnych przypadkach świątynia wznoszona była w miejscach objawienia

się Boga, jako czytelny i trwały znak *teofanii*¹². Kościół stanowi równocześnie *res scara*, bo choć przez człowieka wzniesiony i uświęcony ludzkim obrzędem, pozostaje własnością Bożą – *domus dei*.

Odpowiednia ekspozycja krajobrazowa jest niezbędnym warunkiem, aby świątynia mogła spełniać rolę dominanty w krajobrazie kulturowym oraz *axis mundi* w krajobrazie sakralnym. Dla tej przyczyny kościoły wznoszono zazwyczaj w miejscach, które przez swoje naturalne ukształtowanie terenu gwarantowały odpowiednie wyeksponowanie świątyni. Zazwyczaj wybierano wzniesienia i pagórki. Analizując ekspozycję kościołów w krajobrazie sakralnym, nie sposób nie uwzględnić również teologicznego znaczenia pagórków. Góra w chrześcijaństwie jest obecna w szczególny sposób. Opisy biblijne często wskazują na górę jako miejsce ważnych wydarzeń (Mojżesz odbierający tablice dekalogu, przemienienie Chrystusa, kazanie na górze czy wreszcie męczeńska śmierć na Golgocie). Góry, wzniesienia terenu, podobnie jak drabina Jakuba, stanowią pierwotne *axis mundi*, miejsce łączności ze światem transcendentnym. Wskazuje to wyraźnie, iż położenia świątyń na wzgórzach nie można eksplikować jedynie ich widocznością w terenie, ale również treściami religijnymi.

Podobne rozważania można przeprowadzić analizując związki kościołów z dolinami cieków wodnych. Woda stanowi doskona-

łe przedpole ekspozycji, sama w sobie pozostając elementem wartościowym i interesującym. Kościoły często wznoszono w pobliżu rzek, co ma związek z sytuowaniem osad ludzkich w pobliżu wody, ale ma także swoje odniesienia do Biblii. *Woda toczy swe nurty przez całą Biblię*¹³ od bezkresu wód, nad którymi unosił się Duch Boży, po wodę która wyłynęła z boku Chrystusowego. Motywy akwaticzne w Starym i Nowym Testamencie często przybierają również postać rzeki. Rzeki kreśliły granice rajskiego Edenu. Chrzcielne wody Jordanu to najpełniejsze w chrześcijaństwie przesłanie kryjące się pod postacią wody, jako znaku działania Boga – Ducha Świętego w ochrzczonej¹⁴. Wydaje się więc koniecznym uwzględnić ową symbolikę wody analizując ekspozycję kościołów związaną z dolinami cieków wodnych, nawet jeżeli dzisiejsi chrześcijanie w nurcie rzeki nie dostrzegają odniesień do swej religii.

Wszystkie powyższe spostrzeżenia odnoszą się w sposób szczególny do krajobrazu kulturowego i sakralnego Wielkopolski. Świątynie sytuowano tu w krajobrazie uformowanym przez ostatnie zlodowacenie. Tereny Wielkopolski charakteryzują się rzeźbą młodoglacjalną, obfitują w liczne moreny różnych typów, których pasma widoczne są między innymi pod postacią pagórków i niewielkich wzniesień. Krajobraz pełen jest rzek, jezior i cieków wodnych różnych wielkości. Niektóre z nich zanikają w ostatnich dziesięciole-

ciach w wyniku drastycznego obniżania się poziomu wód gruntowych w regionie. Mimo tych procesów, ukształtowana przez wodę na przestrzeni tysiącleci rzeźba terenu pozostaje trwała, warunkując ekspozycję krajobrazową kościołów, choć czasem percepcja odbiorcy nie wiąże jej już z wodą. Przy zaniku cieków wodnych krajobraz sakralny traci walory estetyczne, a także ubożeje w znacznie większym stopniu, pozbawiony znaczeniowych związków z wodą.

Kościół drewniany wokół Puszczy Zielonka związane z dolinami cieków wodnych – analiza ekspozycji

Wooden churches around Zielonka forest connected with valleys of water flows – the analysis of exposition

W odniesieniu do powyższych rozważań teoretycznych podjęto temat badawczy dotyczący cech ekspozycji kościołów w krajobrazie sakralnym związanej z ciekami wodnymi. Analizę przeprowadzono na obszarze otaczającym Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka, w środkowej Wielkopolsce na północ od Poznania. Puszcza Zielonka jest jednym z największych kompleksów

leśnych w Wielkopolsce, a największym w okolicach Poznania. Obszar od lat 30. XX wieku nazywany puszcza¹⁵, w 1993 roku został objęty ochroną. Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka zajmuje powierzchnię ponad 11 000 ha, z czego 80% stanowią tereny leśne. Fenomen zachowania tak dużego zalesionego obszaru w pobliżu Poznania, a więc w regionie od wieków poddawany silnej presji osiedleńczej, związany jest z uwarunkowaniami geologicznymi. Puszcza położona na obszarze moreny dennej z przewagą piasków sandrowych stanowiła tereny nieprzydatne pod uprawę. Z tej racji, osadnictwo na terenie Puszczy nie rozwijało się¹⁶. Obecnie na obszarze Parku znajduje się zaledwie kilka niewielkich wsi i osad, lecz wokół niego istnieje wiele dobrze rozwiniętych wsi o charakterze rolniczym. Zachowało się w nich wiele drewnianych kościołów, które są dzisiaj elementami „Szlaku kościołów drewnianych wokół Puszczy Zielonka”. Dwanaście z nich zostało objętych badaniami, których celem było określenie relacji krajobrazowych wynikających z sąsiedztwa z wodą.

Metoda analiz

Analizie poddano ekspozycję krajobrazową świątyń. Badano ekspozycję bierną, rozumianą jako widoki w kierunku obserwowanego kościoła oraz ekspozycję czynną, jako widoki spod świątyni na okolicę¹⁷. Obserwacje przeprowadzono w latach 2007–2008 ze stałych punktów widokowych, powtarzając badania we wszystkich porach roku. Zebrano dokumentację fotograficzną i ry-

sunkową, uwzględniając zmienny stan ulistnienia roślin drzewiastych. Wykorzystano materiały kartograficzne zarówno współczesne, jak i historyczne (mapy pruskie) oraz ikonograficzne. Na bazie mapy topograficznej w skali 1: 10 000 wykonano analizę hipsometryczną. Ważnym aspektem badań był związek kościołów i ich ekspozycji z dolinami cieków wodnych. W pierwszym etapie badano związek kościołów z wodą, a następnie analizowano usytuowanie kościołów w stosunku do rzeźby terenu. Przeprowadzono również analizę usytuowania kościołów w obrębie jednostek osadniczych. Studium krajobrazu zawierało analizę osi widokowych (rodzaj i ilość) oraz ocenę przestrzeni wokół kościołów. W pracy zastosowano metody rejestracji i odwzorowania graficznego na mapach, szkicach odręcznych oraz na fotografiach.

Wyniki analiz

Wykazano, że na dwanaście badanych obiektów, osiem związanych jest z ciekami wodnymi, a jeden z jeziorem (związek z rzeką – Tab. I – kolumny 10, 11, 12). Są to świątynie w Długiej Goślinie, Kicinie, Kiszkwie, Raczkowie, Rejowcu, Skokach, Uzarzewie, Wierzenicy oraz w Sławnie. Z dwunastu badanych świątyń osiem położonych jest na terenie wyniesionym, spośród których sześć wybudowano w górnym załomie doliny rzecznej, a dwie na wzniesieniach ukształtowanych przez lodowiec (położenie topograficzne – Tab. I – kolumny 5, 6, 7). Z pozostałych czterech kościołów usytuowanych na terenie płaskim, jeden – w Uza-

rzewie – wybudowano w obrębie doliny rzecznej. Stwierdzono, że jedynie pięć kościołów położonych jest przy większych ciekach wodnych – nad Wełną (Skoki, Raczkowo, Kiszkwie), Cybiną (Uzarzewo) oraz nad rzeką Główną (Wierzeica). Trzy z nich stanowią czytelną dominantę oraz *axis mundi*, dzięki położeniu w obrębie górnego załomu doliny rzecznej. Kościół w Raczkowie utracił odpowiednią ekspozycję poprzez zmianę sposobu dojazdu do kościoła, zaś świątynia w Zarzewie, wzniesiona na terenie doliny rzecznej, znajduje się w obniżeniu terenu. Dodatkowo zaobserwowano, iż tylko jeden kościół w Skokach pozostaje w bezpośredniej relacji widokowej z rzeką, podczas gdy pozostałe cztery, w ramach ekspozycji biernej i czynnej lub czynnej (Kiszkwie), nie posiadają związków widokowych z rzeką. Kościoły w Długiej Goślinie, Kicinie i Rejowcu sąsiadują obecnie z niewielkimi strugami, które stanowią niewidoczny element krajobrazu lub jedynie czasowy, w okresie wiosennych roztopów. Ekspozycja tych świątyń jest jednak determinowana przez ukształtowanie dolin, niegdyś znacznie zasobniejszych cieków. Wyniki badań przedstawiono w formie tabelarycznej (Tab. I) oraz graficznej (ryc. 1, 2, 3). W zestawieniu tabelarycznym uwzględniono, poza wspomnianymi powyżej informacjami, także usytuowanie kościoła w obrębie wsi (kolumny 3 i 4) oraz ilość i rodzaj osi widokowych (kolumny 13 i 14). Całości dopełnia ocena krajobrazowa przestrzeni wokół kościoła (kolumny 15, 16, 17).

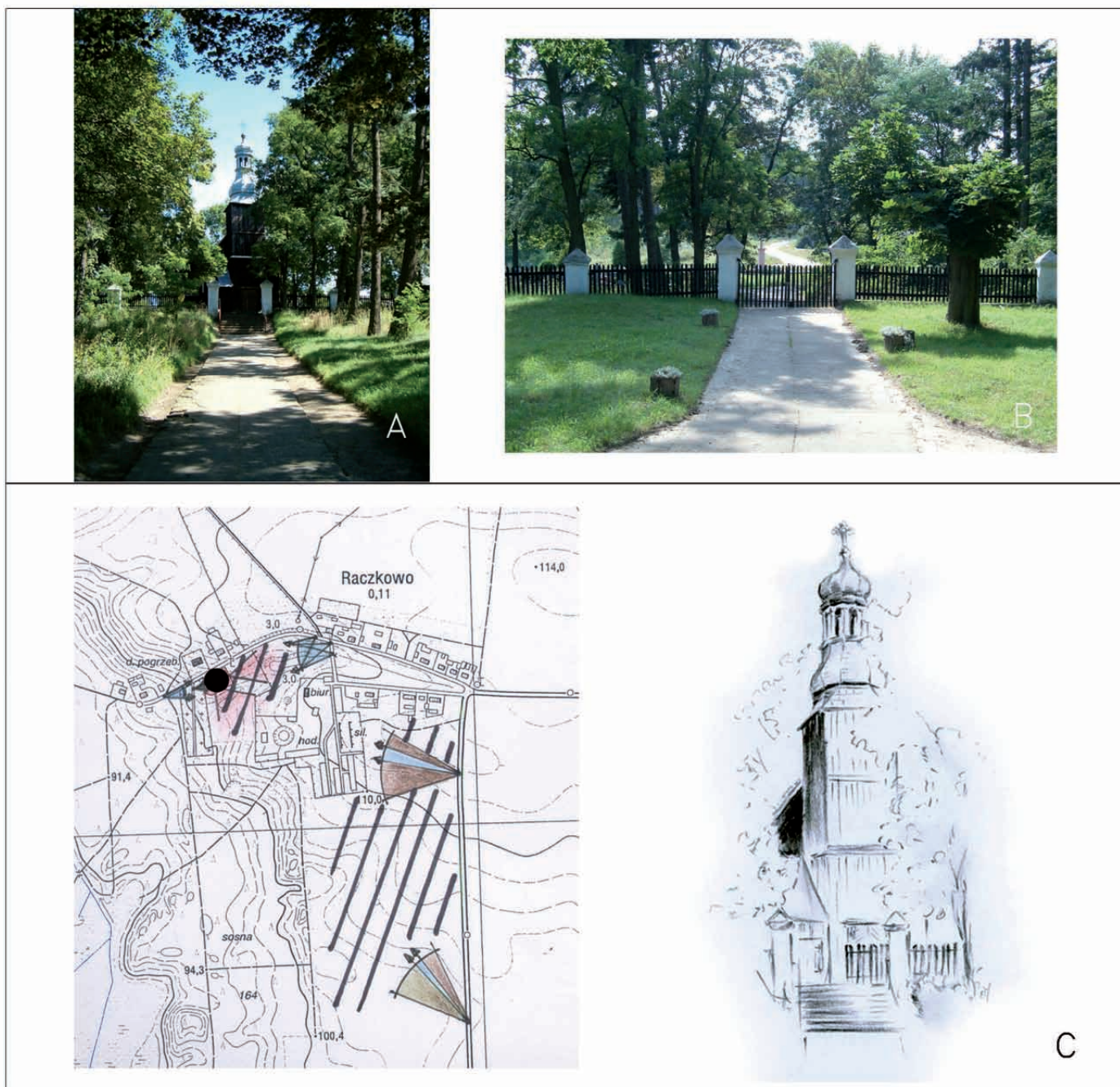

Ryc. 1. Skoki – bezpośrednia relacja widokowa, element wody widoczny: A – widok na kościół, B – widok spod kościoła, C – analiza cech ekspozycji krajobrazowej

Fig. 1. Skoki – direct visual relation with visible water element: A – view towards the church, B – view from the church, C – the analysis of landscape exposition

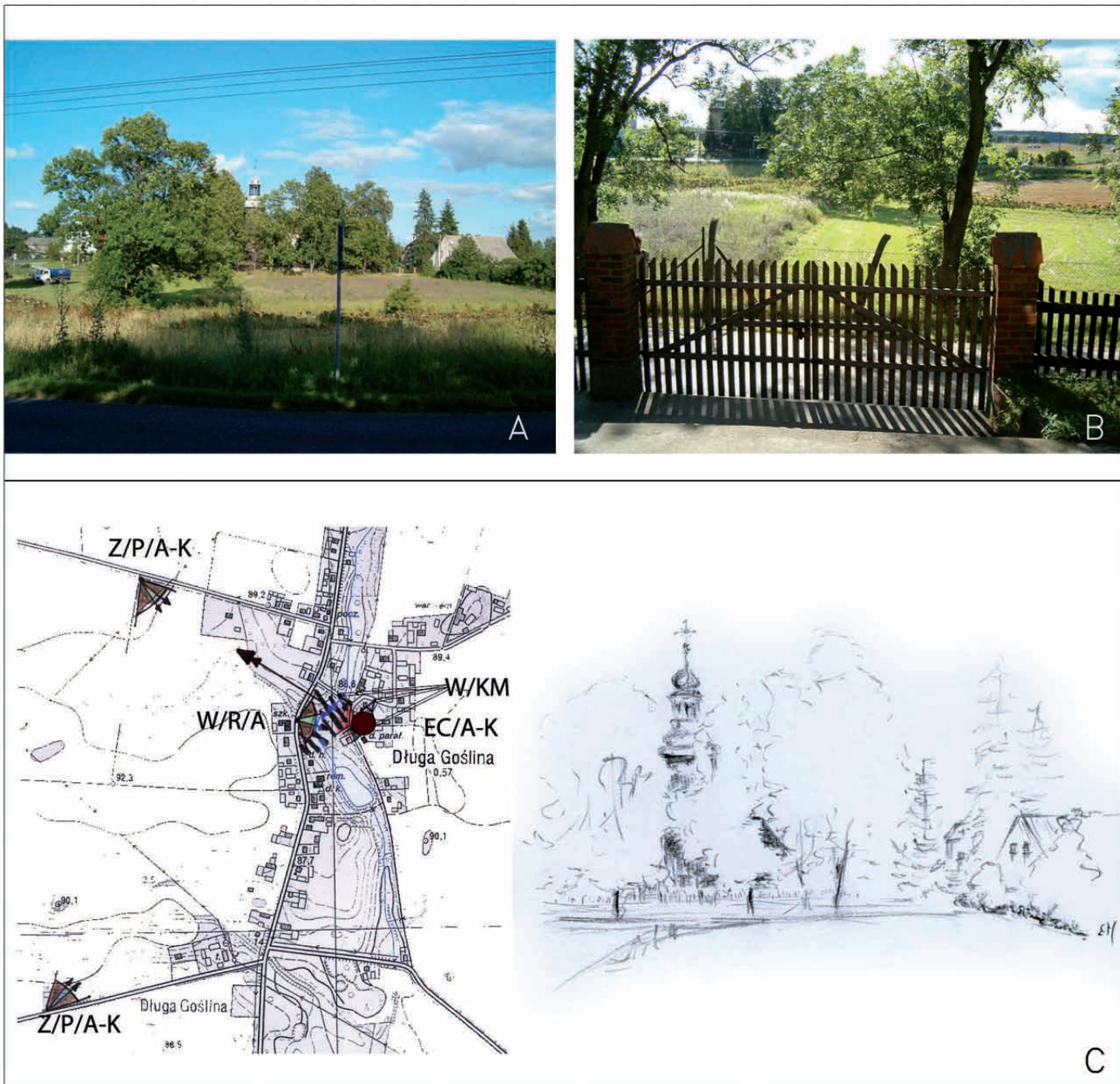

Ryc. 2. Raczkowo – brak bezpośredniej relacji, element wody widoczny w krajobrazie: A – widok na kościół, B – widok spod kościoła, C – analiza cech ekspozycji krajobrazowej

Fig. 2. Raczkowo – no direct visual relation, visible water element: A – view towards the church, B – view from the church, C – the analysis of landscape exposition

Podsumowanie

Conclusion

Wyniki badań przeprowadzonych na obszarze wokół Puszczy Zielonka mogą być pomocne w studiach prowadzonych na innych obszarach nizinnych, gdzie występują

doliny rzeczne. Takie studia powinny być prowadzone w dwóch płaszczyznach, tj. w obrębie zależności przestrzennych i znaczeniowych. Warto odnotować, że na niewielkim obszarze, obejmującym dwanaście kościołów „Szlaku kościołów drewnianych wokół Puszczy Zielonka”, wykryto trzy odmienne sytuacje

krajobrazowo-przestrzenne, które określono odpowiednio jako:

- występowanie bezpośredniej relacji widokowej między kościołem a ciekim wodnym, gdzie element wody widoczny jest zarówno z punktów widokowych ekspozycji czynnej, jak i biernej;

Ryc. 3. Długa Goślina – forma doliny bez widocznego elementu wodnego: A – widok na kościół, B – widok spod kościoła, C – analiza cech ekspozycji krajobrazowej

Fig. 3. Długa Goślina – valleys with no visible water element: A – view towards the church, B – view from the church, C – the analysis of landscape exposition

- brak bezpośredniej relacji z ciekami wodnym, zarówno w ramach ekspozycji biernej jak i czynnej, przy równoczesnym widocznym (czytelnym) elemencie wody w krajobrazie;
- forma doliny cieków wodnych determinuje ekspozycję kościoła, jednak element wodny jest niewidoczny (nieczytelny) w terenie.

Należy podkreślić, że zdecydowana większość kościołów (dziewięć z dwunastu) jest powiązana z ciekami wodnymi. Poprzez ukształtowanie terenu przez wodę i powstałą dolinę rzeczczą, ciekami wodnymi determinują sposób ekspozycji krajobrazowej kościołów. Daje to podstawy do twierdzenia, iż rzeki odgrywają istotną rolę w ekspozycji świątyń jako dominant w krajobrazie kulturowym oraz *axis mundi* w krajobrazie sakralnym.

Ustalono, że doliny rzeczne spełniają dwojaką rolę w ekspozycji kościołów. Stanowią przedpole ekspozycji (dno doliny tworzy płaszczyznę horyzontalną) oraz umożliwiają wyeksponowanie kościoła poprzez położenie na wyniesionym terenie (zbocze doliny jako płaszczyzna wertykalna). W krajobrazie sakralnym rzeka stanowi dodatkowo element symboliczny, odwołujący się do znaczenia wody jako znaku działania Boga – Ducha Świętego, stając się nośnikiem treści niematerialnych.

Rola rzeki w ekspozycji krajobrazu sakralnego domaga się pogłębionych studiów. Zaskakującym jest brak opracowań na ten temat, doty-

czących nie tylko analizowanego terenu, ale także całego obszaru Wielkopolski. Odpowiednia ekspozycja krajobrazu sakralnego ma ogromne znaczenie dla prawidłowego zachowania dziedzictwa kulturowego drewnianych kościołów. W świetle niniejszych badań, które wskazują na ważną rolę rzeki w ekspozycji świątyń, koniecznym staje się kompleksowe spojrzenie na ochronę zabytków i dolin rzecznych im towarzyszących.

Ryciny wykonała E. de Mezer.

Figures by E. de Mezer.

Elżbieta Raszeja
Ewa de Mezer

Katedra Terenów Zieleni
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Department of Landscape Architecture
Poznań University of Life Sciences

Przypisy

¹ Nazwę Polonia Maior spotyka się w źródłach pisanych od XIII w., jako określenie najstarszej dzielnicy rozrastającego się państwa polskiego (Łęcki Wł., 1996, *Wielkopolska*, Wyd. Muza, Warszawa).

² Brykowski R., 2001, *Wielkopolskie kościoły drewniane. Wykaz kościołów i kaplic drewnianych na terenie województwa wielkopolskiego opracowała Grażyna Ruszczyk*, Szlakami Polskiego Milenium, Patria Polonorum Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Małuśkiewicz P., 2003, *Drewniane kościoły w Wielkopolsce*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury, Poznań.

⁶ Ibidem.

⁷ Brykowski cytuje w swej książce (op. cit.) wypowiedź Wiszniewskiego z 1835 roku.

⁸ Reprint artykułu Kozickiego z 1913 roku (Kozicki Wł., 2000, *W obronie kościołów i cerkwi drewnianych* [w:] „W obronie kościołów i cerkwi drewnianych”, Stowarzyszenie Pracownia Kultury Tęcza, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Rzeszowie, s. 2–18).

⁹ Myczkowski Zb., 2001, *Ochrona przyrody i ochrona zabytków – konflikt czy współpraca* [w:] „Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne” (podręcznik dla studentów wyższych szkół technicznych pod red. K. Pawłowskiej), Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 132–141.

¹⁰ Eliade M., 2005, *Święty obszar i sakralizacja świata* [w:] „Antropologia kultury zagadnienia i wybór tekstów”, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 149–157.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Cytat pochodzi ze wstępu autorstwa Ojca Jana Góry do książki Z. Górnickiego: *Woda w duchowych przeżyciach człowieka*, Wyd. M, Kraków 2008.

¹⁴ Sikora A., *Ofiarnicza przemiana człowieka dziełem Ducha Świętego* (artykuł zamieszczony na www.bkaznodziejska.pl, dostępny dnia 17.08.2009 r.).

¹⁵ Preisler M., 2006, *Środowisko geograficzno-przyrodnicze* [w:] „Puszcza Zielonka i okolice” – Przewodnik turystyczny, Związek Międzypowiatowy Puszcza Zielonka, Murowana Goślina, s. 4–7.

¹⁶ Położona w głębi Puszczy Zielonka wieś Głębocezek posiadała od 1445 r. prawa miejskie, które utraciła już w połowie XVI w. Istniał tam również od końca XIV w. kościół, który rozebrano w 1744 r. (Anders P., 2004, *Puszcza Zielonka*, Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza, nr 30, Poznań).

¹⁷ Myczkowski Zb., op. cit.

Wykorzystanie walorów krajobrazowych doliny wiślanej w rejonie Wilanowa dla rozwoju turystyki

Małgorzata Kaczyńska

Utilization of Values
of the Vistula Valley
Landscape in
Wilanów Region
for Development
of Tourism

Wartości
krajobrazowe,
przyrodnicze
i kulturowe obszaru
doliny wiślanej
w rejonie Wilanowa

Landscape, natural and
cultural values of the Vistula
valley in the region of
Wilanów

Obszar doliny wiślanej w rejonie Wilanowa posiada unikalne wartości krajobrazowe, przyrodnicze i kulturowe w skali Warszawy, co stanowi o jego olbrzymim potencjale dla zrównoważonej turystyki, rekreacji i wypoczynku. Omawiany krajobraz jest jedną z trzech najważniejszych wieloprzestrzennych kompozycji urbanistycznych w obrębie planu miasta. Kompozycja ta oparta jest na naturalnych warunkach topograficznych i hydrograficznych doliny Wisły oraz historycznych, widokowych i funkcjonalnych powiązaniach pomiędzy dawną rezydencją królewską Jana III Sobieskiego z końca XVII wieku, późniejszą rezydencją magnacką i powstałymi w XIX wieku czterema filialnymi założeniami pałacowo-ogrodowymi, zlokalizowanymi w obrębie dwóch tarasów doliny rzeki. Poznanie i scharakteryzowanie wartości tego krajobrazu pozwoli na wyznaczenie kierunków

zagospodarowania i sposobów udostępniania omawianego terenu, które uwzględnić będą zarówno jego charakter zabytkowy jak i wartości przyrodnicze. Identyfikacja wartości przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych została przeprowadzona na podstawie wizji terenowej oraz analizy materiałów źródłowych dotyczących uwarunkowań naturalnych i kulturowych omawianego obszaru.

Charakterystyka
wartości przyrodniczych
i krajobrazowych

Natural and landscape
values characteristics

Elementem dominującym w krajobrazie Wilanowa jest krawędź wysoczyzny polodowcowej zwanej Skarpą Warszawską. Przez swoją dość znaczną wysokość¹ umożliwia dalekie wglądy w otaczający krajobraz. Skarpa stanowi też teren o wysokich walorach przyrodniczych. Zbocza i podstawę skarpy porasta roślinność o charakterze grądowym (*Tilio-Carpinetum typicum* i *Tilio-Carpinetum corydaltosum*). U podnóża występują łąki wilgotne i świeże oraz fragmenty lasu olszowo-jesionowego (*Circaeo-Alnetum*)². Ze względu na powyższe walory obszar skarpy, w części stanowiący fragment założenia pałacowo-ogrodowego w Ursynowie wraz z łąkami u jej podnóża, został uznany w 1996 roku za rezerwat przyrody. Miejscowe plany zagospo-

darowania przestrzennego zakładają zachowanie terenów podskarpowych jako terenów otwartych, pełniących funkcję otuliny rezerwatu. Na południe od rezerwatu „Skarpa Ursynowska” zlokalizowany jest rezerwat leśny „Las Natoliński” ustanowiony w 1991 roku na obszarze romantycznego parku krajobrazowego założonego przez rodzinę Potockich. Na terenie rezerwatu znajdują się siedliska grądowe (*Tilio-Carpinetum campanuletosum*, *Tilio-Carpinetum stachyetosum*, *Tilio-Carpinetum typicum*), łągowe (*Circaeo-Alnetum*) oraz zbiorowiska łąkowe wilgotne i świeże (*Molinio-Arrhenatheretea*)³. Drugi z najważniejszych obszarów cennych przyrodniczo w rejonie Wilanowa związany jest z tarasem zalewowym doliny Wisły i układem jej starorzeczy – rzeki Wilanówki i jezior Wilanowskiego i Powsinkowskiego. W rozwidleniu rzeki Wilanówki i Kanału Sobieskiego łączącego się z Jeziorem Wilanowskim zlokalizowany jest rezerwat leśno-krajobrazowy „Morysin”, ustanowiony w 1996 roku na obszarze romantycznego parku krajobrazowego powiązanego kompozycyjnie z założeniem pałacowo-ogrodowym w Wilanowie. Stanowi on cenne przyrodniczo tereny łągu jesionowo-wiązowego (*Ficario-Ulmetum campestris*)⁴, charakterystycznego dla żyznych obszarów nadwiślanych. Z układem naturalnych cieków i zbiorników wodnych w obrębie tarasu zalewowego doliny Wisły, połączonych rowami i kanałami, związane są też roz-

ległe obszary łąkowe. Oprócz znaczących walorów przyrodniczych, obszary te reprezentują duże walory krajobrazowe, a drogi i trasy spacerowe zlokalizowane w obrębie tych terenów stanowią ważne ciągi widokowe umożliwiające dalekie wglądy w krajobraz (ryc. 1).

Charakterystyka wartości kulturowych i zabytkowych

Cultural and monumental values characteristics

Najważniejsze wartości kulturowe i zabytkowe krajobrazu doliny Wisły w rejonie Wilanowa związane są z wielkoprzestrzenną kompozycją krajobrazową, stworzoną przez system powiązań przestrzennych, widokowych i funkcjonalnych pomiędzy rezydencją wilanowską i skupionymi wokół niej filialnymi założeniami pałacowo-ogrodowymi rozlokowanymi w obrębie tarasów lewego brzegu rzeki. Przy krawędzi tarasu nadzalewowego doliny i u jej podnóża zlokalizowane zostało centrum układu przestrzennego – założenie pałacowo-ogrodowe w Wilanowie, połączone kompozycyjnie i przestrzennie poprzez rozbudowany układ wodny z parkiem w Morysinie. Założenie pałacowo-ogrodowe w Wilanowie i park w Morysinie wraz z obiektami architektonicznymi zlokalizowanymi na ich terenie i na przedpolu pałacowym zostały wpisane do rejestru zabytków w latach 1965–1973, a także ob-

jęte ochroną jako założenie urbanistyczne Wilanowa i Pomnik Historii (w 1994 r.). Wzdłuż krawędzi wysoczyzny tzw. Skarpy Warszawskiej i u jej podnóża usytuowane zostały filialne założenia pałacowo-ogrodowe w Gucinie, Ursynowie i Natolinie (ryc. 2). Założenie pałacowo-parkowe w Ursynowie, w tym zespół tarasów ze schodami, grotą i pozostałościami fontanny objęte są wpisem do rejestru zabytków z 1965 roku, podobnie jak zespół pałacowo-parkowy wraz z pałacem i budowlami ogrodowymi. Teren dawnego ogrodu Gucin-Gaju objęto wpisem do rejestru w 2007 roku.

O wysokich walorach kulturowych krajobrazu doliny Wisły w rejonie Wilanowa świadczą też zachowane osie kompozycyjne i widokowe. Główną osią kompozycyjną organizującą przestrzeń tego krajobrazu jest przebiegająca z zachodu na wschód Oś Królewska, stanowiąca relikwyt dawnego układu barokowego. Pozostałe dwie osie kompozycyjne wyznaczają historyczne trakty łączące rezydencję wilanowską z Gucinem – Aleja Wilanowska oraz z wsią i folwarkiem w Wolicy – ulica Klimczaka. Powyższe wielkoprzestrzenne układy liniowe podlegają ochronie konserwatorskiej jako część założenia urbanistycznego Wilanowa. W krajobrazie Wilanowa zachowała się też w dużej mierze historyczna sieć drogowa – szlaki dawnego traktu handlowego prowadzącego w kierunku Czerska – obecnie ulice Przyczółkowa (i jej kontynuacja ulica

Ryc. 1. Wartości krajobrazowe i przyrodnicze obszaru doliny wiślanej w rejonie Wilanowa: 1 – Rezerwat Natolin; 2 – Rezerwat Morysin; 3 – Pola Morysińskie; 4 – Skarpa Warszawska; 5 – Jezioro Wilanowskie; 6 – Rzeka Wilanówka; 7 – Łęgi w dolinie Wilanówki; 8 – Nabrzeże Wisły

Fig. 1. Landscape and natural values of the Vistula valley in Wilanów region: 1 – Natolin Reserve; 2 – Morysin Reserve; 3 – Morysin fields; 4 – Warsaw Scarp; 5 – Wilanów Lake; 6 – the Wilanówka River; 7 – Riparian forests in the Wilanówka River valley; 8 – the Vistula River bank

Łukasza Drewny) i Nowoursynowska oraz system dawnych dróg lokalnych, który stał się podstawą dla współczesnej siatki ulic.

Ważnymi dla krajobrazu doliny Wisły obiektami kulturowymi są także obiekty sakralne. W bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji wilanowskiej znajduje się Kościół p. w. Świętej Anny. Z założeniem ogrodowym w Gucinie powiązany kompozycyjnie jest zespół kościelny p. w. Świętej Katarzyny, jedna z najstarszych parafii Warszawy. Przy ulicy Klimczaka zlokalizowana została Świątynia Opatrzności Bożej, co nadało nową rangę i znaczenie krajobrazowi dzisiejszego Wilanowa.

Ważnymi elementami kulturowego krajobrazu Wilanowa są założenia dawnych folwarków, stanowiących zaplecze gospodarcze majątku wilanowskiego. Zachowały się zabudowania folwarku, towarzyszące pałacowi w Wilanowie, a także pojedyncze budynki folwarków Wolica i Zawady. Tereny folwarku wilanowskiego są objęte ochroną konserwatorską w ramach wpisu do rejestru zabytków założenia urbanistycznego Wilanowa. Obszary dawnych folwar-

ków Wolica i Zawady oraz poszczególne zabudowania nie zostały wpisane do rejestru zabytków.

Wskazania dla rozwoju zrównoważonej turystyki oraz stymulowania form rekreacji i wypoczynku na obszarze doliny wiślanej w rejonie Wilanowa

Recommendations for sustainable tourism development and stimulation of recreation forms within the Vistula valley in Wilanów region

Najważniejszymi elementami krajobrazu doliny, decydującymi o jej przydatności dla rozwoju turystyki są: Skarpa Warszawska i pod-

skarpie, tereny nadwiślańskie wraz z układem sieci hydrograficznej, zadrzewieniami łągowymi i obszarami łąkowymi oraz zabytkowe założenia pałacowo-ogrodowe. Kierunki zagospodarowania i udostępnienia tych obszarów mieszkańcom powinny zmierzać do harmonijnego wykorzystania jego walorów z uwzględnieniem wymogów ochrony przyrody i wartości zabytkowych⁵.

Otoczenie Muzeum Pałacu w Wilanowie

Wilanów Palace Museum surroundings

Najważniejszym obiektem służącym dla celów turystyki i rekreacji na obszarze Wilanowa jest Muzeum Pałacu w Wilanowie, obejmujące teren założenia pałacowo-ogrodowego w Wilanowie i park w Morysinie. Głównym problemem związanym z obsługą gości odwiedzających muzeum jest niewystarczająca infrastruktura turystyczna przy obiekcie. W pobliżu zabytkowego kompleksu brak jest odpowiedniej ilości parkingów mogących pomieścić

zarówno samochody osobowe, jak i autokary oraz dojazdów do obiektu. Problem stanowi też niewystarczająca liczba i mało zróżnicowana oferta obiektów gastronomicznych i sklepów z pamiątkami, a także brak przestrzeni potrzebnej do rozszerzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej muzeum.

Jedną z koncepcji poprawy funkcjonowania muzeum, jako obiektu służącego turystyce i rekreacji oraz wzbogacenia oferty edukacyjnej i kulturalnej, jest zachowanie i ochrona relikwów elementów krajobrazu rolniczego, takich jak folwark wilanowski, pola uprawne i łąki w rejonie rezydencji wilanowskiej i parku w Morysinie oraz stworzenie dla nich programu, dzięki któremu zostaną one włączone do programu muzealnego⁶. Wyżej wymienione tereny powinny zostać przeznaczone dla ekspozycji muzeal-

nych o charakterze rolniczym i związanym z produkcją rolno-spożywczą (odtworzenie dawnych technik uprawowych i hodowlanych, historycznych technologii przetwórstwa, prezentacja dawnych maszyn i narzędzi rolniczych oraz form rzemieślnictwa). Zabudowania dawnego folwarku oraz przedpola pałacowego mogłyby służyć też organizacji różnego typu warsztatów i lekcji muzealnych dla uczniów szkół. Pozwoliłoby to ukazać całości kształtu rezydencji wilanowskiej – nie tylko teren o charakterze reprezentacyjnym i ozdobnym (pałac i otaczające go założenie ogrodowe), ale też obszary produkcyjne, z których czerpane były dochody na jej utrzymanie.

Ważnym zagadnieniem związanym z rozwojem muzeum jest też udostępnienie i umiejętne wykorzystanie zabytkowego parku – rezerwatu przyrody Morysina, uwzględ-

nijące wymogi ochrony jego wartości przyrodniczych i kulturowych. W planie ochrony Morysina należy uwzględnić zarówno zachowanie najważniejszych elementów jego kompozycji parku krajobrazowego, jak i pielęgnację upraw leśnych. Sąsiadujące z parkiem łąki, zlokalizowane na północ i północny zachód od niego oraz po wschodniej stronie Jeziora Wilanowskiego, mogą służyć jako miejsce imprez plenerowych oraz rekreacji i wypoczynku dla mieszkańców Wilanowa. Teren przedpola pałacowego powinien wypełnić program związany z recepcją i obsługą turystów oraz funkcjami pomocniczymi dla muzeum. Korzystne byłoby też usytuowanie parkingów dla gości odwiedzających historyczną rezydencję po jej północnej i południowej stronie.

Ryc. 2. Wartości kulturowe i zabytkowe obszaru doliny wiślanej w rejonie Wilanowa: 1 – Kościół Świętej Katarzyny i ogród „Gucin-Gaj”; 2 – Ogród „Gucin-Gaj”; 3 – Park w Ursynowie; 4 – Pałac i taras w Ursynowie; 5 – Park w Natolinie; 6 – Akwedukt w Natolinie; 7 – Neogotycka brama w Morysinie; 8 – Budynek pompowni w parku w Wilanowie

Fig. 2. Cultural and monumental values of the Vistula valley in Wilanów region: 1 – St. Catherine’s church and ‘Gucin-Gaj’ garden; 2 – ‘Gucin-Gaj’ garden; 3 – Ursynów park; 4 – Ursynów palace and terrace; 5 – Natolin park; 6 – aqueduct in Natolin; 7 – Neo-Gothic gate in Morysin park; 8 – Pump house in Wilanów park

Otoczenie Jeziora Powsinkowskiego

Powsinkowskie Lake surroundings

Szczególnie duży potencjał dla turystyki, rekreacji i wypoczynku posiadają tereny związane z układem hydrograficznym tarasu zalewowego, które obecnie często nie są odpowiednio przystosowane do pełnienia wyżej wymienionych funkcji. Brak odpowiedniego zagospodarowania tych terenów i wyraźnie określonych zasad ich udostępniania powoduje degradację ich wartości przyrodniczej i kulturowej. Właściwe zagospodarowanie tych terenów uwzględniające potrzebę zachowania walorów przyrodniczych przyczyni się do rozwoju zrównoważonej turystyki na omawianym obszarze. Częścią omawianych terenów jest obszar związany z Jeziorem Powsinkowskim. Obecnie na obszarze zachodniego nabrzeża jeziora zrealizowane zostały niektóre z elementów opracowanej dla gminy Warszawa-Wilanów koncepcji zagospodarowania tych terenów dla celów rekreacji⁷, takie jak ciąg pieszo-jezdny ze ścieżką rowerową oraz infrastruktura techniczna. Niestety większość z tych elementów, przede wszystkim wyposażenie, uległa do tej pory zniszczeniu lub jest w bardzo złym stanie. Pozostałe elementy opracowania nie zostały zrealizowane. Korzystne byłoby powrócenie do wyżej wspomnianej koncepcji oraz wykorzystanie

nawiązujących do niej założeń projektowych dla wschodniego nabrzeża jeziora⁸. Koncepcje te przewidują wprowadzenie na omawianym obszarze funkcji dydaktycznej (prowadzenie „plenerowych lekcji” w zakresie botaniki, zoologii, fitosocjologii, ochrony krajobrazu i ochrony przyrody, wytyczenie ścieżki przyrodniczej wzdłuż brzegu jeziora oraz aranżacja klasy na wolnym powietrzu ze stolikami i ławkami). Planowane jest też wprowadzenie niezbędnej infrastruktury (tablice informujące o składnikach środowiska przyrodniczego i zjawiskach przyrodniczych, drogowskazy, kosze na śmieci, punkty informacyjne z mapami terenu, parkingi, urządzenia sanitarne) oraz elementów wyposażenia takich jak place zabaw dla dzieci, przystań dla łódek, pomosty wypoczynkowo-widokowe i przeznaczone do połowu ryb. Projekt uwzględnia też wygrodzenie wybranych skupin drzew i krzewów jako enklaw – ostoje dla zwierząt, ochrona pasa szuwarów i roślin przywodnych oraz stworzenie sztucznych wysp z miejscami lęgowymi dla ptaków.

Tereny nabrzeży Wisły

The Vistula River bank

Dla rozwoju zrównoważonej turystyki i poprawy funkcjonowania rekreacyjnego omawianego obszaru znaczący wpływ mają tereny nabrzeży Wisły. Zagospodarowanie tych terenów powinno ułatwić dostęp pu-

bliczny do rzeki i jej wykorzystanie dla celów wypoczynkowych i rekreacyjnych. Pożądane byłoby utworzenie przystani rzecznych oraz przeprawy promowej przez Wisłę. Na brzegach rzeki powinny zostać ukształtowane plaże przeznaczone do wypoczynku dla mieszkańców Wilanowa i turystów, wyposażone w obiekty obsługi turystycznej. Cenny przyrodniczo teren o charakterze zieleni naturalnej stanowi obszar wysypiska popiołów przy ulicy Włóki. Wskazane byłoby zagospodarowanie tego terenu na cele turystyczno-rekreacyjne⁹.

System tras rowerowych, spacerowych i konnych oraz szlak komunikacji wodnej

System of bicycle lanes, routes for pedestrians and horse riding, and water communication trail

Ważnym elementem związanym z rozwojem turystyki i rekreacji na terenach doliny jest sieć komunikacyjna, która pozwala na odpowiednie sterowanie ruchem turystycznym i kontrolowanie jego natężenia. Znaczącą rolę w rozwoju zrównoważonej turystyki na obszarze doliny może odegrać układ ścieżek rowerowych i pieszych szlaków turystycznych rozbudowany w oparciu o istniejącą sieć, linia kolejowa wzdłuż Wału Zawadowskiego¹⁰ oraz potencjalny szlak wodny biegnący doliną

rzeki Wilanówki i połączonych jezior i cieków wodnych. Wyżej wymienione trasy komunikacyjne mogą ukierunkować ruch turystyczny na często niezaktywizowane tereny, atrakcyjne dla rekreacji i wypoczynku i jednocześnie bardziej odporne na antropopresję. W ten sposób ograniczony zostałby dostęp do terenów najbardziej wartościowych pod względem przyrodniczym i szczególnie wrażliwych na antropopresję.

Obecnie na omawianym terenie istnieją jedynie ścieżki rowerowe towarzyszące głównym drogom jezdny – ulicy Przyczółkowej, Alei Wilanowskiej, ulicy Sobieskiego i Nowoursynowskiej (na odcinku od ul. Arbusowej do ul. Ciszewskiego). Ograniczają się w zasadzie do jednego ciągu komunikacyjnego prowadzącego od Powsina w kierunku Mokotowa. Problemem jest brak ciągłości niektórych szlaków (np. wzdłuż ul. Nowoursynowskiej) oraz brak powiązań komunikacyjnych między terenami potencjalnie atrakcyjnymi dla rekreacji i wypoczynku. Konieczne wydaje się rozbudowanie systemu tras rowerowych¹¹ o ścieżki poprowadzone wzdłuż najważniejszych ulic w obrębie nowopowstających osiedli mieszkaniowych na tarasie nadzalewowym doliny. Umożliwi to powiązanie tarasu z obszarem wysoczyzny. Ciąg rowerowy powinien też przebiegać przez tereny łąk wilanowskich u podnóża Skarpy Warszawskiej. Wskazane byłoby też przedłużenie ścieżki wzdłuż ulicy Przyczółkowej (ulica Wiertni-

cza) w kierunku Mokotowa, co stanowiłoby alternatywne połączenie komunikacyjne do ścieżki przebiegającej wzdłuż ulicy Sobieskiego, która stanowi jeden z najczęściej uczęszczanych szlaków rowerowych Warszawy¹². Podstawową rozbudową układu ścieżek rowerowych na terenie wysoczyzny powinno być nadanie ciągłego charakteru trasie poprowadzonej wzdłuż Skarpy Warszawskiej w oparciu o przebieg ulicy Nowoursynowskiej. Znaczącej rozbudowy wymaga sieć ścieżek na obszarze tarasu zalewowego. Trasy rowerowe powinny zostać wytyczone wzdłuż głównych połączeń drogowych na tym terenie (ulic Sytej, Bruzdowej, Jarej, Glebowej, Biedronki, Łuczniczej oraz jej przedłużenia – ulicy Spiralnej). Ścieżki prostopadłe do układu tarasów zapewnią połączenie obszaru Wilanowa z terenami położonymi nad Wisłą. Uzupełnieniem wyżej opisanego układu ścieżek rowerowych powinny być trasy wytyczone w oparciu o układ hydrograficzny tarasu zalewowego. Przede wszystkim należy uwzględnić już istniejące i projektowane ciągi pieszo-jezdne wzdłuż nabrzeża Jeziora Powsinkowskiego (ryc. 3).

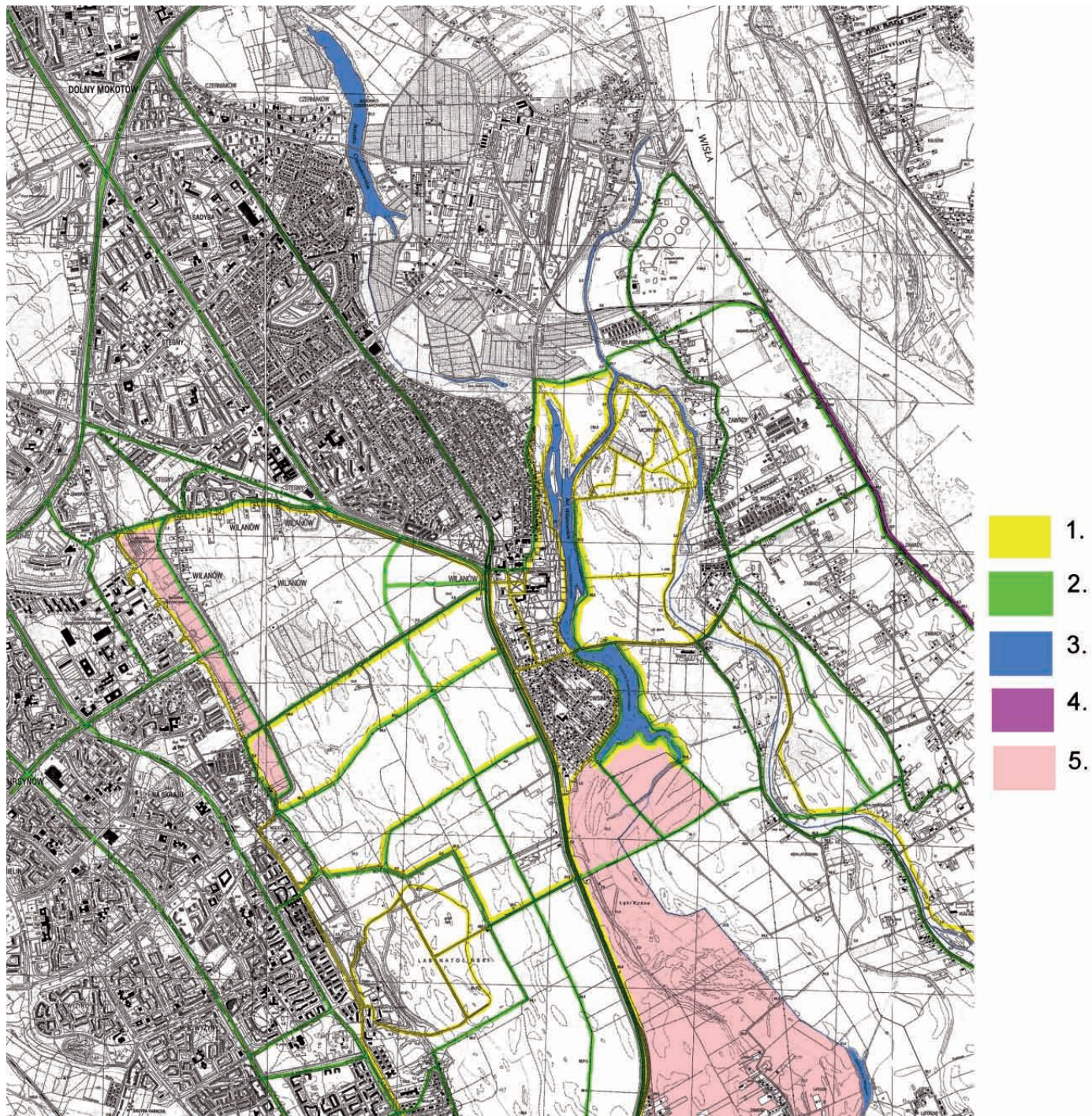
Uzupełnieniem układu tras rowerowych powinny być szlaki spacerowe. Główne szlaki spacerowe powinny zostać wyznaczone w oparciu o istniejący i projektowany układ tras rowerowych. Konieczne jest też wyznaczenie tras pieszych na terenach związanych z układem hydrograficznym tarasu zalewowego oraz na ob-

szarze Morysina z uwzględnieniem wymogów ochrony wartości przyrodniczych wymienionych terenów.

Oprócz ścieżek rowerowych i tras spacerowych ważnym elementem systemu szlaków turystycznych może stać się szlak komunikacji wodnej. Istniejący układ połączonych cieków wodnych i jezior powinien zostać wykorzystany do stworzenia szlaku wodnego dla kajaków i gondoli. W szlak ten powinny zostać włączone Jeziora Lisowskie i Pod Morgami w sąsiadującym z Wilanowem Powsinie, Jeziora Powsinkowskie i Wilanowskie, rzeka Wilanówka oraz Jeziora Czerniakowskie i Sielanka położone na północ od zabytkowego kompleksu Wilanowskiego.

Omawiany obszar to także atrakcyjny teren dla turystyki konnej. Na terenie Wilanowa Zachodniego działa Klub Jeździecki „Stajnia Wilanów”. Również pierwotne założenia projektowe nowopowstających osiedli mieszkaniowych Wilanowa Zachodniego przewidywały lokalizację na terenach podskarpowych klubu jeździeckiego oraz wytyczenie tras do jazdy konnej wzdłuż głównych dróg jezdnych (ulic Klimczaka, Przyczółkowej i odcinka Osi Królewskiej). Wskazane byłoby wyznaczenie tras dla turystyki konnej na obszarach łąk u podnóża Skarpy Warszawskiej, a także na terenach łąkowych w obrębie tarasu zalewowego.

Ryc. 3. System tras rowerowych, spacerowych i konnych oraz szlak komunikacji wodnej: 1 – Trasy dla turystyki pieszej; 2 – Trasy rowerowe; 3 – Układ cieków i zbiorników wodnych mogących stworzyć szlak komunikacji wodnej; 4 – Linia kolejowa wzdłuż Wału Zawadowskiego; 5 – Tereny, które mogą zostać wykorzystane do jazdy konnej

Fig. 3. System of bicycle lanes, routes for pedestrians and horse riding and water communication trail: 1 – Routes for pedestrians; 2 – Bicycle lanes; 3 – System of water flows and lakes which potentially constitutes water communication trail; 4 – Railway along Zawadowski Embankment; 5 – Terrains which can be used for horse riding

Podsumowanie

Conclusion

Krajobraz kulturowy doliny wiślanej w rejonie Wilanowa oraz znajdujące się w jego obrębie obiekty zabytkowe i cenne tereny przyrodnicze stanowią doskonałe zaplecze rekreacyjne dla tej części miasta. Ich właściwe wykorzystanie mogłoby przyczynić się do odciążenia istniejących w sąsiedztwie obiektów przeznaczonych do rekreacji i wypoczynku, takich jak Park Kultury w pobliskim Powsinie czy rezerwat Las Kabacki, oblegane przez mieszkańców południowych dzielnic Warszawy i turystów. Konieczna jest poprawa funkcjonowania zabytkowych założeń pałacowo-parkowych, z uwzględnieniem szczególnej roli edukacyjnej i kulturalnej Muzeum Pałacu w Wilanowie. Ograniczenie działań w omawianym krajobrazie do zabiegów czysto ochronnych zmniejsza rolę zespołu zabytkowego w urbanistycznym otoczeniu. Brak wytycznych wyznaczających kierunki kształtowania zabytkowych założeń pałacowo-ogrodowych przyczynia się do ich degradacji i zatracania przez nie wartości historycznych, artystycznych i kulturowych, co można zaobserwować na przykładzie Gucina czy Morysina.

Małgorzata Kaczyńska

Katedra Sztuki Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Landscape Art Department
Warsaw University of Life Sciences

Przypisy

¹ Wysokość skarpy na tym obszarze wynosi od 5 do 18 m, a średni kąt nachylenia 24°. Długość skarpy na odcinku ursynowskim wynosi około 4 km. Za: Majdecki L., 1996, *Studium ochrony środowiska przyrodniczo-kulturowego i krajobrazu zachodniego obszaru gminy Wilanów*, maszynopis, Warszawa.

² Wysocki Cz., Budzikowski H., 1996, *Rolność Skarpy Warszawskiej na odcinku między ulicą Arbusową a Ciszewskiego* [w:] „Skarpa Ursynowska, Przegląd Naukowy Wydziału Melioracji i Inżynierii Środowiska”, z. 9, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 77-82.

³ *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania przestrzennego Gminy Warszawa – Wilanów*, 2001, Urząd Dzielnicy Wilanów, Warszawa.

⁴ Op. cit. 2001.

⁵ Opisane wskazania dla rozwoju zrównoważonej turystyki oraz stymulowania form rekreacji i wypoczynku na obszarze doliny wiślanej w rejonie Wilanowa zostały wykorzystane w *Projekcie planu ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego*.

⁶ Rylke J., Turczynowicz T., Królikowski J., Ozimek K., Gawryszewska B., Kaczyńska M., Melnyk T., Dzięcioł J., 2007, *Opracowanie analizy potencjału dawnej rezydencji wilanowskiej, w tym terenów Muzeum pałacu w Wilanowie, jako czynnika organizującego ład przestrzenny południowej części Warszawy oraz opracowanie koncepcji kluczowej roli terenów muzeum w powstającym wokół krajobrazie miejskim*. Koncepcja projektowa wykonana na zlecenie Muzeum Pałacu w Wilanowie, Warszawa.

⁷ Ozimkowska L., Wojtatowicz J., 2001, *Koncepcja zagospodarowania Jeziora Powsinkowskiego z 07.06.2001; Projekt techniczny dróg i placów nabrzeża Jeziora Powsinkowskiego i Projekt techniczny szaty roślinnej nabrzeża Jeziora Powsinkowskiego z 25.07.2001* (Autorska Pracownia Architektury Krajobrazu „Aster-Park” s.c.).

⁸ Ozimkowska L., Wojtatowicz J., 2007, *Opracowanie założeń do projektowania wschodniej części Jeziora Powsinkowskiego z 04.06.2007* (Autorska Pracownia Architektury Krajobrazu „Aster-Park” s.c.).

⁹ *Opracowanie analizy potencjału dawnej rezydencji wilanowskiej (...)* op. cit.

¹⁰ Wał Zawadowski przebiega wzdłuż brzegu Wisły.

¹¹ Założenia rozbudowy systemu ścieżek rowerowych zostały ujęte w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy*. Uchwała Rady m.st. Warszawy nr LXXXII/2746/2006 z dn. 10.10.2006 r.

¹² Według *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy*.

Przekształcenia przestrzenne ujścia rzeki Świny w Świnoujściu

Alicja Biranowska-Kurtz

Spatial
Transformations
of the Świna
River Estuary

Wprowadzenie

Introduction

Rzeka Odra uchodzi do Bałtyku trzema odnogami: zachodnią Pianą, środkową Świną i wschodnią Dziwną¹. Dla Pomorza oraz ziem położonych na południe od niego, ujścia te zawsze były nie tylko niezwykle ważne, ale posiadały również różnorodne znaczenie:

- strategiczne, bowiem broniły dostępu do Zalewu Szczecińskiego i wielu miejscowości oraz ziem położonych na południe od linii Bałtyku;
- gospodarcze, bowiem od najdawniejszych czasów stanowiły ponadregionalne wodne połączenie komunikacyjne, służyły żegludze wraz z transportem, łączyły z wodami Bałtyku uprzemysłowione tereny i urodzajne gleby południowych ziem;
- geograficzne, określały specyficzną przestrzeń Bramy Świny ukształtowaną w okresie cofającego się zlodowacenia (około 15–14 tys. lat p. n. e.)², charakteryzującą się niepowtarzalnym klimatem, mocno zróżnicowaną rzeźbą terenu z klifowymi brzegami, licznymi przemieszczającymi się wyspami oraz roślinnością halifilną (słonorośla);
- historyczne, ponieważ różnorodne „zawirowania polityczne” powodowały nie tylko zmiany administracyjne, ale miały niebagatelny wpływ na powstawanie i two-

zenie przestrzeni wokół ujścia Świny;

- kulturowe, bowiem każdy z nowych czynników miastotwórczych powodował tworzenie specyficznym kształtowanych enklaw kulturowych;
- przestrzenne, kształtowane nie tylko poprzez naturalny krajobraz kulturowy, ale począwszy od 1720 roku poprzez rozbudowę (ciągłe powiększanie, modernizowanie i komponowanie) przestrzeni i zachodzące w niej zmiany, powstałe w wyniku świadomej działalności człowieka prowadzonej w obszarze ujścia, po obydwu stronach rzeki Świny.

Te ostatnie, były wynikiem nadrzędnych działań polityczno-gospodarczych, w efekcie czego dokonywano ciągłej rozbudowy i modernizacji partii ujściowej rzeki, równoległe poszerzając przestrzeń zlokalizowaną wokół niej, którą po wstępnym zagospodarowaniu, a później po ustabilizowaniu gruntów wykorzystywano dla realizacji planistyczno-przestrzennych różnych celów miejskich.

Panorama rzeki z połowy XVII wieku

Panorama of the river from
the middle of the 17th century

Najwcześniejsze wyobrażenie ujścia Świny pochodzi z 1652 roku³, kiedy na wysokim, zachodnim klifo-

wym brzegu istniała wieś kościelna *West Swine*. Jej zabudowę tworzyły luźno rozrzucone domostwa zgrupowane wokół wiejskiego kościoła otoczonego parkanem, nieco na północ koszary i niewielki nowożytny fort carré. Na wysokim klifie wschodniej strony istniał bliźniaczy fort; w niskich partiach rzeki osada przewoźników promowych. Rzeka płynęła leniwą strugą głęboko w dolinie, zajmując zaledwie niewielki wycinek ówczesnego niezwykle szerokiego koryta. Ponad klifami dominowały rozległe lasy liściaste, kompleksy fortów oraz wieża kościoła. Ta ostatnia przez długie lata była dominantą w panoramie zachodniego brzegu i w późniejszej przestrzeni miejskiej oraz punktem nawigacyjnym w żegludze. Z tamtych lat do dzisiaj (w przekształconej formie) zachowała się jedynie zachodnia zatoka „merianowska”⁴, stanowiąc współcześnie ukształtowane bulwary miejskie w okolicy Placu Rybaka i Muzeum.

Panorama rzeki od 1720 r. do początku XIX w.

Panorama of the river from
1720 to the beginning
of the 19th century

W 1720 roku Prusy odzyskały część ziem pomorskich wraz z ujściem Świny i Dziwnej, odebranych Szwedom w wyniku pokoju kończą-

cego wojnę 30-letnią (1618–1648). Piana będąca wówczas jedynym spławnym nurtem, pozostała w ich rękach aż do 1820 roku, dlatego z polecenia króla pruskiego rozpoczęto prace badawczo-wykonawcze dążące do regulacji, udrożnienia i przystosowania Świny do żeglugi. Działania te były nadrzędnymi zadaniami, bowiem od osiągnięcia pozytywnych wyników uzależniano inne realizacje. Do 1739 roku trwały szeroko zakrojone badania prowadzone w nurcie Świny i na rozległych łachach zalegających w wodach Zatoki Pomorskiej, które bardzo szybko wykorzystano do oparcia konstrukcji różnorodnie kształtowanych przegród i grodzi, tworzących zewnętrzne linie graniczne rzeki, ciągle przesuwane w wody morskie. Urobkiem uzyskiwanym z prac ziemnych zasypywano wymienione przegrody, tworząc polderowe tereny wyrwane morzu, określane jako „nowe ziemie” lub „nowe lądy”. Linie brzegową rzeki coraz bardziej nasuwano w wody zatoki, a niewypełnione ziemią poldery przez długie lata służyły jako zimowe leża i miejsca do cumowania floty, tworząc w przestrzeni „malownicze” skupiska jednostek pływających, masztów, ożaglowania, rei. W latach 1740–1745 załadowano wschodnią zatokę „merianowską”, uzyskując duże partie nowego lądu⁵.

Powyższe działania to nie tylko „rozciągnięcie” panoram, ale głównie regulacja i przesunięcie rzeki, jak również znaczne podniesienie lu-

stra wody, szczególnie wypełniającego teraz całą przestrzeń koryta Świny, co w konsekwencji doprowadziło do likwidacji klifowych brzegów. Nastąpił też całkowity wyrąb lasów, nie tylko na styku przestrzeni miejskiej, ale z wysp (Wolin i Uznam), bowiem w pracach regulacyjnych pozyskiwane drewno stanowiło podstawowy materiał budowlany.

Od 1739 roku trwały prace nad rozwiązaniem planistycznym Świnoujścia, którego plan przedstawiono już w 1751 roku⁶, a struktura przestrzenna tamtego miasta w całości znalazła się w obszarze pierwotnego – stałego lądu (z modyfikacjami i rozszerzeniami przetrwała do dzisiaj). Miasto „wtłoczono” pomiędzy najważniejsze ówczesne elementy przestrzenno-wysokościowe: wiejski kościół, stary szaniec i Królewski Dom Licencyjny, wykorzystując te obiekty jako zewnętrzne dominanty w dwóch barokowych osiach kompozycyjnych przecinających się w rynku, od którego wprowadzono szerokie (trójkątne) otwarcie w stronę bulwarów i wody. Zachodnie partie miasta doprowadzono do wiejskiego kościoła, spełniającego jeszcze przez długi czas funkcje świątyni miejskiej; od wschodu zachowano szeroki pas nie zabudowanego przedpola, niezbędnego dla prawidłowego funkcjonowania ówczesnych fortyfikacji. W przestrzeni „stałego lądu” wzniesiono pierwszą wieżę nawigacyjną (*Lechten Observatorium*). W tym czasie rozpoczęto kształtowanie przestrzeni na polderowych zie-

Ryc. 1. Świnoujście, panorama zachodniego brzegu rzeki, widok ze wschodniego nabrzeża od strony dworca kolejowego (fot. K. Kurtz, 2002)

Fig. 1. Świnoujście, panorama of the western riverbank, view from the western embankment from the side of the railway station (photo K. Kurtz, 2002)

miach, dla których zielen wodolubna początkowo spełniała funkcje stabilizacji narzutowego urobku ziemnego. W następnym stuleciu przeprojektowana została w pierwszy publiczny park Pomorza (nawiązujący do barokowych rozwiązań ogrodów francuskich); parku w całości zlokalizowanego na polderach⁷. Niezależnie od tego – wolne grodzie wykorzystywano też do osadzania różnorodnie kształtowanych fortyfikacji. Nie odcisnęły one jednak swojego piętna w najstarszych panoramach, bowiem część z nich pozostała w sferze projektowej, realizowane zaś obiekty osadzano głęboko w łądzie lub poniżej koron farwateiru, ponad którymi wystawały jedynie lufy dział armatnich. Z tych najstarszych realizacji, jedyny element przestrzenny służy dzisiaj jako nasyp ziemny pod murewaną, okrągłą Wieżą Pilotów Morskich.

W połowie XVIII wieku w panoramie zachodniego brzegu rzeki w dalszym ciągu dominuje wieża kościoła wiejskiego, kilka wiatraków w konstrukcji kozłowej powstałych na obrzeżach zabudowy oraz wieża nawigacyjna wzniesiona pomiędzy rzeką a zatoką. W linii brzegu istnieje zachodnia zatoka merianowska wraz z nowożytnym fortem, rozbudowanym do ośmiobocznego założenia. Ponad dwuspadowymi dachami parterowej, wolnostojącej zabudowy szachulcowej góruje Królewski Dom Licencyjny zlokalizowany w rynku oraz kilka innych nieco wyższych budynków. Od stro-

ny północnej miasto osłania ciągle rozrastająca się przestrzeń późniejszego parku⁸. Powyższy stan rzeczy istniał do lat 20. XIX wieku.

Panoramy XIX w.

Panoramas of the 19th century

Trzykrotnie w XIX wieku nastąpiły istotne zmiany w przestrzeni Świnoujścia: pierwsza rozszerzyła zabudowę miejską o enklawę związaną z letniskiem i wypoczynkiem; druga wiązała się z budową fortów pruskich, trzecia z translokacją letniska bezpośrednio nad brzeg morski. Zmiany te znalazły odzwierciedlenie w panoramach od strony rzeki; dołączyła do nich kolejna – związana z morskim brzegiem.

Letnisko było alternatywą dla upadającego (w wyniku wojen) portu przeładunkowego. Wzorem innych doskonale zlokalizowanych miejscowości nadbałtyckich, w 1822 roku powołano w Świnoujściu Towarzystwo Akcyjne „Kąpielisko Morskie”, początkując powstanie nowego zespołu i funkcji miejskiej, bezpośrednio związanej z wypoczynkiem. Ten zespół wykorzystał niezabudowane nadrzeczne poldery położone na wschód od zabudowy miejskiej, pomiędzy portem (znajdującym się bezpośrednio przy rzece) a parkiem od północy. Nowym elementem przestrzennym stał się okazały wielopiętrowy dom zdrojowy z czterospadowym dachem kopertowym, poprzedzony ozdobnym ogro-

dem, z rozległym placem otwartym na wodę i przysłonięty od północy zielenią *Plantage*⁹. Powołanie letniska wymusiło też budowę licznych hoteli oraz pensjonatów związanych wówczas ze strukturą miejską, co nie tylko powiększyło obszar miasta, ale radykalnie zmieniło jego zabudowę. Znane ryciny miasta z około połowy XIX wieku¹⁰ prezentują kilkupiętrowe okazałe budynki w konstrukcji mieszanej, nakryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, tworzące zabudowę zwartą. Ponad kalenicami dominowały wieżyczki różnych obiektów¹¹. W dalszym ciągu pracowały dawne wiatraki i kilka nowych holendrów. Dawne, barokowe otwarcie na wodę zamieniono w „reprezentacyjny salon miasta”, z dwoma największymi i najznakomitszymi hotelami (*Prusy* i *Pod Trzema Koronami*) wzniesionym po obydwu stronach nowego ratusza miejskiego.

Przemianie uległ też wschodni brzeg rzeki¹², na którym po pracach hydrograficznych pozostało wiele otwartych polderów, zlikwidowano jednak klifowy brzeg. Dawna osada przewoźników promowych rozrosła się w kompleks jednorodzinnych parterowych domów o konstrukcjach mieszanych, tworząc załączek późniejszych przedmieść (Warszów i Chorzelin) powiązanych z portem rybackim i zespołem komponowanej zieleni (*Elsen Plantage*), powstałej z analogicznych przyczyn co Park Zdrojowy.

Po 1822 roku zaczęła się tworzyć panorama wybrzeża morskie-

go. Wprawdzie aż do 1881 roku teren nadmorski był niezwykle mocno lekceważony, to jednak bezpośrednio w linii plaży pojawiły się pierwsze drewniane łazienki morskie, a na brzegu przebierałnie¹³.

Drugim istotnym zjawiskiem przestrzennym XIX wieku była budowa trwałych fortyfikacji pruskich (rozpoczęta w 1837 r., ukończona w latach 1850–1854), zlokalizowanych na polderach na styku nowego ujścia rzeki i wód Zatoki Pomorskiej. Powstały one dla obrony rzeki, portu, nowej drogi morskiej prowadzonej kanałami (Królewskim i Mieleńskim), przeprawy promowej pomiędzy brzegami oraz nadzorowania całej żeglugi – od morza aż do Szczecina. Cztery forty bezpośrednio związane z rzeką, łącznie z pozostałymi elementami przestrzennymi (szańce, lunety, laboratoria, prochownie, kaponieiry, itd.) utworzyły Morską Twierdzę Świnoujście. Do lat 30. XX wieku nie było na koronach jej wałów i wszystkich trwałych obiektów, żadnej zieleni poza darnią, a szeroko otwarte działobitnie (na przedpola), pozwalały na prowadzenie ostrzału okrężnego (w wielu kierunkach). Jedynym odstępstwem od tej reguły był teren zielony (*Elsen Plantage*), pochodzący z XVIII wieku, przylegający od północy do fortu Gerharda (Nr II).

Po wybudowaniu fortów pruskich w panoramie rzeki pojawiły się masywne kubatury: na zachodnim okrągłego Fortu Anioła (Nr III), na wschodnim nieistniejącego już fortu Nr I. Dwa inne masywne obiekty (fort Nr II i IV) akcentowały jedynie wały ziemne, bowiem wszystkie ich elementy murowane i trwałe, oddalono znacznie od rzeki i „schowano” za liniami wałów, prowadzonymi równoległe do wody. Wysokościowym akcentem wschodniego brzegu, stała się latarnia morska¹⁴, zachodniego zaś, nowa (okrągła) Wieża Pilotów Morskich wzniesiona z czerwonej cegły¹⁵.

Rok 1881 przyjęło się uważać za czas kończący budowę „nowych lądów,” co wiązało się ze stabilizacją gruntów, możliwością ich wykorzystania dla wznoszenia obiektów architektonicznych, a w konsekwencji powstania nowej dzielnicy, od początku XX wzbogaconej wieki funkcjami kurortu. Od lat 1885–1887 zaczął się proces tworzenia świnoujskiej dzielnicy nadmorskiej, wypełnionej indywidualnie projektowanymi pensjonatami oraz hotelami, z powstałym na osi założenia okazałym domem zdrojowym sprzężonym z ozdobnym ogrodem, szeroką promenadą, zielenią projektowaną wzdłuż ulic, przy corsie oraz z szerokim pasem ochronnym wprowadzo-

nym pomiędzy plażami, ruchomymi wydrami a zabudową. Powyższe treści znajdujemy w nadmorskiej, szczególnie okazałej panoramie kurortu, bowiem „narasta ona” wraz ze zbliżaniem się jednostek pływających do stałego lądu. Ta reprezentacyjna partia Świnoujścia zmienia się bezustannie z każdego miejsca i kąta ekspozycji. Szczególnie bogato prezentowała się dla zachodniego brzegu zatoki, znacznie skromniejsza była przy wolińskim (wschodnim) odcinku.

Utworzenie dzielnicy nadmorskiej doprowadziło do translokacji (bezpośrednio nad morze) funkcji wypoczynkowo-letniskowych. Doprowadziło też do zaniku i likwidacji nadrzecznej enklawy letniskowej. W jej miejsce powstała wolnostojąca zabudowa jednorodzinna, powiązana z ogrodami oraz wysoka, wysublimowana w kształcie wieża nawigacyjna, część terenu wykorzystano pod rozbudowę stoczni.

XX w.

The 20th century

Po 1889 roku zmieniła się koncepcja prowadzenia wojen, wymagająca rozciągnięcia linii obrony i przeniesienia jej do nowo wznoszonych baterii nadbrzeżnych rozrzuconych

Ryc. 2. Świnoujście, fragment zabudowy zachodniego brzegu rzeki pomiędzy partią południową a ratuszem miejskim (obecnie Muzeum) otoczonym zielenią (fot. K. Kurtz, 2002)

Fig. 2. Świnoujście, fragment of a building on the western side of the river between the southern part and the town hall (presently Museum), surrounded by greenery (photo K. Kurtz, 2002)

wzdłuż morskiego brzegu i w południowych partiach rzeki. Maskowanie nowych kompleksów militarnych wymagało terenów leśnych, co spowodowało, że pomiędzy latami 1902–1908 brzegi rzeki oraz nadmorskie obszary zaczęto bardzo intensywnie zalesiać. W konsekwencji zaczęły zanikać dalekie perspektywy widoczne wcześniej z różnych miejsc oraz z drogi wodnej, przesłaniając tym samym wiele kompleksów przestrzennych lub obiektów. Nowe stanowiska ogniowe nie zaistniały w panoramach, bowiem skutecznie były maskowane. Odślonięta pozostawała jedynie zabudowa miejska poprzedzona szerokimi, nadrzecznymi reprezentacyjnymi bulwarami wykorzystywanymi dla spacerów, którymi od czasu do czasu w kierunku portu przejeżdżał pociąg. Bulwary służyły też do ustawiania bud kramarskich i prowadzenia okolicznościowego handlu obwoźnego; nabrzeże było miejską przystanią dla różnorodnych jednostek pływających. Odślonięte pozostawały też urzędnice i punkty nawigacyjne.

W panoramie wschodniego brzegu od początku XX wieku zaistniał kompleks budynków kolejowych wraz z dwoma kolejowymi wieżami ciśnieni (zachowanymi do dzisiaj), a przy nabrzeżu unowocześniona miejska przystań promowa.

W wyniku bombardowań oraz późniejszego braku zabezpieczeń i remontów, z przestrzeni Świnoujścia (odbudowującego się po zniszczeniach wojennych) zniknęły duże

partie zabudowy. W kurorcie, od lat „brakuje” około połowy zabudowy pensjonatowej wraz z domem zdrojowym, tworząc w nadmorskiej panoramie dysharmonię układu i kompozycji przestrzennej. Ogromne ubytki istniały też w enklawie samego miasta. Od 1968 roku przystąpiono do odbudowy, wznosząc na kanwie historycznego miejskiego układu urbanistycznego, wielokondygnacyjne bloki mieszkalne i punktowce przekryte stropodachami. Takie realizacje punktowo wprowadzono do dzielnicy nadmorskiej, dla której (perspektywicznie) przewiduje się odbudowę brakującej partii wraz z odtworzeniem domu zdrojowego, nadając im współczesne rozwiązania form.

W 1968 roku powstał port przeładunkowy towarów masowych „Świnoport II”. Z przestrzeni rzeki wschodniego brzegu wyburzono fort pruski Nr I wraz z zabudową mieszkalną całej dzielnicy Chorzelelin. W ich miejsce pojawiła się potężna płyta składowa opasana systemem torowisk kolejowych, maszynowych dźwigów i urządzeń portowych. Suwnice portowe skutecznie obudowały też dalsze części nabrzeża na wysokości latarni morskiej i fortu Gerharda (Nr II), doprowadzając do całkowitej likwidacji otwarc, perspektyw i powiązań z rzeką. Pomimo dobrze prowadzonej rewitalizacji, Fort Gerharda nigdy nie odzyska dawnych powiązań z rzeką. Wycięcie szerokiego pasa zieleni wysokiej porastającej brzeg zachodni, spowodowało częściowe odślonię-

cie Fortu Zachodniego (Nr IV). Działanie to uplastyczyło kompleks militarny zachodniego brzegu, wydobawając (podkreślając) dotychczas nieczytelne elementy przestrzenno-kompozycyjne oraz zależności, jakie zachodziły pomiędzy obiektem a linią rzeki (ryc. 1, 2, 3). Prace wykonano zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi, zalecającymi uczynienie i odślonięcie architektury militarnej.

Podsumowanie

Conclusion

Świnoujście jest rozwiązaniem przestrzennym nieporównywalnym z innymi miastami pomorskimi. Na jego kształt, charakter i organizację przestrzenną złożyło się wiele różnorodnych czynników. Każdy z członów miasta, był sam w sobie rozwiązaniem unikatowym, niemającym sobie równych, czerpiących i nawiązujących do najlepszych realizacji europejskich. Jednocześnie świnoujskie społeczeństwo starało się zdobyć dla działań na rzecz swojego miasta, najbardziej wziętych i znanych specjalistów z różnych dziedzin wiedzy. W latach 1745–1748 przy załadowaniu wschodniej zatoki merianowskiej działał wybitny europejski twórca rozwiązań architektonicznych i militarno-konstrukcyjnych, Holender generał major Gerhard Cornelius van Wallrawe; najstarsze, istniejące jeszcze do dzisiaj (z poszerzeniami) dyspozycje przestrzenne miasta narysował w 1750 roku Krey-

Ryc. 4. Świnoujście, widok dzielnicy nadmorskiej z lotu ptaka, wg stanu z 1920 r. (oryg. [w:] Biranowska-Kurtz A., 2002, *Świnoujście. Historia miasta na pocztówkach zapisana*, Wyd. Univers, Szczecin, s. 82)

Fig. 4. Świnoujście, birds-eye view from the seaside quarter, according to state from 1920 (orig. [in] Biranowska-Kurtz A., 2002, *Świnoujście. Historia miasta na pocztówkach zapisana*, Published Univers, Szczecin, p. 82)

ser; korektę pierwszego publicznego parku Pomorza wraz z jego malarskością i malowniczością zastosowanej zieleni, określił królewski ogrodnik Peter Joseph Lenné; kurort nadmorski wytyczył i rozplanował, okręgowy berliński mistrz budowlany Henning; kościół miejski modernizował nadając mu eklektyczno-klasycystyczne formy, twórca późniejszej Bauakademie w Berlinie – architekt Dawid Gilly. Znamy nazwiska innych działających tutaj twórców przy przestrzeni miejskiej czy pracujących przy poszczególnych obiektach architektonicznych. Najważniejszą sprawą jest stwierdzenie, że zapoczątkowane w 1720 roku działania hydrograficzne w nurcie rzeki spełniły podkładane w nich nadzieje, doprowadzając do niezwykłego rozrostu i przekształcenia przestrzennego tego skrawka ziemi, zmieniającego się w takim tempie niczym obrazy w kalejdoskopie. Wszelkie prace prowadzono z ogromnym rozmachem, zawsze na miarę przyszłego wieku, a nie chwili obecnej.

Niecałe trzy wieki temu u ujścia Świny istniała niewielka pomorska wieś książecka. Intensywne działania podjęte w nurcie rzeki i na wodach Zatoki Pomorskiej, doprowadziły do niezwykłego poszerzenia łądów, szybkiego rozwoju przestrzennego i ogromnych zmian odzwierciedlających się w przestrzeni urbanistycznej. Ciągłe przekształcenia, rozrastające się i zmieniające perspektywy, znalazły też swoje odbicie w panoramach, rycinach, foto-

grafiach (ryc. 4). Podobnie jak bardzo wartościowa przestrzeń urbanistyczna, panoramy wraz z ekspozycją różnych miejsc (kompleksów bądź obiektów) uznano za szczególne wartości dla Świnoujścia, zalecając ich możliwie pełną ochronę konserwatorską.

Alicja Biranowska-Kurtz

Dypl. konserwator – zabytkoznawca
Historyk budowy miast
Rzecznik Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Certified Relics Restorer
City Building Historian
Expert for Ministry of Culture and National Heritage

Przypisy

¹ Od najdawniejszych czasów do dzisiaj, wody Piany służą do celów żeglugowych. Nurt Dziwny z różnym skutkiem był sławny aż do XIV-XVw.; nie powiodła się jednak próba przywrócenia żeglugi, podjęta w 1588 r. Płytkie, z przemieszczającymi się ławicami piachów oraz niezwykle kapryśne ujście Świny, aż do 1720 r. służyło do połowu, głównie

miejscowym rybakom. Pierwotnie bardzo wąski nurt rzeki, w najkorzystniejszych warunkach dochodzący zaledwie do 2,5 metra głębokości poziomu wody, pozwalał na bezkolizyjną przeprawę, do której wykorzystywano również liczne brody wraz z rozległymi płycznami tworzącymi się w zakolu rzeki, na wysokości pierwotnej wsi West Swine.

² Następujące po sobie ocieplenia i zlodowacenia doprowadziły do wytworzenia układu wodnego i rzeźby terenu (11.800-10.700). Dopiero rozpoczęcie uprawy roli i najstarsze wylesienia (600-400 lat p. n.e.) przyspieszyły proces erozji i kształtowania przestrzeni (*Pobrzeże Bałtyku*, 1984, pod red. B. Augustowskiego, Ossolineum).

³ Merian M., 1653, *Topografia Electoratus Brandenburgii et Ducatus Pomeranie*, Frankfurt a. Mein.

⁴ Na potrzeby własnych opracowań wykorzystuję określenie „merianowska -ie”, w przypadku, kiedy rozważania nawiązują do miedziorytniczego przekazu M. Meriana.

⁵ Załadowanie zatoki wg projektu Holendra, generała majora Gerharda Corneliusa van Walrave.

⁶ Plan sygnowany przez E. Kraysera. Najstarsza, oryginalna siatka ulic zachowała się do dzisiaj.

Ryc. 3. Świnoujście, fragment zabudowy zachodniego brzegu rzeki od ratusza w kierunku północnym (fot. K. Kurtz, 2002)

Fig. 3. Świnoujście, fragment of a building on the western side of the river from the town hall in a northerly direction (photo K. Kurtz, 2002)

⁷ Przeprojektowania dokonał królewski ogrodnik Peter Joseph Lenné.

⁸ H. Hanes, 2001, *Historische Ansichten von Swinemünde und von Golm*, Wyd. Thomas Helms, Schwerin [il. 7, 8, 11, 13, 14].

⁹ Dopiero po 1945 r. zaczęto używać nazwy Park Zdrojowy, wcześniej ten kompleks zieleni funkcjonował jako *Plantage*. Wg H. Hannes [ibidem, il. 21].

¹⁰ Ibidem [il. 15, 16, 17, 19, 20, 21].

¹¹ M.in.: ratusza, nowego kościoła miejskiego, a od 1895-1896 kościoła neogotyckiego oraz na licznych pensjonatach i hotelach. W linii brzegu pojawiły się nowe realizacje związane z nawigacją: czterokondygnacyjna drewniana Wieża Pilotów Morskich, budynek Zarządu Portu, okrągła Wieża Nawigacyjna, latarnie na obydwu główkach falochronów oraz liczne maszty flagowe.

¹² H. Hannes [op. cit., il. 18].

¹³ Ibidem [il. 5].

¹⁴ Wybudowana w latach 1854-1857.

¹⁵ H. Hannes [op. cit., il. 38].

Literatura

1. Biranowska-Kurtz A., 1988, *Park zdrojowy w Świnoujściu – jego powstanie i rozwój przestrzenny* [w:] „Przegląd zachodnio-pomorski”, t. XXXII, z. 4, s. 213–239.
2. Biranowska-Kurtz A., 1988, *Świnoujście. Studium historyczno-urbanistyczne* (mpis), WSOZ, Szczecin.
3. Biranowska-Kurtz A., 1990, *Świnoujście. Wytyczne konserwatorskie do planu ogólnego (lewobrzeże)* (mpis), WSOZ Szczecin.
4. Hannes H., 2001, *Historische Ansichten von Swinemünde und von Golm*, Wyd. Thomas Helms, Schwerin.

5. Biranowska-Kurtz A., 2002, *Świnoujście. Wytyczne konserwatorskie do ochrony, rewaloryzacji i zagospodarowania terenów fortów wraz z Basenem Portowym zlokalizowanych w Świnoujściu, po zachodniej stronie Świn y* (mpis), WSOZ w Szczecinie, Szczecin.

6. Biranowska-Kurtz A., *Świnoujście. Wytyczne i postulaty konserwatorskie do planu szczegółowego Śródmieścia* (mpis), WSOZ Szczecin.

7. Biranowska-Kurtz A., 2002, *Wykorzystanie drewnianych konstrukcji do kształtowania nurtu rzeki w Świnoujściu* [w:] III Polsko-Niemiecka Konferencja „Architektura ryglowa, wspólne dziedzictwo”, ANTI-KON’2002, Szczecin, cz. 1, s. 107–128; cz. 2, Kurtz K., *Terminologia*, s. 129–132.

8. Biranowska-Kurtz A., 2003, *Świnoujście – rozwój przestrzenny miasta od XVI do XX wieku* [w:] „Przegląd zachodnio-pomorski”, Szczecin, R.XVIII (XLVII), z. 2, s. 41–80.

9. Biranowska-Kurtz A., 2003, *Świnoujście. Wielopłaszczyznowość działań (projektowych i wykonawczych). Historia budowy miast* [w:] „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki”, Łódź, Vol. 14, No 3–4 (54–55), s. 114–121.

10. Biranowska-Kurtz A., 2004, *Morska Twierdza Świnoujście. Historia i rozwój przestrzenny* [w:] „Fortyfikacja Europejskim dziedzictwem kultury”, t. XVI – Forteczne Parki Kulturowe szansą na ochronę zabytków ar-

chitektury obronnej, materiały z konferencji naukowej w Świnoujściu, Warszawa, s. 15–36.

11. Biranowska-Kurtz A., 2004, *Świnoujście – kurort. Historia i rozwój przestrzenny w latach 1823-2000* [w:] „Przegląd zachodnio-pomorski”, Szczecin, R. XIX (XLVIII), z. 4, s. 91–118.

12. Biranowska-Kurtz A., 2004, *Świnoujście. Opracowanie konserwatorskie o zachowanych świnoujskich umocnieniach wojskowych* [w:] „Koncepcja rewaloryzacji Świnoujskiego Rejonu Umocnionego” (mpis), Urząd Miejski w Świnoujściu.

13. Biranowska-Kurtz A., 2005, *Świnoujście. Fortyfikacje nowożytnie w planach, projektach i rycinach (Swinemünde. Neuzeitliche Fortifikationen auf Plänen, Entwürfen und Zeichnungen)*, Wyd. Univers, Szczecin.

14. Biranowska-Kurtz A., 2007, *Świnoujski Rejon Umocniony* [w:] „Świnoujście, tradycja i współczesność” pod red. St. Mollina, Świnoujście, z. 1, s. 73–92.

15. Biranowska-Kurtz A., Kurtz K., 2007, *Świnoujskie dworce i linie kolejowe* [w:] „Wędrowiec Zachodniopomorski”, nr 22/2007, s. 24–30.

16. Biranowska-Kurtz A., 2009, *Świnoujskie systemy obronne – stan badań i zachowania obiektów* [w:] „Zabytkom na odsiecz! Szlakiem grodów, zamków i twierdz”, materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2009 w województwie zachodniopomorskim, Szczecin, s. 141–155.

Ryc. 7. Świnoujście, plan miasta: 1 – przybliżona linia „merianowskiego” brzegu, 2 – barokowe osie miasta wraz z otwarciem na wodę, 3 – granica państwa, 4 – najwcześniejsze dyspozycje przestrzenne miasta zawarte w projekcie z 1750 r., 5 – *Plantage* (Park Zdrojowy) z osią wyznaczającą najstarszą drogę prowadzoną przez park w kierunku wybrzeża, 6 – dzielnica nadmorska według założeń przedwojennych, z domem zdrojowym i muszlą koncertową na osi najstarszej części kompleksu, 7 – wydmy nadmorskie, pomiędzy wydmami a zabudową zieleni kształtująca promenadę (*corso*), 8 – zabudowa miejska, 9 – port przeładunkowy towarów masowych Świnoport II, 10 – Bateria Henninga, 11 – Bateria Parkowa, 12 – miejsce lokalizacji nieistniejącego dzisiaj nadmorskiego domu zdrojowego, 13 – Amfiteatr, 14 – tereny sportowe: boiska i korty tenisowe, 15 – forty pruskie (zachodni brzeg od góry: Fort Nr IV, Reduta, niżej Fort Nr III, Anioła; wschodni brzeg od góry: Fort Nr II, Gerharda, niżej nieistniejący fort Nr I), 16 – latarnia morska, 17 – Basen Trymerski, poniżej znajdował się nowożytny fort carré wschodniego brzegu, 18 – Basen Jachtowy, w głębi Wieża Pilotów Morskich, 19 – Basen Północny, ob. marina, 20 – miejsce starego portu ze stocznia i wiatrakami (od strony miasta), 21 – miejsce lokalizacji nadrzecznej domu zdrojowego, późniejszej wieży nawigacyjnej, ob. enklawa zabudowy jednorodzinnej w ogrodach; przy samym brzegu Kapitanat Portu, 22 – miejsce lokalizacji zachodniego, nowożytnego fortu carré wraz z najstarszymi znanymi koszarami; szpital miejski, 23 – dworzec kolejowy wschodniego brzegu, obok promy pasażerskie, 24 – bulwary miejskie, reprezentacyjny „salon” miejski z ratuszem (ob. Muzeum Rybołówstwa Morskiego) i dwoma największymi hotelami (jeden nie istnieje) i przystanię miejskich promów pasażerskich, 25 – Półwysp Zieliny, realizacja inżynierska, 26 – Półwysp Kosa, realizacja inżynierska, 27 – Basen Węglowy, lokalizacja floty wojennej, 28 – aktualny cmentarz, 29 – miejskie tereny przemysłowe, 30 – wysoka zieleni pocementarna, włączona w miejskie kompleksy parkowo-leśne, 31 – terminal morski, Wolny Obszar Celny z Basenem Celnym i Basenem Bałtyckim, 32 – Bateria York, 33 – Bateria Leśna, 34 – „Dzwon”, wieża dowodzenia Baterii Göbena

Fig. 7. Świnoujście, city plan: 1 – approximate line of the „Merian’s riverbank, 2 – baroque axis of the city open to the water, 3 – state frontier, 4 – the earliest spatial order of the city included in the design from 1750, 5 – *Plantage* (Park Zdrojowy) with the axis marking out the oldest road leading through the park in the direction of the embankment, 6 – the seaside quarter according to the pre-war assumption, with a spa and a band-shell on the axis of the oldest part of the complex, 7 – seaside dunes, greenery shaping the promenade (*corso*) between the dunes and the building, 8 – city building, 9 – trans-shipment port of mass goods Świnoport II, 10 – Henning’s Battery, 11 – Battery Park, 12 – location of presently non-existing seaside spa house, 13 – Amphitheatre, 14 – sport area: football pitches and tennis courts, 15 – Prussian forts (eastern banks from the top side: Fort No I, Redoubt, Lower Fort No III, Angel; eastern bank from the top: Fort No II, Gerhard, Lower non-existing Fort No I), 16 – lighthouse, 17 – Trymerski Basin, modern fort carré was situated lower, 18 – Yacht Basin, further a Sea Pilots Tower, 19 – Northern Basin, now marina, 20 – location of an old port with a shipyard and windmills (the side of a city), 21 – location of a river bank spa house, later a navigation tower, at present now enclave of one family houses in gardens; Harbour Master’s office on the bank, 22 – location of a western modern fort carré together with the oldest known barracks; city hospital, 23 – railway station of an eastern bank, now passenger ferries, 24 – city boulevards, representative city “salon” with Town Hall (now the Museum of Sea Fishing) and two of the biggest hotels (presently non-existent) and city passenger ferries port, 25 – Zielina Peninsula, engineering realization, 26 – Kosa Peninsula, engineering realization, 27 – Coal Basin, navy ship location, 28 – present cemetery, 29 – industrial city areas, 30 – high past cemetery greenery, included in city park-wood complexes, 31 – sea terminal, Duty Free Area with Duty Basin and Baltic Basin, 32 – York Battery, 33 – Wood Battery, 34 – “Bell”, tower of commandment of Göbena Battery

Rola dolin rzecznych w średniowiecznym paśmie obronnym Jury Krakowsko- -Częstochowskiej

Michał Uruszczak

The Importance
of River Valleys
in the Medieval
Fortification Line
of Jura Krakowsko-
Częstochowska

Wprowadzenie

Introduction

W początkach zasiedlania ziem polskich czynniki naturalne Jury Krakowsko-Częstochowskiej budziły z pewnością wielkie zainteresowanie. Korzystne warunki obronne były ochoczo wykorzystywane, co widać poprzez wystające na powierzchnię terenu relikty przeszłości w różnej postaci, jak też efekty badań archeologicznych. Tego typu pożądane uwarunkowania to głównie duże różnice wysokości względnej, wraz z naturalnymi przeszkodami w postaci skał, urwisk, wąwozów, jak też często występujące różne rodzaje sieci hydrograficznej w typie rzek, mokradła, jezior i wiele innych.

Tło historyczne

Historical background

W pierwszych latach istnienia państwa polskiego, przy częstym zagrożeniu granic nie tylko całego kraju, ale przy bezpośrednim niebezpieczeństwie ataków na poszczególne grody czy inne, mniejsze elementy oporu, korzystano z naturalnych przeszkód, które wzmacniały siłę obrony. Na interesującym nas obszarze rozwinęło się to bardzo w dobie panowania Kazimierza Wielkiego, gdy granica państwa przebiegała właśnie wzdłuż wyniesień jurajskich.

Niebagatelną zaporą obronną w dawnej stolicy kraju, Krakowie sta-

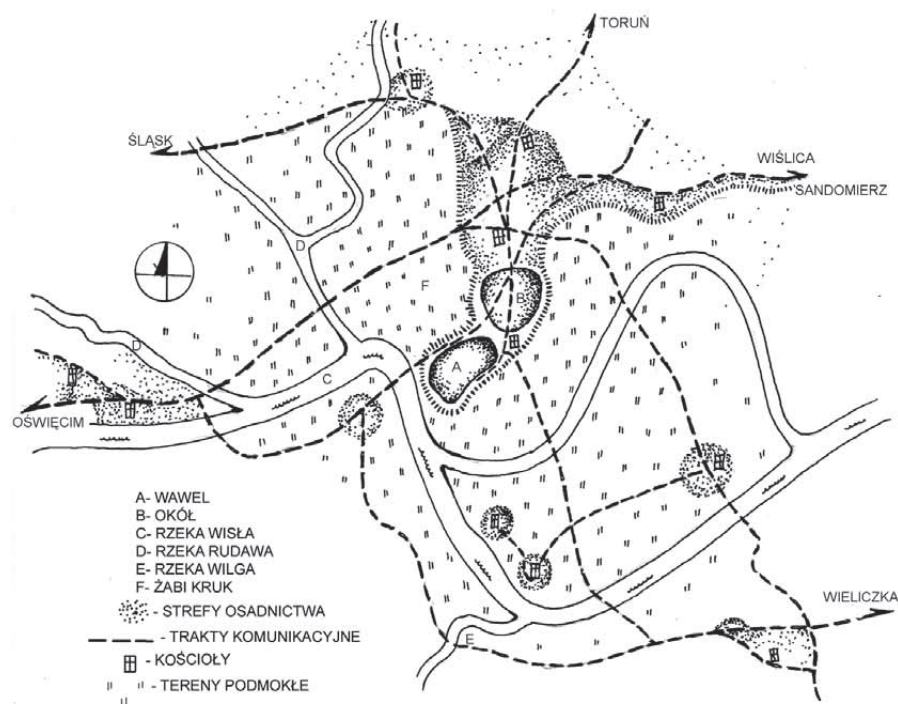
nowiły rzeki, z których największa, Wisła otaczała gród wawelski (ryc.1). Z jednej strony strome stoki charakterystycznego wzgórza, na którym rozwijała się prężnie osada, z drugiej zaporą w postaci rzeki i jej rozlewisk stanowiły doskonałą barierę obronną, tym bardziej, że wzgórze położone na lewym brzegu rzeki otaczały niegdyś mokradła i łąki noszące nazwę Żabi Kruk. Dziś, gdy oglądamy uregulowany brzeg rzeki, atrakcyjnie wzbogacony XIX-wiecznymi bulwarami, gdy już niewiele widać śladów po dawnych dopływach Wisły, niełatwo nam wyobrazić sobie jak bardzo podmokły i nieprzyjazny był to ongiś teren. A przecież ta właśnie niedogodność terenu, z perspektywy średniowiecznych osadników była dużą zaletą, która wpłynęła na decyzje osiedleńcze [Żaki 1974].

Gród Wawel posiada pierwsze ślady pobytu człowieka z okresu paleolitu, a wczesne fortyfikacje powstały prawdopodobnie w czasach kultury łużyckiej (około IV w. p.n.e.). Od VII wieku Wawel zamieszkiwali Słowianie, zasiedlający stopniowo tereny położone nad górną Wisłą. W IX wieku wzgórze Wawelskie otoczono drewniano-ziemnym wałem o skomplikowanej konstrukcji, które podobnie jak wszystkie elementy składowe kompleksu ulegały stopniowym modernizacjom, przebudowom, często zresztą koniecznym na skutek najazdu wojsk nieprzyjaciela.

Trudno powiedzieć czy dawni inwestorzy i „projektowórcy” obiektów obronnych na pierwszym miej-

Ryc. 1. Kraków, topografia i rozlokowanie osadnictwa w XII w. (przedlokacyjnego)

Fig. 1. Cracow, topography and location of the settlement in the 12th century (pre-location state)

scu przy doborze miejsca stawiali potrzebę po prostu wzgórza, czy też ważna była obecność rzeki. W przypadku Wawelu wszystko wskazuje na to, że właśnie te dwa czynniki równolegle wpłynęły na atrakcyjność miejsca.

Trochę inaczej mogły się kształtować kryteria doboru stanowisk w pozostałych obiektach Szlaku Orlich Gniazd. Rodzi się pytanie czy obecność rzeki tylko „uatrakcyjniła” miejsce, czy wręcz była to konieczność ze względu na potrzebę dostępu do wody.

Zamek w Białym Kościele, zbudowany na wapiennej skale zwanej *Zamkową* postawiono nad rzeczka Kluczwodą. Jej wpływ na decyzję lokacyjną zamku nie musiał być znaczny, natomiast zwraca uwagę jeden szczegół. Studnia zamkowa usytuowana była u podnóża wysokiej skały, na której budowlę postawiono, a zasilala ją woda Kluczwody.

Zamek ten jest interesującym przykładem nie tylko nietypowego ustawienia studni, ale również faktu zaistnienia katastrofy budowlanej (osunięcie się skały z fragmentem budynku), która położyła kres użytkowaniu [Bogdanowski 1993].

Stan badań

Research state

Pewne jest, że przy doborze usytuowania fortalicji czy to nad rzeką, czy na wzgórzu w pewnym od niej oddaleniu, starano się wzmacniać obronność poprzez znalezienie możliwie najbardziej „wysuniętego” cypla. Doskonałym tego przykładem z terenu Jury Krakowsko-Częstochowskiej jest zamek w Korzkwi i Udorzu, ułokowane nad rzekami Korzkiewką i Udorką. Historie tych obiektów różnią się jednak od siebie zasadniczo. Zamek w Korz-

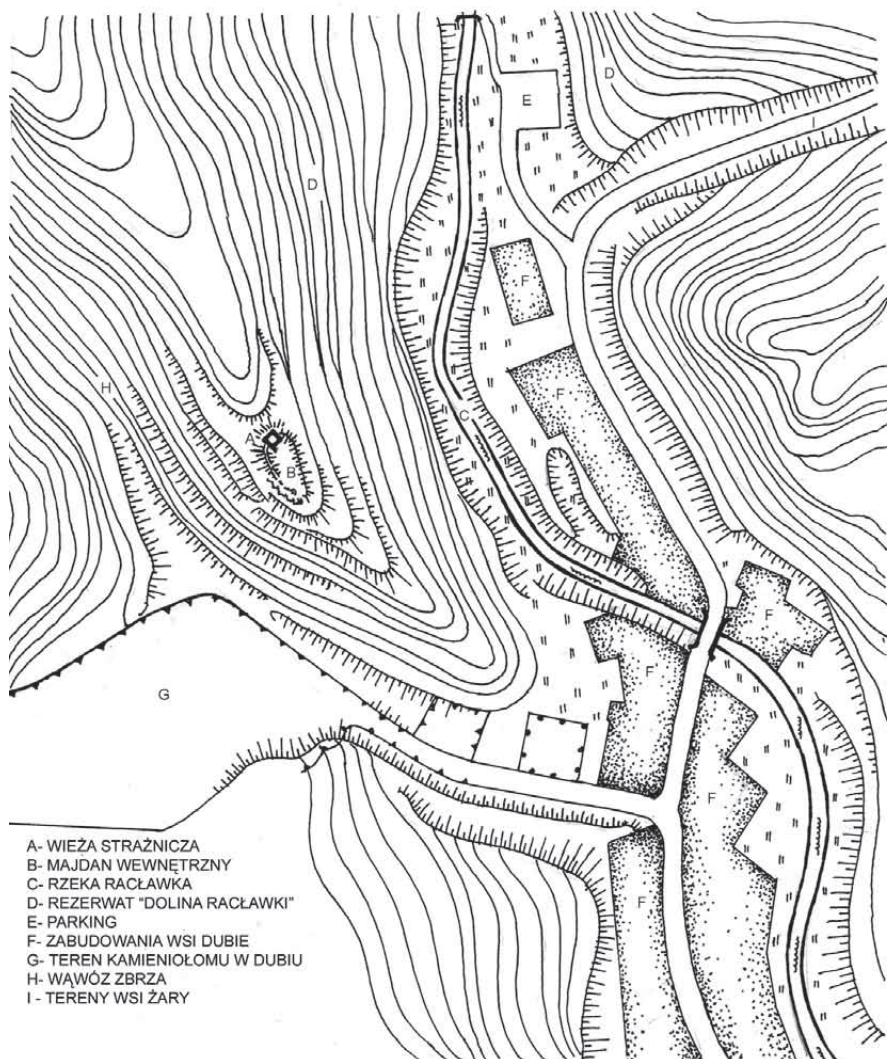
kwi posiadał kilka faz rozwojowych, znaleziono w wyniku badań archeologicznych zarówno fragmenty naczyń, jak i kości zwierzęce i elementy żelazne. Obecnie obiekt ten znajduje się w końcowej fazie wieloletniego remontu mającego przywrócić dawną świetność. Historia zamku w Udorzu jest nieznana. Zachowały się do dziś tylko niewielkie fragmenty murów przyziemia, zaś wykopaliska archeologiczne zaowocowały licznymi fragmentami naczyń glinianych i dowodzą raczej, że budowa nigdy nie została ukończona [Kotłodziński 1994].

Podobnie mogła wyglądać historia wielu obiektów. Wieża strażnicza w Dubiu nad rzeką Raclawką (ryc. 2), o której odkryciu doniósł autor w 2003 roku [Uruszczak 2003], mogła nigdy nie zostać ukończona, o czym świadczą może brak źródeł pisanych świadczących o jej istnieniu.

Nie każda rzeka jurajska została wzbogacona murami obronnymi. I odwrotnie – nad niektórymi góruje kilka fortyfikacji. Taką rzeką jest Prądnik. Dolina nosząca jego nazwę snuje się u podnóża aż trzech zamków: w Ojcowie, Sułoszowej i Pieskowej Skale. Ostatni z wymienionych obiektów jest jak wiadomo prawdziwą ikoną polskiej architektury krajo-brazu, malowniczo położony na tle lasów, blisko słynnej Maczugi Herkulesa [Guerquin 1974]. Wspomniany zamek w Sułoszowej przez wiele lat był tylko legendą. Trwający blisko dwa wieki spór badaczy na temat lo-

Ryc. 2. Dubie, wieża strażnicza (odkryta w 2000 roku) na tle otaczającego terenu

Fig. 2. Dubie, watch tower (discovered in 2000) surrounding area in the background

kalizacji zamku Skąta został zakończony w wyniku badań S. Kołodziej-skiego [1993]. Ich owocem są wykopaliska, które dowiodły istnienia warowni w XIII wieku na cyplu górującym nad doliną wspomnianego Prądnika i położonej w granicach wsi Sułoszowa. Jej fundatorem w roku 1228 był Henryk Brodaty.

Doliny rzeczne na interesującym nas obszarze wielokrotnie w historii zmieniały oblicze. W początkach istnienia państwa polskiego ich przebieg układał się do naturalnych obniżzeń terenu, co owocowało często zabagnieniem lub ogromnymi rozlewiskami, w wielu miejscach. Właśnie wśród takich mo-

kradeł i rozlewisk rzeki Białki powstało w średniowieczu miasto Lelów (ryc. 3), a w rozwidleniu rzek Pilica i Uniejówka osada Żarnowiec (ryc. 4). Miasta te, posiadając zresztą na swoim terenie okazałe warownie, mogą być doskonałym przykładem na fakt wykorzystywania w przeszłości niedostępności mokradeł w celach obronnych. Zwłaszcza, że zarówno Lelów, jak i Żarnowiec powstały na „surowym korzeniu” w pobliżu dawnych, już istniejących osad [Uruszczak 2009].

Rzeki, lasy i wzgórza skaliste w wielu miejscach posiadają status parków narodowych czy krajobrazowych. Dzięki wprowadzeniu tych form ochrony uratowano wiele bardzo cennych krajobrazowo i przyrodniczo miejsc przed niekontrolowanym rozwojem budownictwa minionych i (niestety) obecnych lat [Myczkowski 1990].

Wisła w chwili obecnej jest rzeką stopniowo „oczyszczającą się”. Wpływ na ten fakt ma na pewno ograniczenie emisji zanieczyszczeń przemysłowych, jak również nowe, bardziej rygorystyczne normy w zakresie ochrony środowiska. Sama jednak legislacja nie wystarczy. Niezwykle ważną rzeczą jest stałe uświadamianie społeczeństwa o niebezpieczeństwach wynikających z „prywatnego” zanieczyszczania wód. Dobitym tego przykładem jest częsty proceder opróżniania zanieczyszczeń z szamb, czy z pojemników na śmieci do rzek.

Ryc. 3. Lelów na podstawie planu miasta z 1823 r.

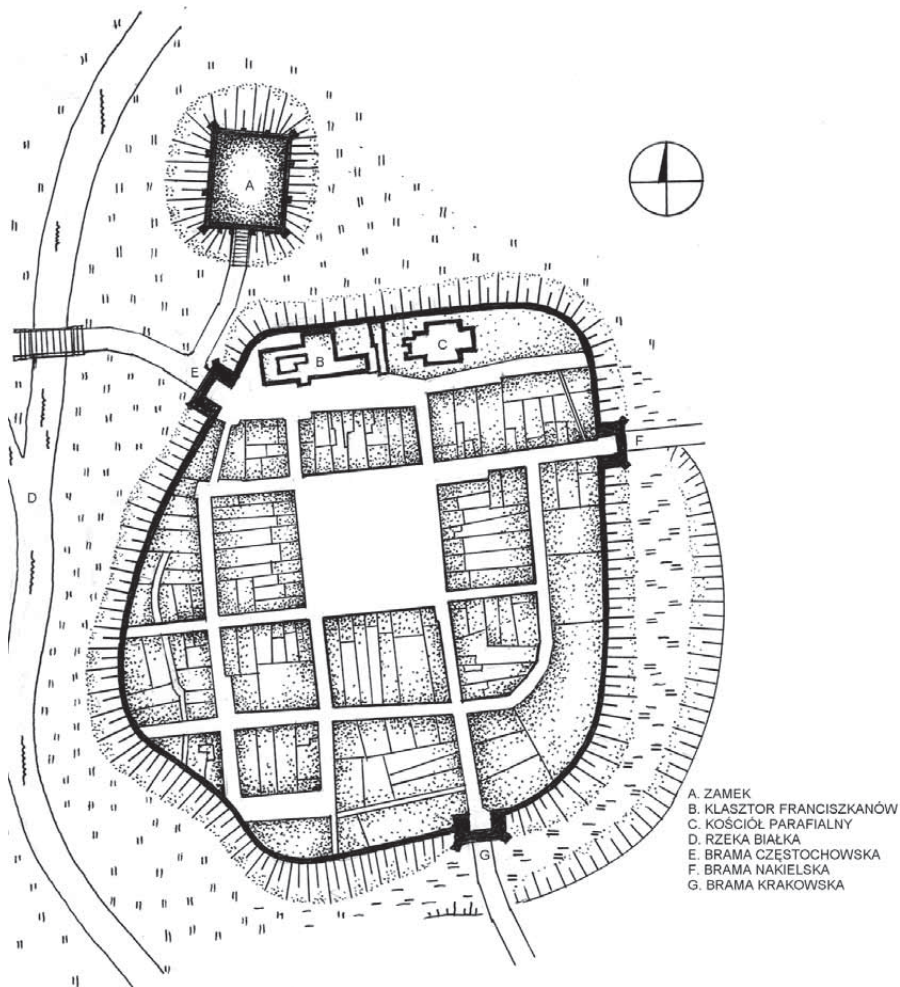
Fig. 3. Lelów based on a street map from 1823

Podsumowanie

Conclusion

Świadomość społeczna, propagowanie piękna Jury Krakowsko-Częstochowskiej (zaczynając od szkół), stopniowe oczyszczanie terenu ze wszelkiego rodzaju odpadków powinny stać u podstaw działań podejmowanych w najbliższym czasie. Dodatkowo wprowadzanie nowych terenów objętych statusem obszarów chronionych lub w miarę możliwości poszerzanie starych, zakładanie nowych tablic informacyjnych, na pewno wpłyną dodatnio na ochronę tutejszego środowiska. Wiele tego typu inicjatyw już podjęto, jak na przykład budowa nowej ścieżki rowerowej wzdłuż prawego brzegu Wisły w drodze do Tyńca, tworzenie dodatkowych tablic w nowych miejscach (aranżacja otoczenia stawu w Żarach), jak też aranżacja nowych miejsc rekreacyjnych w wyznaczonych miejscach przy jednoczesnym stałym rozszerzaniu stref ochronnych dla już istniejących obszarów chronionych. Warto też zauważyć, iż niezwyklej popularnością cieszy się, będący dydaktycznie bardzo skuteczny – Dzień Sprzątnięcia Świata przypadający corocznie w miesiącu wrześniu.

Podsumowując warto zastanowić się nad kierunkami ochrony przyrodniczo-krajobrazowej, która powinna być uskuteczniata na obszarze Jury Krakowsko-Częstochowskiej w najbliższych latach:

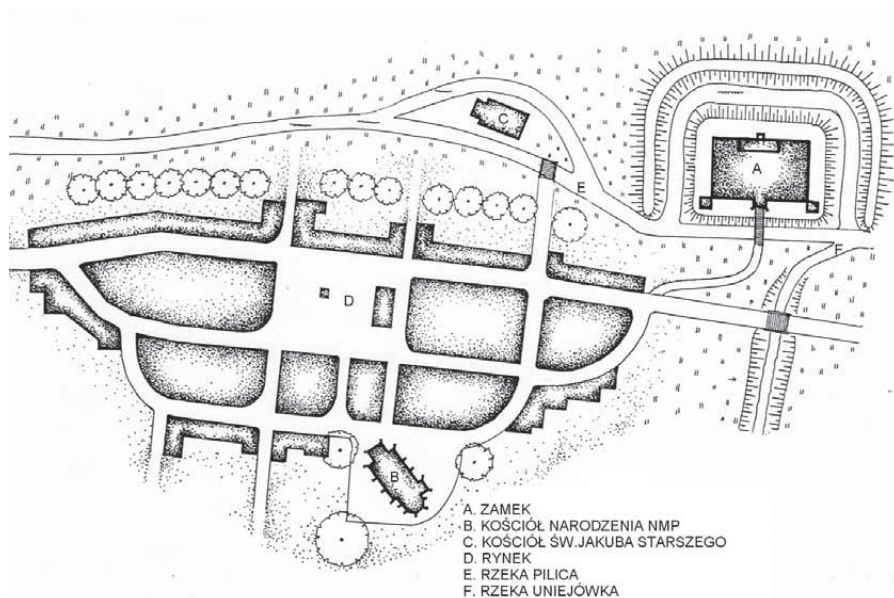

1. Działania w zakresie ochrony prawnej obszarów jurajskich. Wprowadzanie nowych obszarów chronionych, dbanie o przestrzeganie prawa w zakresie warunków zabudowy i zagospodarowania terenu w gminach jurajskich, zarówno w przypadkach budownictwa indywidualnego

jak też terenów przemysłowych i użyteczności publicznej, kontrola w zakresie przestrzegania przepisów ochrony przyrody (wysypiska śmieci, odzyskiwanie surowców wtórnych, utylizacja eternitu, odprowadzanie zawartości szamba do zlewni itp.).

Ryc. 4. Żarnowiec, próba odtworzenia planu miasta i zamku w XVI w.

Fig. 4. Żarnowiec, street map and castle in the 16th century – a reconstruction attempt

2. Działania edukacyjne. Nauka w szkołach dotycząca ochrony przyrody, współpraca placówek naukowych i muzealnych ze szkołami, ścieżki dydaktyczne. Kontynuowanie programu tzw. „Dni Otwartych” dla danych miast jurajskich przedstawiające miejscową kulturę, zabytki, przyrodę itp. Oferując darmowe prelekcje, biuletyny czy inne formy informacji turystycznej. Wprowadzanie nowych i ujednoliconych na danym obszarze tablic informacyjnych.

3. Działania dotyczące ochrony środowiska i krajobrazu, rekreacji. Usuwanie nielegalnych śmietników, projekty adaptacji bądź rekultywacji zniszczonych terenów przemysłowych, aranżacja wsi

(możliwa współpraca z placówkami naukowymi), darmowy odbiór eternitu (zachęta do wprowadzania właściwych proporcji i kolorystyki dachów). Tworzenie nowych tras rowerowych.

Ryciny opracował autor.

Figures made by author.

Michał Uruszczak

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja
 w Krakowie

University of Agriculture in Krakow

Literatura

1. Bogdanowski J., 1993, *Sztuka Obronna*, Wyd. Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków, s. 141.

2. Guerquin B., 1974, *Zamki w Polsce*, Arkady, Warszawa, s. 232–235.

3. Kołodziejcki S., 1993, *Zamek Skała w Sułoszowej*, Wyd. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Kraków, s. 14–16.

4. Kołodziejcki S., 1994, *Średnio-wieczne rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Wyd. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Kraków, s. 191–192.

5. Myczkowski Z., 1990, *Ochrona krajobrazu kulturowego* [w:] „Jurajskie Parki Krajobrazowe”, pod red. J. Partyki, s. 43–44.

6. Uruszczak M., 2003, *Czternastowieczne wieże strażnicze Jury Krakowsko-Częstochowskiej w świetle badań nad sztuką obronną w czasach Kazimierza Wielkiego* [w:] „Czasopismo Prawno-Historyczne”, Poznań, t. LV, z. 2, s. 187–210.

7. Uruszczak M., 2009, *Zamki w Lełowie i Żarnowcu-świadkowie rozkwitu i recesji dwóch miast na prawie magdeburskim* [w:] „Czasopismo Prawno-Historyczne”, Poznań, t. LXI, z. 1, s. 231–241.

8. Żaki A., 1974, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej* [w:] „Prace Komisji Archeologicznej PAN O/Kraków”, Wrocław-Kraków, nr 13.

Krajobraz doliny Karpnickiego Potoku. Zastosowanie systemów GIS w analizach historycznych krajobrazu

Justyna Jaworek, Piotr Gotuch, Adam Michalski

Karpnicki Brook
Valley Landscape.
Application of the
GIS System for
Historical Analysis of
Landscape Changes

Wstęp

Introduction

Rzeki i potoki odegrały znaczącą rolę w zagospodarowaniu Sudetów. Stanowiły one główne szlaki komunikacyjne, wzdłuż których już od wczesnego średniowiecza postępowało osadnictwo. Rozwijające się wówczas wsie na obszarach podgórskich, uzyskały podobny schemat lokalizacji i rozplanowania, wynikający z warunków panujących w dolinach rzecznych. W rezultacie większość z nich przyjęła formę wsi łańcuchowych, wywodzącą się z wcześniejszych wsi łańców leśnych [Trocka-Leszczyńska 1995; Walczak 1968]. To szczególne połączenie krajobrazu osadniczego z siecią hydrograficzną przyczyniło się do powstania rozpoznawalnej, typowej dla regionu Sudetów formy krajobrazu kulturowego.

Dzisiaj doliny rzek i potoków wyróżniają się szczególną koncentracją dziedzictwa kulturowego. W krajobrazie czytelne są zabytkowe układy osadnicze oraz towarzyszące im historyczne formy użytkowania terenu (np. rozłogi pól, układ dróg, miedz, zadrzewień śródpolnych, alei). Elementy związane z tradycyjnymi formami użytkowania terenu pełnią ważną rolę w tworzeniu więzi pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem życia. Ich obecność wpływa na atrakcyjność i walory wizualne krajobrazu, a w wielu przy-

padkach przyczynia się do wzrostu różnorodności przyrodniczej.

W ostatnich latach na skutek powszechnej urbanizacji przestrzeni, rozwoju infrastruktury dróg, a także nowych technologii w rolnictwie i turystyce, stopniowo zanikają historyczne formy zagospodarowania dolin rzecznych. Przebieg tych procesów jest bardzo zróżnicowany. Mamy do czynienia tutaj zarówno z gospodarką intensywną, jak i ekstensywną, ale równocześnie nawet z jej zupełnym brakiem. Wobec tak złożonego charakteru obserwowanych zjawisk przestrzennych, pojawiają się nowe potrzeby względem opracowań ewidencyjnych, ochronnych i planistycznych. Ochrona krajobrazu kulturowego wymaga narzędzi, które pozwolą nie tylko na rejestrację dziedzictwa kulturowego i zmian w nich zachodzących, ale także na stałe modyfikowanie i aktualizację danych oraz ich powiązanie z innymi specjalistycznymi opracowaniami. Takie możliwości dają Systemy Informacji Geograficznej (GIS – Systemy Informacji Geograficznej, zwyczajowo używana nazwa ang. Geographic Information System), które służą do opisu, wyjaśniania i przewidywania rozkładu przestrzennego zjawisk geograficznych. Oprogramowanie to ułatwia organizację, przechowywanie i dostęp do potrzebnych danych, dzięki czemu łatwiej można operować zdobytą wiedzą [Logley, Goodchild, Maguire, Rhind 2006].

W niniejszym artykule podjęto próbę rejestracji charakterystycznych cech zachowanego krajobrazu doliny Karpnickiego Potoku w rejonie wsi Karpniki oraz analizę procesów, które przyczyniły się do przekształcenia kompozycji krajobrazu w okresie od 1938 do 2004 roku. W badaniach włączono techniki GIS oraz przetworzone zdjęcia lotnicze, pozwalające uzyskać całościowy obraz zmieniających się relacji przestrzennych w określonym czasie i określonej przestrzeni.

W pracy przyjęto założenie, że wybrane charakterystyczne cechy krajobrazu kulturowego stanowią wskaźniki zmian krajobrazowych, pozwalające w sposób policzalny i obiektywny opisać przekształcenia kompozycji doliny Karpnickiego Potoku. Założenie to nawiązuje do metody opisywania „charakteru krajobrazu” (LCA – Landscape Character Assessment) zastosowanej w Anglii i Szkocji [Swanwick 2002]. W koncepcji LCA przyjęto, że „charakter krajobrazu” stanowi *wyraźny, rozpoznawalny, spójny układ elementów w krajobrazie, który czyni krajobraz odmiennym od pozostałych, aniżeli lepszym lub gorszym* [Swanwick 2002]. Zgodnie z tą definicją charakterystyka krajobrazu powinna koncentrować się przede wszystkim na opisywaniu krajobrazu i mechanizmów go przekształcających, a nie jego waloryzacji i porównywaniu wartości krajobrazów.

Obszar badań

Area of research

Obszar badań obejmuje fragment doliny Karpnickiego Potoku w rejonie wsi Karpniki, której powstanie wzmiankowane jest około 1300 roku. Miejscowość została założona na wysokości 370–410 m n.p.m. i uzyskała typową dla Sudetów formę wsi łańców leśnych. Początkowo Karpniki miały charakter rzemieślniczo-rolniczy i były dużym ośrodkiem produkcji wyrobów lnianych, przemysłu młynarskiego i drzewnego [Rybka-Ceglecka, Wiśniewska, Dymarska 2005].

Przełom nastąpił w 1822 roku, kiedy dobra karpnickie zakupił książę Wilhelm Pruski, brat Fryderyka Wilhelma III, a Karpniki stały się ważnym ośrodkiem kulturotwórczym i turystycznym. Pod rządami nowego właściciela w pierwszej kolejności podjęto działania mające na celu przebudowę pałacu oraz poszerzenie i zakomponowanie późnoromantycznego parku. W kolejnych etapach prac zmierzano do zharmonizowania całego założenia z okolicznym krajobrazem. Wówczas zagospodarowano tereny dominialne w Górach Sokolich i Rudawach Janowickich, a także obszary rozciągające się pomiędzy posiadłością w Karpnikach, Bukowcu i w Mysłakowicach [Franke 2005; von Krosigk 2003]. W wyniku tego szczególnego połączenia sztuki ogrodowej z otwartym pejzażem górskim powstał rozległy krajo-

braz parkowy, obejmujący zespoły pałacowo-parkowe, zabytkowe układy osadnicze oraz liczne punkty i tarasy widokowe wpisane w upiększony krajobraz leśny i rolniczy.

Obecnie, pomimo, że elementy dawnej wieloprzestrzennej kompozycji parkowej uległy prawie całkowitemu zatarciu, pejzaż Karpnik cechuje się wyjątkowymi walorami kulturowymi i krajobrazowymi. O jego wyjątkowości świadczy nie tylko duże nasycenie obiektami i zespołami zabytkowymi, ale także zachowane elementy naturalnego krajobrazu wchodzące w skład dawnej kompozycji krajobrazowej oraz historyczne formy użytkowania terenu (m.in. kompleksy stawów, układ parcelacji gruntów, układ komunikacyjny i wodny).

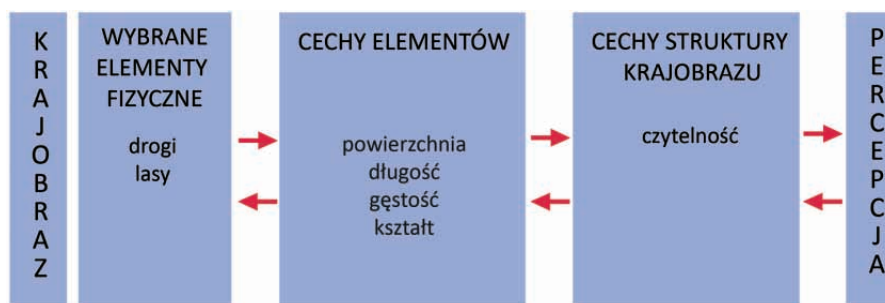
Materiały źródłowe i metodyka pracy

Source materials and work methodology

W podjętym opracowaniu na podstawie analizy map topograficznych i zdjęć lotniczych oraz prac terenowych określono charakterystyczne cechy zachowanego krajobrazu kulturowego oraz czynniki opisujące zmiany charakteru krajobrazu. Nawiązując do badań Jessel (2006), która zauważyła, że historyczne elementy i tradycyjne formy użytkowania terenu mogą stanowić wskaźniki opisujące czytelność i stopień zacho-

Ryc. 1. Relacje między elementami, cechami i strukturą krajobrazu (oprac. J. Jaworek)

Fig. 1. Relations between landscape components, features and structure (by J. Jaworek)

wania historycznego charakteru krajobrazu, wskazano dwa najważniejsze elementy decydujące o stopniu czytelności struktury krajobrazu doliny Karpnickiego Potoku. Jednocześnie określono, że takie czynniki, jak kształt, powierzchnia i gęstość lasów oraz długość i gęstość dróg pozwalają opisać zmianę struktury krajobrazu (ryc. 1). Proces ten rozpatrywano w okresie od roku 1938 do roku 2004 w określonych jednostkach przestrzennych. Podstawową jednostką odniesienia stało się pole o wymiarach 100 x 100 m (geometryczne jednostki odniesienia przygotowano wg założeń systemu TEMKART, opracowanych przez H. Klimczak, 2001).

Materiałami wyjściowymi wykorzystanymi w analizach historycznych są zdjęcia lotnicze z lat 1938, 1982, 1994. Na ich podstawie opracowane zostały ortoobrazy, które posłużyły do przygotowania map, przedstawiających stan krajobrazu w różnych okresach historycznych. Walorem ortoobrazów jest ich wysoka kartometryczność i rozdzielczość, która zapewnia rejestrację nawet bardzo drobnych elementów krajobrazowych.

Oprócz przetworzonych zdjęć lotniczych wykorzystano ortofotomapy z 2004 roku, mapy topograficzne z roku 1824, 1936 i 1997 oraz dane uzyskane z prac terenowych i podczas studiów literatury źródłowej. Zebrane materiały umożliwiły przygotowanie w środowisku GIS map wektorowych ilustrujących stan krajobrazu w latach 1938, 1982, 1994, i 2004.

Ryc. 2. Dolina Karpnickiego Potoku, 2008

Fig. 2. The Karpnicki Brook Valley, 2008

Mapy stanowiły jednocześnie bazę danych przestrzennych zawierającą dane opisowe i współrzędne geograficzne.

Oprogramowanie GIS pozwoliło nie tylko na pozyskanie i zgromadzenie, ale przede wszystkim na organizację i strukturyzację danych. Każda mapa składa się z trzech podstawowych klas obiektów: elementów punktowych, elementów liniowych, elementów powierzchniowych. Taka organizacja danych pozwoliła na rozpatrywanie wybranych zjawiska w różnych skalach krajobrazu i w okresach historycznych.

Cechy charakterystyczne krajobrazu doliny Karpnickiego Potoku. Wybór wskaźników krajobrazowych

Features of the Karpnicki Brook Valley landscape. Selection of landscape indicators

Ważnym czynnikiem wpływającym na percepcję doliny Karpnickiego Potoku jest czytelność zachowanej, historycznej organizacji krajobrazu kulturowego. Czytelność

to stopień wyrazistości elementów scenarii. Pojęcie to, spopularyzowane przez Kevina Lyncha, odnosi się do tych jakości środowiska fizycznego, które sprawiają, że łatwiej jest go zapamiętać i nauczyć się. Zrozumiała scenaria ułatwia poruszanie się oraz orientację w czasie i przestrzeni, a także wpływa na preferencje obserwatorów, którzy traktują ją za bardziej atrakcyjną wizualnie [Greene, Fisher, Bell, Baum 2004]. Im bardziej czytelna i jednoznaczna jest struktura krajobrazu, tym łatwiejsze jest określenie granic i charakteru danej przestrzeni [Curdes 1993]. Szczególną rolę w tworzeniu silnego, rozpoznawanego wizerunku przestrzeni mogą odgrywać historyczne elementy krajobrazu. Ich obecność nadaje krajobrazowi indywidualny i unikatowy charakter, odmienny od pozostałych [Coeterier 1996; Bell 2004].

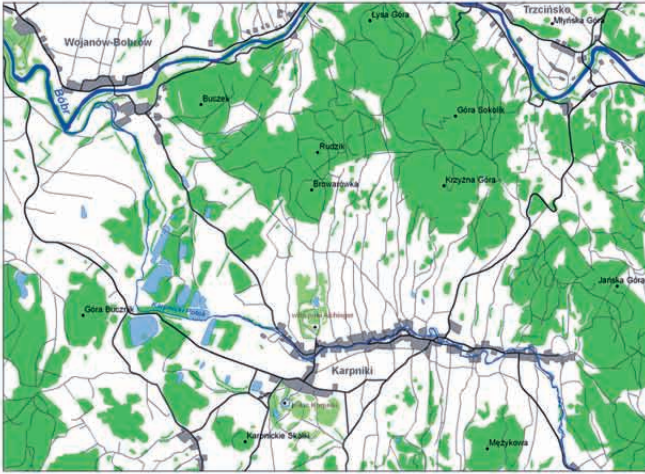
W dolinie Karpnickiego Potoku o czytelności krajobrazu decyduje stopień zachowania układu drożnego, stanowiącego świadectwo tradycyjnych form użytkowania terenu. Zachowany regularny układ dróg polnych, utrwalających dawne łany leśne stanowi rodzaj szkieletu całej kompozycji krajobrazowej (ryc. 2).

Ważnym czynnikiem decydującym o stopniu wyrazistości i czytelności krajobrazu są lasy i tereny zadrzewione. Zasięg występowania lasów, a także proporcja pomiędzy otwartymi terenami rolniczymi a ob-

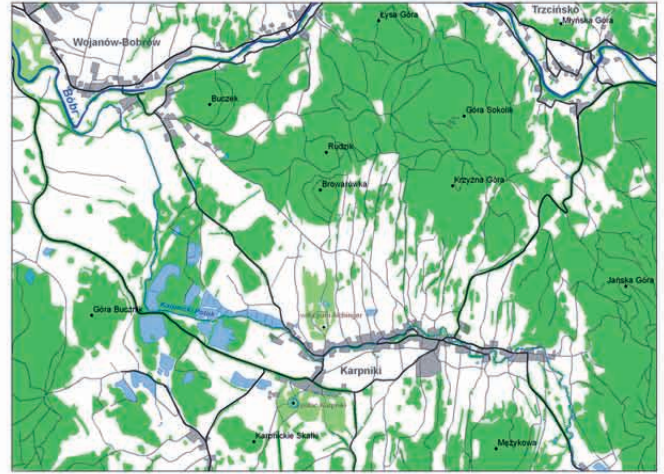

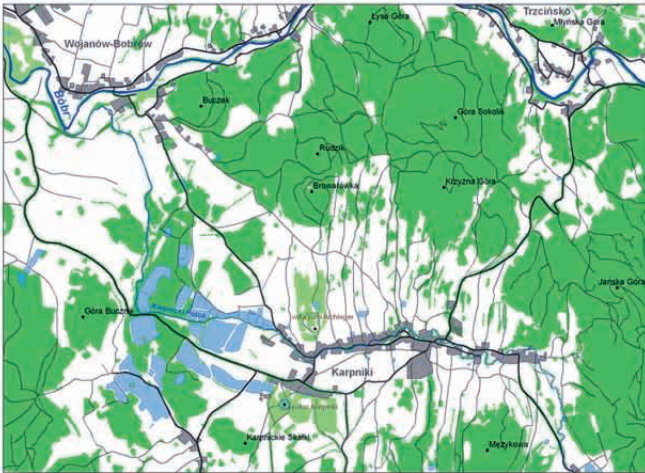
Zasięg występowania lasów i układ dróg w 1938 r.

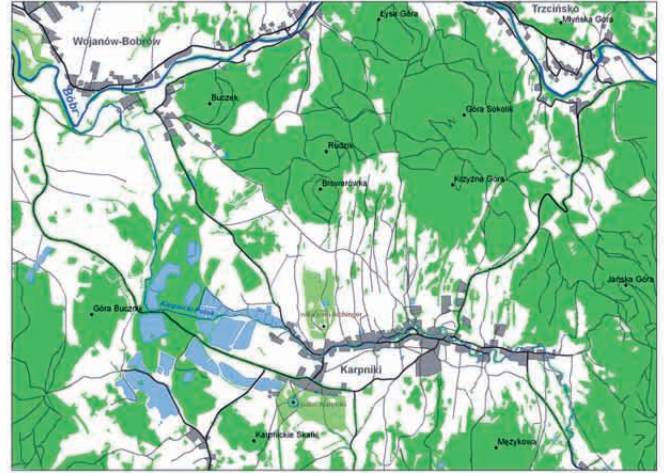
Zasięg występowania lasów i układ dróg w 1982 r.

Zasięg występowania lasów i układ dróg w 1994 r.

Zasięg występowania lasów i układ dróg w 2004 r.

Drogi i lasy	pozostałe elementy
droga główna	rzędy drzew
droga lokalna lub wiejska	rzeki
droga polna lub leśna	zabytkowy park
las	woda
	zabudowa

szarami leśnymi, określa możliwości eksponowania elementów wyróżniających się (punktów orientacyjnych), takich jak np. szczyt Krzyżnej Góry, charakterystyczne grupy skalne, czy zespół pałacowo-parkowy w Karpnikach. Proporcję między terenami leśnymi a otwartymi determinuje nie tylko procentowy udział powierzchni lasów, ale także forma i rozplano-

wanie zadrzewień w dolinie rzecznej. Prowadzona w Karpnikach wielowiekowa gospodarka rolnicza i leśna oraz zróżnicowane ukształtowanie terenu przyczyniły się do powstania charakterystycznego gradientu między terenami leśnymi a rolniczymi. Tworzy go mozaika rozproszonych lasów znajdujących się na szczytach wzniesień (gdzie ist-

nieją niekorzystne warunki dla gospodarki rolniczej), przechodzących stopniowo w coraz większe i bardziej zwarte kompleksy w wyższych partiach doliny. Taki układ zadrzewień i łąk tworzy rozległy, półotwarty krajobraz parkowy z dalekimi powiązaniami widokowymi.

Podjęta w artykule analiza zmiany długości i gęstości dróg oraz

Ryc. 4. Zmiany powierzchni zalesionych oraz długości dróg

Fig. 4. Changes in forested areas and roads

Ryc. 3. Stan krajobrazu w latach: 1938, 1982, 1994 i 2004 (oprac. J. Jaworek)

Fig. 3. State of the landscape in 1938, 1982, 1994 and 2004 (by J. Jaworek)

analiza zmian powierzchni i gęstości lasów pozwoliła określić stopień zachowania historycznego układu dróg i zadrzewień, a także, w jaki sposób zalesienia lub wylesienia oraz zmiany układu drożnego wpłynęły na czytelność struktury krajobrazu.

Zmiany cech krajobrazu

Changes of landscape features

Zmiana udziału powierzchni lasów i dróg. Aspekt tematyczny. W latach 1938–2004 na terenie tym nastąpiło zwiększenie o 27% udziału powierzchni lasów. W rezultacie granica występowania lasów stale obniżała się. Do 1994 roku lasy zwiększały swój zasięg, poprzez nowe zalesienia i stopniowe włączanie w ich granice mniejszych kompleksów (ryc. 3). W ostatnim okresie od 1994 do 2004 roku strefę graniczną utworzyły drobne struktury, w których skład wchodziły pojedyncze drzewa i grupy drzew. Elementy te są rezultatem postępującej sukcesji przyrodniczej na dawnych terenach rolniczych.

W omawianym okresie od 1938 do 2004 roku zmniejszył się udział dróg polnych o 24%. W efekcie do 1994 roku gęsty układ dróg stał

się bardziej rozproszony i nieregularny. Po 1994 roku powstępowało dalsze zanikanie historycznych dróg, jednocześnie w krajobrazie zaczęły pojawiać się nowe, przypadkowe drogi polne.

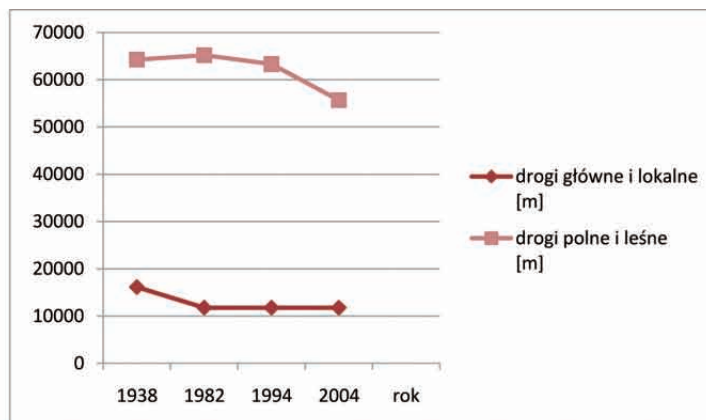
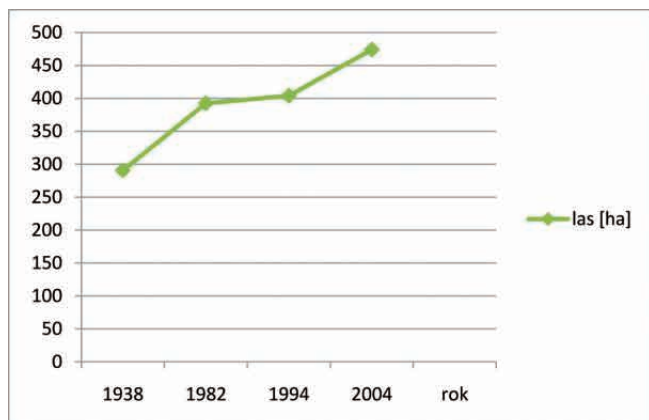
Aspekt czasowy. Porównując kolejne stany pomiędzy 1938 a 2004 rokiem można zauważyć, że do 1982 roku powierzchnia lasów stale zwiększała się, przy jednoczesnym zmniejszeniu się długości dróg polnych. Po 1982 roku nastąpiło spowolnienie zmian, po czym w latach 1994–2004 zmiany uległy ponownemu przyspieszeniu (ryc. 4).

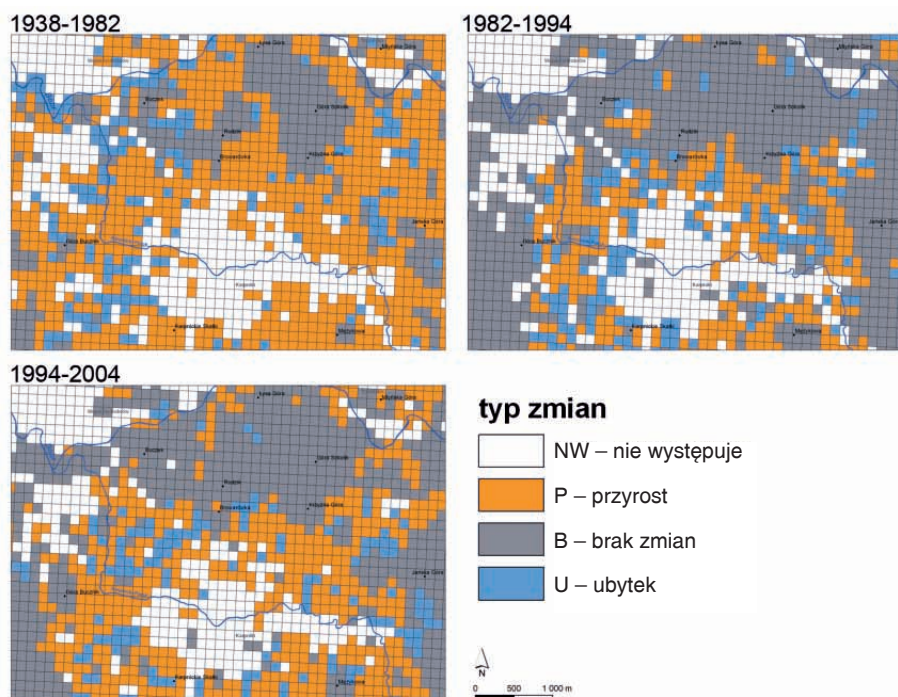
Aspekt przestrzenny. Do roku 1982 największe zmiany zasięgu występowania lasu oraz zmiany układu komunikacyjnego pojawiły się w wyższych partiach doliny rzecznej, gdzie ze względu na słabą dostępność terenu, utrudnione było prowadzenie gospodarki. Od 1994 roku zmiany objęły głównie tereny rolnicze, położone w niższych częściach doliny (ryc. 5 i 6). Proces ten jest rezultatem zmian użytkowania terenu (pojawienie się intensywniejszej gospodarki rolniczej i stawowej w zachodniej części lub jej zupełny brak w wyższych partiach doliny). Podobne zjawiska czytelne są także w miejscach, gdzie pojawiła się rozproszona zabudowa mieszkalna i letniskowa.

Wpływ zmian na organizację krajobrazu

Impact of changes on landscape organization

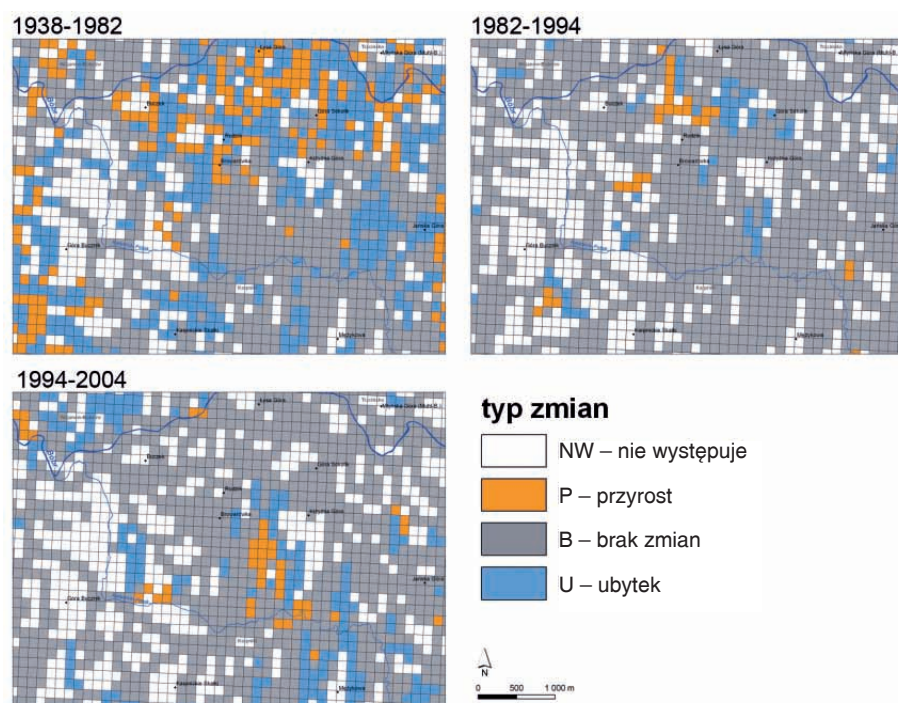
W omawianym okresie od roku 1938 do roku 2004 zwiększenie się powierzchni terenów zalesionych oraz stopniowe zanikanie dróg polnych wpłynęły na czytelność struktury krajobrazu. Rozległe pólnotwarne przestrzenie ograniczone zostały licznymi, zwartymi przegrodami krajobrazowymi w postaci pasm zadrzewień i grup samosiewów, które zredukowały widok z dna i stoków doliny na dalsze plany. W rezultacie większość punktów widokowych utraciło swoje walory estetyczne. Jednocześnie wzrost powierzchni zalesionych przyczynił się do coraz słabszej ekspozycji elementów wyróżniających się w krajobrazie, które ułatwiały orientację w terenie. Nowe zalesienia oraz rozproszone zadrzewienia na terenach rolniczych, spowodowały nie tylko zmianę proporcji pomiędzy terenami rolniczymi i leśnymi, ale także zmianę formy strefy granicznej między nimi. W rezultacie obszary graniczne posiadają bardziej złożoną, ziarnistą i mało czytelną strukturę. Z kolei proces stopnio-

Ryc. 5. Typ zmian powierzchni lasów w latach 1938–2004 (w jednostce odniesienia 100 x 100 m), (oprac. J. Jaworek)

Fig. 5. Types of the change in forested areas between 1938 and 2004 (grid cell: 100 x 100 m) (by J. Jaworek)

Ryc. 6. Typ zmian długości dróg w latach 1938–2004 (w jednostce odniesienia 100 x 100 m) (oprac. J. Jaworek)

Fig. 6. Types of the change in lengths of roads between 1938 and 2004 (grid cell: 100 x 100 m) (by J. Jaworek)

wego zanikania dróg polnych i elementów liniowych, pełniących niegdyś funkcję granic krajobrazowych (np. miedze, rzędy drzew), przyczynił się do utraty powiązań przestrzennych pomiędzy poszczególnymi fragmentami doliny. W wyniku tych zmian kompozycja krajobrazu wydaje się być coraz mniej czytelna i spójna.

Podsumowanie

Conclusion

Długotrwały, stopniowy rozwój doliny Karpnickiego Potoku przyczynił się do powstania charakterystycznego układu zabudowy, tradycyjnych form użytkowania terenu oraz unikatowego, rozległego krajobrazu o charakterze parkowym. Obecność tych elementów stwarza „tradycję miejsca”, a także wpływa na atrakcyjność terenu.

W okresie między 1938 a 2004 rokiem nastąpił szereg zmian przestrzennych, które zmieniły charakter krajobrazu. Szczególny przełom zaobserwowano po 1994 roku, kiedy z uwagi na nową sytuację gospodarczą i społeczną w regionie (zmiana polityki rolnej w okresie transformacji i w 2004 roku w momencie akcesji Polski do UE), nastąpiło gwałtowne przyspieszenie zmian. Największe przekształcenia zaobserwowano na terenach rolniczych, gdzie wyraźnie zwiększył się udział rozproszonych drzew i krzewów, przy jed-

noczesnym zanikaniu historycznego układu dróg polnych.

Z uwagi na to, że elementy te są drobne, a zmiany mają charakter często spontaniczny i nie zawsze trwały, procesy te są trudne do studiowania. Pewne możliwości opisywania i monitorowania zmian wizualnych krajobrazu oferuje analiza porównawcza w środowisku GIS z użyciem przetworzonych zdjęć lotniczych. Pozwala ona na całościowe (holistyczne) analizowanie zmieniających się relacji przestrzennych w krajobrazie, na różnych poziomach jego złożoności [Van Eetvelde, Antrop 2004]. Uzyskane w ten sposób informacje, na temat cech morfologicznych krajobrazu oraz czynników i procesów kształtujących przestrzeń, pozwala przewidzieć przyszłą formę krajobrazu i ocenić ją z estetycznego punktu widzenia. Wiedza ta może mieć szczególne znaczenie przy podejmowaniu decyzji dotyczących nowych zalesień, planowania funkcji terenu, czy ochrony zabytków i przyrody.

Justyna Jaworek

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Piotr Gołuch

Adam Michalski

Institut Geodezji i Geoinformatyki
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Geodesy and Geoinformatics
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008-2010 jako projekt badawczy.

Literatura

1. Bell S., 2004, *Elements of visual design in the landscape*, London, s. 9–12.
2. Bogdanowski J., 1976, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Warszawa – Wrocław, s. 41–43.
3. Curdes G., 1993, *Stadtstruktur und Stadtgestaltung*. Stuttgart, Berlin. Köln, s. 1–15.
4. Coeterier J. F., 1996, *Dominant attributes in the perception and evaluation of Dutch landscape* [w:] „Landscape and Urban Planning 34 (1996)”, s. 27–44.
5. Franke A., 2005, *Śląskie Elizjum. Zamki, pałace, dwory i parki w Kotlinie Jeleniogórskiej*, Poczdam, s. 62–63.
6. Greene T. C., Fisher J. D., Bell P. D., Baum A., 2004, *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk, s. 45–130.
7. Jessel B., 2006, *Elements, characteristics and character – Information functions of landscape in terms of indicators* [w:] „Landscape and Urban Planning 6(2006)”, s. 153–167.
8. Klimczak H., 2001, *Studia rozmieszczenia obiektów punktowych, liniowych i powierzchniowych na przykładzie obszarów leśnych i terenów zadrzewionych* [w:] „Modelowanie kartograficzne w badaniach przydatności obszarów pod za-

lesienie”, pod red. H. Klimczak, Wrocław, s. 23–46.

9. Krosigk K., 2003, *Peter Joseph Lenné i inni architekci krajobrazu. Sztuka ogrodowa w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku* [w:] „Dolina zamków i ogrodów. Kotlina Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo”, pod red. O. Czernerera, Berlin, s. 204–209.
10. Logley P. A., Goodchild M. F., Maguire D. J., Rhind D. W., 2006, *GIS. Teoria i praktyka*, pod red. A. Magnuszewskiego, Warszawa, s. Xiii, s. 4–18.
11. Lynch K., 1960, *The image of the city*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts and London, s. 6–13.
12. Rybka-Ceglecka I., Wiśniewska D., Dymarska E., 2005, *Gmina Mysłakowice. Powiat jeleniogórski. Studium środowiska kulturowego*, s. 75–104.
13. Swanwick C., 2002, *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, Scottish Natural Heritage, The Countryside Agency, s. 1–52.
14. Trocka-Leszczyńska E., 1995, *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim*, Wrocław, s. 45–57.
15. Van Eetvelde V., Antrop M., 2004, *Analyzing structural and functional changes of traditional landscape – two examples from Southern France* [w:] „Landscape and Urban Planning 67 (2004)”, s. 79–95.
16. Walczak W., 1968, *Sudety*, Warszawa, s. 226–240.

O krajobrazie w dolinie rzeki Ilmenau

Agnieszka Aleksandra Jaszczak

About the
Landscape of the
Ilmenau Valley

Wstęp

Introduction

Krajobraz dolin rzecznych oraz ich funkcje nieustannie zmieniają się. Obecnie, szczególne znaczenie ma przede wszystkim zachowanie bądź poprawa aktualnego stanu rzek i dolin rzecznych, z drugiej zaś strony utrzymanie równowagi pomiędzy gospodarczym ich wykorzystaniem a wartościami ekologicznymi.

Krajobraz doliny rzeki Ilmenau, stanowiącej lewy dopływ Łaby (Elbe), to specyficzny krajobraz kulturowy [Schulz 2000]. Ilmenau przepływa przez południowo-wschodnią część historycznego regionu Niemiec zwanego Pustacią Lüneburską (Lüneburger Heide), w tym miasta Uelzen, Bad Bevensen, Lüneburg, okolice Winsen, a także przez wsie o dużym potencjale przyrodniczo-kulturowym w postaci łąk, wrzosowisk, torfowisk, obszarów leśnych, głązów narzutowych, stanowisk archeologicznych, użytków rolnych, pastwisk, na których wypasają się od wieków owce rasy wrzosówka, alei brzoźowych, dużych obszarów z nasadzeniami jałowca, czy wreszcie układów wsi, zabudowy mieszkalnej, obiektów technicznych, użytkowych, czy sakralnych. Obszary położone na zachód od rzeki wchodzą w granice parku Naturpark Lüneburger Heide, który powstał w celu ochrony wrzosowisk, znajdujących się w dolinie Łaby.

Unikalny krajobraz doliny rzeki Ilmenau nie tylko w otulinie par-

ku, ale i w granicach cennych krajobrazowo terenów jest chroniony poprzez zapisy planistyczno-prawne, co pozwala zachować równowagę pomiędzy użytkowaniem rolniczoturystycznym regionu a zachowaniem wyjątkowych walorów. W Niemczech obszary chronione Natura 2000 stanowią 9,3% powierzchni, natomiast w regionie Niedersachsen 6,9%. W Powiecie Uelzen wyróżniono 6 obszarów ochrony gatunków fauny i flory, w tym największy z nich – dolinę rzeki Ilmenau. Wskazane byłoby utrzymanie wartości krajobrazu w przyszłości tym bardziej, że pomimo wysokiej dbałości o przestrzeń przez jednostki administracyjne, instytucje, ale także mieszkańców i turystów, dostrzega się przypadki łamania przepisów poprzez zmianę funkcji terenu, przekształcenia istniejącej zabudowy w celu odmiennego niż przewidziano użytkowania, wykorzystywanie niedozwolonych materiałów budowlanych itp.

Celem pracy jest analiza aktualnego stanu krajobrazu w dolinie rzeki Ilmenau (Niemcy), a także określenie możliwości jego zrównoważonego kształtowania i rozwoju w przyszłości.

O rzece Ilmenau

About the Ilmenau River

Każda rzeka ma swoją specyfikę i jak określa Gutry-Korycka (2001) często niepowtarzalny typ ustroju hy-

drologicznego, który jest odzwierciedleniem wpływu, jaki środowisko przyrodnicze wywiera na obieg wody w jej zlewni. Rzeka Ilmenau przepływająca przez region Lüneburger Heide (Niedersachsen) wyróżnia się charakterystyczną strukturą. Rzeka ta, o długości 107 km, której prawy dopływ stanowi Stederau, natomiast lewy Gerdau ma swój początek na południe od miasta Uelzen, natomiast na północ od Wisen (Lühe) wpływa do Elbe (Łaby). Na obszarze 5 240 ha w dolinie rzeki łącznie z jej dopływami (Bornbach, Gerdau z Kiehnmoor i Maschbruch, Röbelbach, Vierenbach, Forellenbach i Dieksbach) obowiązuje ochrona gatunków fauny i flory [FFH-Gebiet], [Mertens D i in. 2007, Kaiser T. i in. 2009].

Ilmenau posiada II klasę czystości wody, mimo zanieczyszczeń pochodzących z produkcji rolnej na obszarach położonych w jej otoczeniu. Natomiast kilka wcześniej wspomnianych rzek stanowiących dopływy Ilmenau ma I i II klasę czystości, co jest rzadkością w regionie. Rzeka jest nieznacznie regulowana lub ma niezmienny profil, strukturę, co daje się zauważyć zwłaszcza na odcinku Bad Bevensen-Lüneburg. W konsekwencji w wielu miejscach wytworzyły się tereny czasowo i regularnie podmokłe z charakterystycznymi zbiorowiskami roślinnymi i gatunkami fauny [Materiały *Niedersächsischer Landesbetrieb*...2007].

Walory krajobrazu w dolinie rzeki Ilmenau

Landscape values in the Ilmenau River valley

Krajobraz doliny rzeki Ilmenau był kształtowany w ciągu tysięcy lat. Pierwotnie obszar ten stanowił las, następnie w wyniku ingerencji człowieka począwszy od średniowiecza, stopniowo wypalano lasy przygotowując przestrzeń pod użytkowanie rolnicze. Zasiedlanie Lüneburger Heide postępowało już od XI w., zaś drewno posłużyło do budowy i ogrzewania domów oraz produkcji soli w pobliskim Lüneburgu (Lüneburger Saline). Aby rolnictwo mogło lepiej się rozwijać w regionie o wyjątkowo niskim potencjale użytkowym, na gruntach leśnych ścinano wierzchnią warstwę urodzajną, która po połączeniu z obornikiem stanowiła nawóz rozrzucany na pola. Miejsca, z których pozyskano wierzchnią warstwę, zostały częściowo pozabawione wartości, a przez to mogły tu rosnąć tylko mało wymagające gatunki, tworząc charakterystyczne zbiorowiska roślinne. Występujące dziś w krajobrazie Pustaci Lüneburskiej wrzosowiska (niem. *heide*) są więc skutkiem przekształceń antropogenicznych.

Niestety od 150 lat powierzchnia wrzosowisk jest coraz mniejsza wskutek zbyt intensywnej gospodarki rolnej oraz wtórnych zalesień [Materiały *Gemeinde Bad Bevensen* 2009].

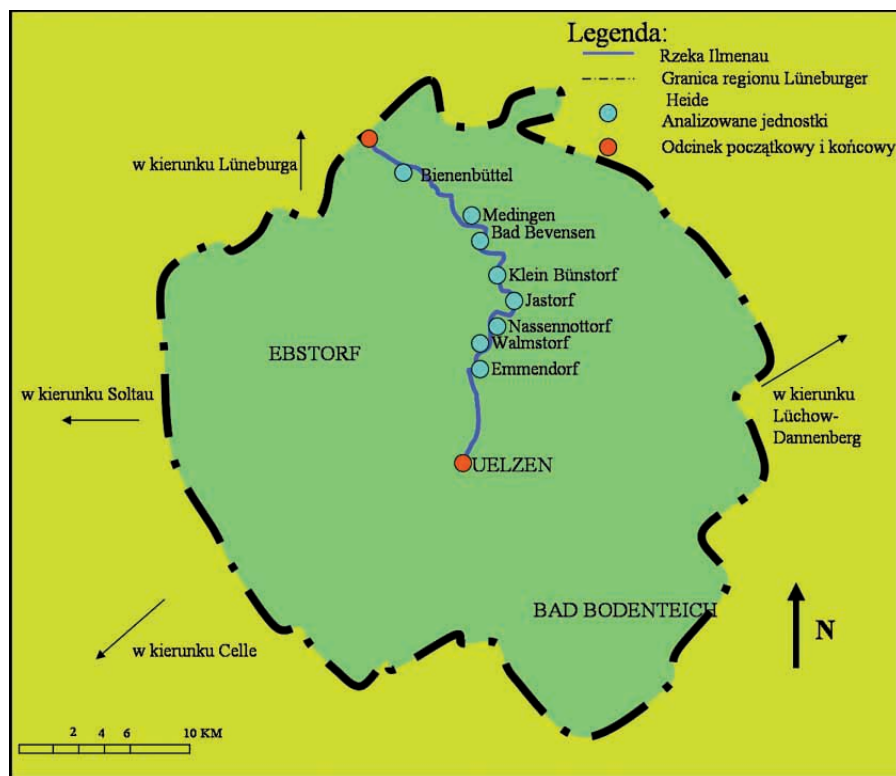
Sposobem na zachowanie wrzosowisk jest hodowla owiec siedmiu ras i „ścianie” urodzajnej warstwy gleby. Początki aktywnej ochrony unikalnego krajobrazu wrzosowisk wiążą się z pierwszą dekadą XX w. Wtedy to wytyczono granicę parku Naturpark Lüneburger Heide.

W krajobrazie polodowcowym Lüneburger Heide wyróżniają się liczne pagórki, wzniesienia, przy czym w dolinie rzeki są one niewielkie, ok. 50 metrowe. Występują tu zbiorowiska leśne, w tym lasy olsowe i łęgowe, lasy bukowe, a także torfowiska i mokradła nie torfowe oraz wrzosowiska. Około 35% ich powierzchni jest pod ochroną prawną. W ciągu wieków zasiedlano dawne tereny leśne, zakładano wsie o typowych układach okolicy, co wiązało się z karczowaniem lasów i w konsekwencji (obecnie w pobliżu miejscowości) występują w większości pola uprawne, podmokłe łąki i pastwiska.

W celu wyróżnienia walorów przyrodniczych i kulturowych w dolinie rzeki Ilmenau (na odcinku Uelzen-Lüneburg), obszar badań podzielono na poszczególne jednostki (z uwzględnieniem wsi), wobec których dokonano szczegółowej analizy aktualnego stanu krajobrazu. Celowo przedstawiono jednostki wiejskie, ze względu na szczególny potencjał przyrodniczo-kulturowy oraz mniejsze przekształcenia struktury doliny rzecznej, nie uwzględniając przy tym w analizie miast Uelzen i Lüneburg. Badania terenowe przeprowa-

Ryc. 1. Mapa z zaznaczonym obszarem badań (oprac. autorka na podstawie materiałów Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)

Fig. 1. Map with the marked research area (by the author, based on materials from Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)

dzono w okresach wiosenno-letnich 2008 i 2009 r. W tym czasie wykonano również analizę ruralistyczno-krajobrazową oraz przyrodniczą w miejscowościach Emmendorf, Walmstorf, Nassenottorf, Jastorf, Klein Bünstorf, Bad Bevensen, Medingen, Bienenbüttel, a także określono możliwość ich rozwoju (ryc. 1).

Odcinek Emmendorf (gmina Emmendorf, powiat Uelzen)

Rzeka tworzy obszar chroniony – rozlewisko FFH-Gebiet „Ilmenau mit Nebenbächen” w kierunku zachodnim pomiędzy miejscowością Kirchweye a Hoystorf o powierzchni 5,381 ha [Materiały Niedersächsischer Landesbetrieb...2007]. Wytworzyły się tu charakterystyczne podmokłe łąki i pastwiska o wysokiej bioróżnorodności gatunkowej. Na skraju podmokłych łąk występują zadrzewie-

nia śródpolne z przewagą wierzby kruchej i olszy szarej. Przy drodze Kirchweye-Emmensdorf rosną drzewa owocowe (także na miedzach), rząd jabłoni (stare odmiany), natomiast przy drodze Emmendorf-Nassenottorf – aleja brzozaowa.

W miejscowości wyróżniono roślinność planowaną w postaci grup drzew tworzących skwer. W granicach działek rosną wysokie drzewa (dąb szypułkowy, buk pospolity) i występują przedogródki, sady lub pojedyncze drzewa owocowe oraz roślinność pionowa – pnącza na ścianach budynków. Na uwagę zasługuje zabudowa mieszkalna i gospodarcza z dużą liczbą niemieckich domów halowych i budynków o konstrukcji ryglowej. Obiekty są najczęściej zamknięte w układzie zagrody w prostokąt lub nieregularny kształt (ryc. 2).

Odcinek Walmstorf (gmina Emmendorf, powiat Uelzen)

Rzeka meandruje tradycyjnie przez podmokłe łąki i pastwiska, przepływając przez miejscowość od strony południowo-wschodniej i dalej płynąc po stronie wschodniej w kierunku Nassenottorf. Przy drodze, w pobliżu mostu, zaskakuje duża liczba różnorodnych gatunków krzewów (róża pomarszczona, róża dzika, czeremcha zwyczajna, bez czarny, chmiel zwyczajny, głóg dwuszyjkowy), natomiast dalej, wzdłuż rzeki, znajdują się nasadzenia topoli osiki i wierzby kruchej. We wsi występują rządowe nasadzenia buka pospolitego oraz ogrody przydomowe (zwłaszcza w zabudowie zagrod gospodarskich).

Walmstorf to niewielka osada z dużymi gospodarstwami, ciekawymi obiektami architektonicznymi, w tym domy mieszkalne o konstrukcji ryglowej, gospodarcze murowane w górnej części konstrukcji ryglowej w zagrodach na planie trapezu.

Odcinek Nassenottorf (gmina Emmendorf, powiat Uelzen)

Rzeka w pobliżu miejscowości przepływa przez łąki i pastwiska, w kierunku północnym skręca w lewą stronę tworząc malowniczy wąwóz. W bezpośrednim otoczeniu wykształciły się zbiorowiska roślinności szuwarowej, dalej kierunku wschodnim zadrzewienia leśne (w przewadze sosna, dąb, brzoza, buk) i śródpolne, małe zbiorniki – oczka wodne. Dalej, w kierunku wsi, znajdu-

Ryc. 2. Tradycyjna zabudowa we wsi Emmendorf
 Fig. 2. Traditional building in Emmendorf village

We wsi znajduje się kilka wartościowych obiektów mieszkalnych i gospodarczych o konstrukcji ryglowej. W pobliżu miejscowości znajdują się stanowiska archeologiczne ze znaleziskami ze wczesnej epoki żelaza. Na uwagę zasługuje

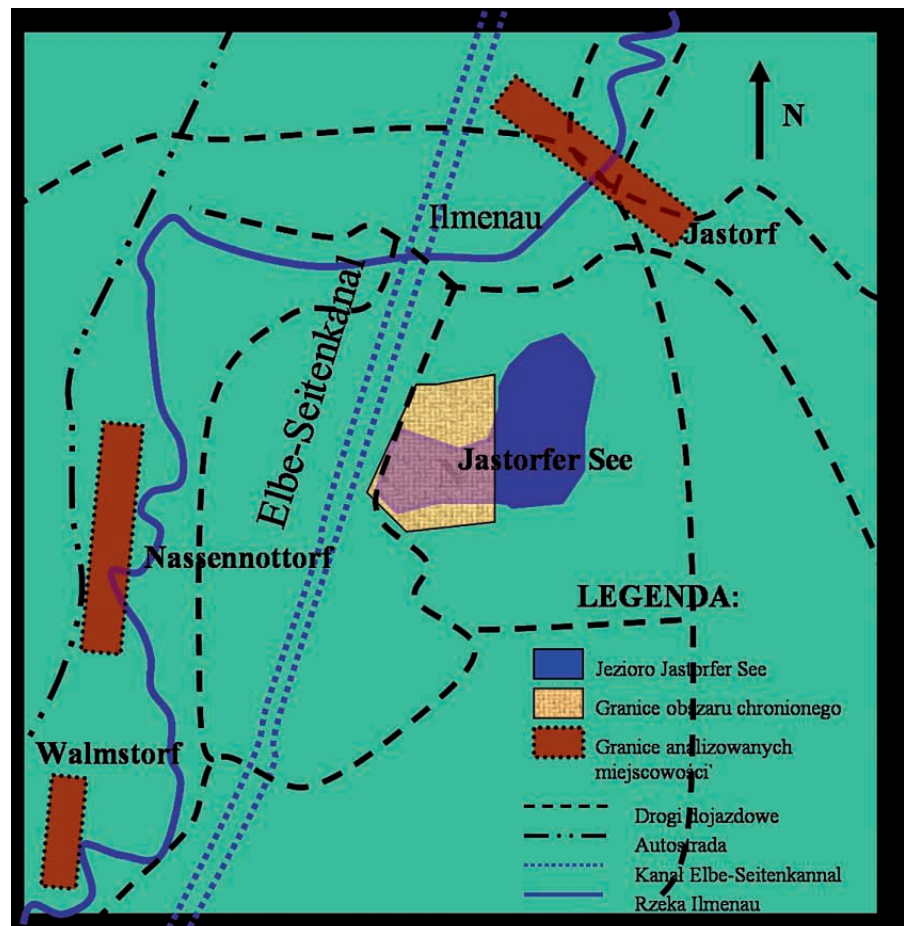
je się plantacja świerka pospolitego i srebrzystego, przy drodze zaś – aleja brzoźowa, natomiast przy drogach wewnętrznych wiodących na pola – aleje z drzew owocowych. We wsi funkcjonują obecnie dwa gospodarstwa rolne (dawniej cztery) z zabudową niemieckich domów halowych (przekształconych) i gospodarczą.

Odcinek Jastorf (gmina/miasto Bad Bevensen, powiat Uelzen)

Krajobraz rolniczy wyróżniają pola uprawne (ziemniaki, kukurydza), łąki i pastwiska. Fragmenty zwartych kompleksów leśnych (las mieszany) znajdują się w na północ od wsi, natomiast w pobliżu zadrzewienia śródpolne. Ok. 800 m od miejscowości zaczyna się linia brzegowa jeziora Jastorfer See. Tutaj też w 1977 r. ustanowiono obszar chroniony Naturschutzgebiet „Vogelfreistätte Jastorfer See” o powierzchni 16,5 ha w celu ochrony ptactwa wodnego [Materiały Niedersächsischer Landesbetrieb...2007]. Teren ten, zaczynający się wzdłuż kanału Elbe-Seitenkanal, obejmujący teren podmokły z lasem w kierunku północnym, a kończący się linią przecinającą jezioro (ryc. 3).

Około 1 km od miejscowości znajduje się kanał Elbe Seitenkanal. Przez wieś przepływa również rzeka Röbbelbach, która jest prawym dopływem Ilmenau. Röbbelbach jeden raz „przecina” kanał, natomiast rzeka Ilmenau dwukrotnie. Na wschód od miejscowości znajduje się wzniesienie Rübenberg. Przed wsią po prawej stronie drogi, w pobliżu kanału

rzędowo nasadzone są drzewa owocowe, natomiast aleja przydrożna (klonowa), jak również wielogatunkowe krzewy (m.in. dereń biały, śnieguliczka biała, róża pomarszczona) rosną tuż przed kanałem. W miejscowości w pobliżu przystanku autobusowego zauważono dwa rzędy topoli białej oraz młode nasadzenia świerka pospolitego, zaś przy rzece Röbbelbach kilka okazów olszy szarej i dębu szypułkowego. Aleja przydrożna (dębowa) ciągnie się w kierunku Bad Bevensen.

Ryc. 3. Mapa z zaznaczonym obszarem Naturschutzgebiet “Vogelfreistätte Jastorfer See” (oprac. autorka na podstawie materiałów Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)

Fig. 3. Map with the marked area of Naturschutzgebiet “Vogelfreistätte Jastorfer See” (by the author, based on materials from Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)

Ryc. 4. Wrzosowisko Klein Bünstorfer Heide

Fig. 4. The Klein Bünstorfer Heide moor

fakt, że od nazwy miejscowości pochodzi „kultura jastorfska” – kultura wczesnej epoki żelaza z okresu przedrzymskiego. Zasięg występowania stanowisk „kultury jastorfskiej” uwzględnia obszar dorzecza dolnej Łaby, czasem inne lokalne stanowiska w Niedersachsen, Meklemburgii i Brandenburgii [Künneemann 1995].

Odcinek Klein Bünstorf (gmina/miasto Bad Bevensen, powiat Uelzen)

Rzeka przepływa w kierunku wschodnim od wsi. W bezpośrednim otoczeniu rzeki znajdują się użytki rolne – pola uprawne, łąki i pastwiska oraz typowe zadrzewienia wierzby i olchy, natomiast w kierunku wschodnim od rzeki las mieszany z przewagą sosny i brzozy. Niezwykłą wartość stanowi obszar wrzosowiska Klein Bünstorfer Heide, zajmującego powierzchnię 15 ha [Materiały *Niedersächsischer Landesbetrieb* 2007] pomiędzy rzeką Ilmenau a kanałem Elbe-Seitenkanal (ryc. 4).

Na obszarze Klein Bünstorfer Heide znajdują się stanowiska archeologiczne i ślady 57 miejsc pochówku ludzi z epoki brązu. W północnej części wrzosowiska w 1942 r. odnaleziono ślady prawdopodobnej zabudowy drewnianej o długości 23 m i szerokości 6,8 m [Künneemann 1995]. We wsi zlokalizowane jest kilka domów halowych i zabudowa gospodarcza o konstrukcji ryglowej (ryc. 5).

Odcinek Bad Bevensen (gmina/miasto Bad Bevensen, powiat Uelzen)

Ilmenau przepływa przez kurort Bad Bevensen, znany ze źródeł jodowo-solankowych, od strony wschodniej. Włącza się w teren parku zdrojowego i na tym odcinku ma przede wszystkim funkcję rekreacyjno-sportową, a także krajobrazową. Znaczące jest włączenie rzeki w zieleni projektowaną parku zdrojowego, a także tereny zieleni w centrum miasta.

Park zdrojowy składa się z parku parterów kwiatowych (*Rabattenpark*), który był włączony w system miejskiego parku krajobrazowego w latach 60. XX w. oraz ogrodów tematycznych np. Ogrodu Zmysłów (*Garden der Sinne*), Ogrodu Zegara Słonecznego (*Sonnenuhrgarden*) [Materiały *Gemeinde Bad Bevensen* 2009].

Rzeka przepływając przez park tworzy pętlę. W tym miejscu, na jednym z brzegów rzeki utworzono specjalny pomost zanurzony w wodzie, po którym kuracjusze mogą spacerować w celach leczniczych. W kierunku Medingen znajdują się rozległe podmokłe łąki oraz wzdłuż ścieżki rowerowej – aleja wierzbowa. W kierunku północnym rzeka przepływa przez malowniczy wąwóz (las bukowy) w kierunku Medingen. Tutaj tworzy zakola przez zwarte kompleksy leśne. W mieście znajduje się wiele obiektów zabytkowych, w tym sakralne – kościoły Trzech Króli, św. Józefa, mieszkalne i użytkowe.

Odcinek Medingen (gmina/miasto Bad Bevensen, powiat Uelzen)

Rzeka z Bad Bevensen przepływa przez wąwóz w lesie (charakterystyczna buczyna), następnie przez podmokłe łąki i pastwiska w kierunku Medingen. Od tego odcinka dolina rzeki jest mało przekształcona, wobec czego obszary leśne i łąki wpisane są jako chronione. W lasach jest wiele głązów narzutowych.

W miejscowości najważniejszym obiektem jest klasztor żeński,

położony w otoczeniu lasu. Pierwsza zabudowa klasztorna w Medingen powstała z 1336 r., została spalona w wyniku pożaru w 1781 r., a nowy klasztor powstał zaś w 1787 r. Tutaj znajduje się park i ogród przyklasztorny [Materiały *Gustav Stresemann...* 2009].

Odcinek Binenebüttel – Lüneburg (gmina Binenebüttel, powiat Uelzen)

Ilmenau przepływa przez podmokłe łąki, pola uprawne od strony wschodniej Binenebüttel, następnie w kierunku Lüneburga meandruje przez las. Na zachód od miejscowości znajdują się „Dziki Wrzosowisko” (*Wilde Heide*). Przy drogach zlokalizowano zadrzewienia alejowe, w tym aleję chronioną. W kierunku Melbek po obu stronach rzeki znajdują się lasy. W okolicach miejscowości Grünhagen zaczyna się zasięg obszaru chronionego „Lüneburger Ilmenauiederung mit Tiergarten” o powierzchni ok. 389 ha i rozciąga się on aż do centrum Lüneburga, przy czym w granicach powiatu Uelzen zostaje ok. 25 ha, natomiast pozostały obszar (ok. 364 ha) przypisany jest do powiatu Lüneburg [Materiały *Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz* 2007].

W miejscowości znajduje się kilka obiektów zabytkowych, mieszkalnych o charakterystycznym stylu dolnosaksońskim, kościół z otoczeniem, młyn ze stawem.

Możliwości zrównoważonego rozwoju doliny rzeki Ilmenau

The possibilities of sustainable development of the Ilmenau River valley

Jak określa Gacka-Grzesikiewicz (2001) przyszłe użytkowanie i zagospodarowanie dolin rzecznych nie może upraszczać i ujednolicać struktury krajobrazu, a także umniejszać zachowanej różnorodności biologicznej. Dlatego też utrzymanie ciągłości struktury przestrzennej dolin rzecznych charakteryzujących się bogactwem siedlisk i nisz ekologicznych, pełniących funkcje korytarzy ekologicznych i umożliwiających rozprzestrzenianie się gatunków, jest warunkowane zmianą podejścia do ochrony zasobów wodnych oraz wprowadzeniem szczególnych zasad gospodarowania w dolinach rzecznych, w tym projektowania i lokalizacji inwestycji.

W przypadku doliny rzeki Ilmenau już dawno zwrócono uwagę na jej specyfikę i szczególną wartość. Duże znaczenie ma ochrona istniejących zasobów przyrodniczych i kulturowych. Określone zapisy prawne warunkują na tym obszarze rozwój poszczególnych funkcji. Jako racjonalne zdaje się być w wyznaczonych obszarach dalsze użytkowanie rolnicze, przy czym związane

jest ono głównie z użytkowaniem łąk i pastwisk na terenach zalewowych. Ochrona dotyczyć powinna również terenów leśnych z ograniczeniem ich występowania na obszarze wrzosowisk. Tutaj wskazane jest utrzymanie wypasu owiec oraz wykonanie niezbędnych zabiegów ograniczających rozwój warstwy urodzajnej.

Ze względu na szczególne walory możliwy jest rozwój turystyki, ale tylko takich jej form (turystyka zdrowotna, piesza, rowerowa, wodna, np. kajakowa), które nie spowodują drastycznych zmian w krajobrazie. Na całym obszarze funkcjonują z powodzeniem szlaki tematyczne. Wśród nich wyróżnić można szlak „Śladami dawnych wieków” uwzględniający stanowiska archeologiczne i nawiązujący do kultury jaśstorfskiej. Szlak rowerowy *Ilmenauradweg* posiada doskonałą infrastrukturę informacyjno-postojową (cele edukacyjne), zaś ścieżka wykorzystuje istniejące drogi (najczęściej sztro-

Ryc. 5. Rzeka Ilmenau i zabudowa mieszkalna w Klein Bünstorf

Fig. 5. The Ilmenau River and buildings in Klein Bünstorf

we, leśne), nie powodując dodatkowych zmian w krajobrazie związanych z budową nowych, utwardzonych nawierzchni. Innym przykładem jest szlak wrzosowisk np. *Klein Bunsdorfer Heide* z wytyczonymi ścieżkami, miejscami wypoczynkowymi i tablicami informacyjnymi dla turystów, młodzieży szkolnej.

Podsumowanie

Conclusion

Doliny rzeczne tworzą specyficzny system ekologiczny związany z bioróżnorodnością siedlisk i w związku z tym istnieje potrzeba jego ochrony. Sposób zagospodarowania dolin rzecznych określa możliwość ingerencji człowieka, jednakże niedopuszczalne jest przekraczanie przez niego pewnych przepisów, ustaleń, zasad ich zrównoważonego kształtowania. Szczególnie ważne jest zachowanie równowagi pomiędzy potrzebami mieszkańców lub turystów a ochroną środowiska w opisanym przypadku doliny rzeki Ilmenau. Dlatego też należałoby:

- nie dopuścić do obniżenia wartości przyrodniczej i krajobrazowej terenów nadrzecznych, podmokłych łąk i pastwisk, a także zbiorowisk leśnych;
- zachować produkcję rolną, skierowaną w stronę gospodarki ekologicznej (na terenach do tego przeznaczonych);
- na obszarze unikalnych w skali europejskiej wrzosowisk, utrzy-

mać wypas owiec oraz ograniczać powstanie urodzajnej warstwy;

- określić możliwości właściwego zagospodarowania turystycznego, wprowadzenia nowej infrastruktury do skali przedsięwzięcia, aby nie przekroczyć wskaźników określonej pojemności i chłonności turystycznej danego terenu;
- utrzymać lub wprowadzić zadrzewienia śródpolne, zlokalizowane na obszarze podmokłych łąk i pastwisk oraz charakterystyczne w regionie zadrzewienia na granicach działek rolnych;
- zachować i dbać o walory kulturowe regionu, charakterystyczną architekturę, szczególnie niemieckie domy halowe oraz nie dopuścić do przekształceń ich tkanki.

Ryciny wykonała autorka.

Figures by author.

Agnieszka Aleksandra Jaszczak

Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department of Landscape Architecture
and Agrotourism
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Literatura

1. Gacka-Grzesikiewicz E., 2000, *Zasady zagospodarowania dolin rzecznych na przykładzie Wisły* [w:] „Przyroda Polska” nr 11.
2. Gutry-Korycka M., 2001, *Reprezentacja ustroju hydrologicznego rzek na tle zmienności klimatycznej i zasobów* [w:] „Geograficzne uwa-

runkowania ustroju rzek” pod red. M. Gutry-Koryckiej, WGSR UW Warszawa, s. 21–28.

3. Kaiser T., Mertens D., Zimmermann M., 2009, *Naturschutzgroßprojekt Lüneburger Heide, Niedersachsen. Eine Bilanz nach 14-jähriger Projektlaufzeit* [w:] „Natur und Landschaft. Zeitschrift für Naturschutz und Landschaftspflege”, nr 9/10, s. 353–361.
4. Künnemann W., 1995, *Jastorf – Geschichte und Inhalt eines archäologischen Kulturbegriffs* [w:] „Die Kunde”, N. F. 46, s. 61–122.
5. Schulz S., 2000, *Bedeutung des Tourismus für die Lüneburger Heide*. Hochschule Bremen, Fachbereich Nautik/Internationale Wirtschaft. Internationaler Studiengang Tourismusmanagement, Bremen, s. 23.
6. Materiały *Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz*, 2007, Hannover.
7. Materiały *Gemeinde Bad Bevensen* (maszynopis), 2009, Bad Bevensen.
8. Materiały *Gustav Stresemann Institut in Niedersachsen e.V. Europäisches Bildungs- und Tagungshaus*, 2009, Bad Bevensen.
9. Mertens D., Meyer T., Wormanns S., Zimmermann M., 2007, *14 Jahre Naturschutzgroßprojekt Lüneburger Heide. – VNP-Schriften*, Niederhaverbeck, s. 1–139.

Zagrożenia dla przyrodniczego i kulturowego rozwoju doliny Strugi Świebodzińskiej

Anna Bazan-Krzywoszańska, Marta Skiba

Threats for the Natural and Cultural Development of the Struga Świebodzińska Valley

Wstęp

Introduction

Miasto jest strukturą wielowymiarową i choć posiada określoną liczbę mieszkańców to narastająca koncentracja i intensywność funkcji wpływa na kształt układu, który nigdy nie jest skończony [Szymańska 2007, Zuziak 2008]. Jednocześnie kompleks czynników ekonomicznych, społecznych, demograficznych i kulturowych tworzy przestrzeń życia miejskiego. Wytworzenie równowagi pomiędzy tymi elementami w układzie hierarchicznym umożliwia lepsze lub gorsze funkcjonowanie miasta. Lepsze – powodujące rozwój i gorsze – prowadzące do stagnacji, nietrwałości, niestabilności układu, a w konsekwencji do zmniejszenia się liczby mieszkańców.

Współczesna urbanistyka, w tym wizje miast idealnych, próbują znaleźć proporcje pomiędzy terenami zabudowanymi i otwartymi. Pewnym jest, iż te drugie stanowią niezbędne dopełnienie dla pierwszych, głównie ze względów społecznych, potrzebę wytworzenia przestrzeni dającej możliwość odpoczynku i rekreacji, a także ze względu na: kompozycję, estetykę, higienę układu [Szulczewska 2002]. Nie można jednak zapomnieć, że jednym z ważniejszych warunków utrzymania stanu równowagi jest kryterium ekonomiczne [Zipser, Ossowicz 2006; Zuziak 2008]. Niestety, utrzymywanie dużych powierzchni terenów otwar-

tych i zielonych jest dużym obciążeniem dla budżetu miasta i nie każde miasto może sobie na ten „luksus” pozwolić.

W sieci osadniczej województwa lubuskiego Świebodzin zajmuje miejsce o znaczeniu regionalnym i ponad lokalnym, po pierwsze: z uwagi na położenie – w pobliżu węzła komunikacji drogowej i kolejowej, łączącego szlaki korytarzy tranzytowych (autostrady A-2, drogi ekspresowej S-3, europejskiej linii kolejowej E-20 Berlin – Warszawa – Moskwa) oraz w ciągu miejscowości pasma przyspieszonego rozwoju Gorzów Wlkp. – Zielona Góra – Nowa Sól; po drugie: z uwagi na liczbę mieszkańców¹.

Pierwotnie miasto założone zostało na niewielkiej wyniosłości wytapiającej się z dna równoleżnikowego obniżenia południowego, wypełnionego licznymi jeziorami i bagnami. Wyniesienie, o średnicy ok. 400 metrów, wypiętrzało się 2–3 m ponad taflę jeziora, które otaczało je z trzech stron. Jedynie od południa łączyło się ono płaskim, suchym przesmykiem z pagórkami morenowymi. Wzniesienie to spełniało podwójną rolę. Pozwalało na korzystne usytuowanie grodu obronnego i podgrodzia, a jednocześnie umożliwiało dogodne przejście przez bagniste dno obniżenia z południa na północ. Wiodły tędy trzy ważne szlaki handlowe: z Chociebuza, przez Krosno i dalej przez Międzyrzecz do Poznania, z Frankfurtu do Poznania oraz z Wrocławia do Szczecina. Dlatego

też w początku XIII wieku założono tu miasto na planie prostokąta, pozbawione wstępnie fortyfikacji. Siatka ulic wybiegała pod kątem prostym z narożników prostokątnego rynku. Rozplanowanie średniowiecznego miasta czytelne jest do dziś.

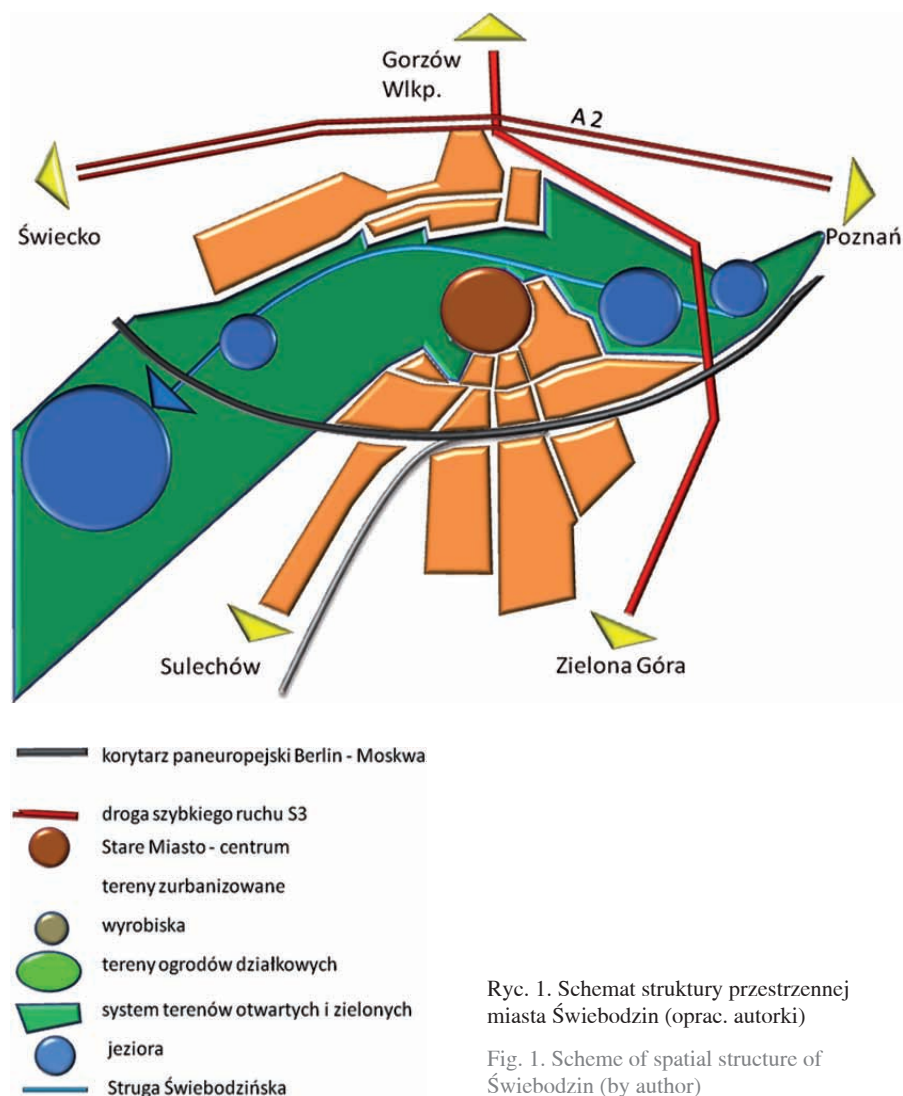
Aktualny model miasta

Present model of the city

Model przestrzenny Świebodzina można przedstawić jako układ pasmowy z centralnie usytuowanym Starym Miastem – centrum (ryc. 1). Środkowe pasmo tworzy dolina Strugi Świebodzińskiej. Są to tereny otwarte i zielone przylegające do Starego Miasta, zamknięte od północy i południa terenami zainwestowanymi o różnych formach zabudowy (ryc. 2). Pasma to układa się wzdłuż cieku zasilanego z licznych strumieni, będących dopływami Paklicy, Gniłej Obry i Ołoboku (ryc. 3). Zasilają one też jeziora: Zamkowe i Trzcinnno, a także większe zbiorniki wodne, usytuowane poza granicą administracyjną miasta, jak np. zbiornik Wilkowo. Pasma terenów otwartych i zielonych wyznaczają obszary o niekorzystnych warunkach dla budownictwa: podmokłe, powyrobiskowe, o dużym spadku, stanowiące wydzielone ogrody przydomowe, ogrody działkowe i rezerwy terenowe dla pobliskich zakładów przemysłowych (ryc. 4, 5).

W Świebodzińskim, z uwagi na dostateczną ilość terenów korzystnie położonych dla budownictwa, pasma wzdłuż Strugi Świebodzińskiej do tej pory nie zabudowano. Stwarza to doskonałą możliwość

dla zmian strukturalnych, umożliwiających uwzględnienie w polityce przestrzennej potrzeb mieszkańców, jakimi są przestrzenie publiczne i rekreacyjne w mieście.

Ryc. 1. Schemat struktury przestrzennej miasta Świebodzina (oprac. autorki)

Fig. 1. Scheme of spatial structure of Świebodzin (by author)

Ryc. 2. Widok na stare miasto przez tereny zielone w Świebodzinie (fot. A. Bazan-Krzywoszańska)

Fig. 2. View of old town through the green and natural open landscape of Świebodzin (photo A. Bazan-Krzywoszańska)

Badanie oczekiwań społecznych dla określenia perspektywy dalszego rozwoju miasta

Research of social expectations for determination of further prospect of city development

Autorki niniejszego artykułu, przygotowując się do realizacji zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Świebodzin², za pomocą badań ankietowych³ przeanalizowały preferencje ludności zamieszkującej m.in. miasto Świebodzin. Wyniki ankiety stały się jednym ze źródeł danych wyjściowych dla sformułowania potrzeb i wskazania możliwych kierunków rozwoju miasta, w perspektywie kolejnych kilkunastu lat. Analiza wyników wskazała, m.in. że mieszkańcy Świebodzina, wolny czas najchętniej spędzają aktywnie nad wieloma pobliskimi jeziorami (pojezierze lubuskie jest bardzo malownicze – co także podkreślano w ankietach) oraz na własnej działce (prawie 30% respondentów). Ogrody działkowe pełnią najczęściej rolę własnego miejsca do rekreacji. Toteż mimo, że tereny ogrodów działkowych wokół miasta są bardzo rozległe (zajmują prawie 20%

analizowanego obszaru, na terenie miasta działa ich 15), to ich zarządy stale poszukują nowych gruntów pod rozwój. Oczywiście, jest to także związane z tym, że większość terenów mieszkaniowych Świebodzina stanowi zabudowa bardzo intensywna o niskim standardzie bardzo małych mieszkań. Przeciętna wielkość mieszkania w Świebodzinie jest o ponad 5 m² na osobę mniejsza od średniej w województwie i kraju. Gęstość zaludnienia jest równie wysoka, jak w obu miastach grodzkich

województwa. Dlatego też nie dziwi fakt, że 85% respondentów deklaruje chęć zamieszkania w domu jednorodzinnym. Polityka przestrzenna, respektująca deklarowane przez mieszkańców preferencje mieszkaniowe, powinna uwzględniać przeznaczenie nowych terenów pod zabudowę jednorodziną, równoważąc tym samym zachwiane proporcje między intensywną zabudową wielorodzinną, terenami ogrodów działkowych, a udostępnionymi publicznymi terenami otwartymi i zielonymi.

Ryc. 3. Drobne ciekiki wodne w dolinie Strugi Świebodzińskiej (fot. A. Bazan-Krzywoszańska)

Fig. 3. Small watercourses of the Struga Valley in Świebodzin (photo A. Bazan-Krzywoszańska)

Ryc. 4. Tereny otwarte w Świebodzinie (fot. M. Skiba)

Fig. 4. Natural open landscape of Świebodzin (photo M. Skiba)

Zagospodarowanie doliny Strugi Świebodzińskiej

Development of the Struga Valley in Świebodzin

Analizując stan zagospodarowania i sposób funkcjonowania pasma terenów otwartych i zielonych położonego w granicach administracyjnych miasta można stwierdzić, że tworzą go duże przestrzenie (oddziałujące na różnorodność gatunkową i liczebną roślin, zwierząt, a także na klimat), jak również niewielkie, drobne obszary zielone [Szulczewska 2002]. Wiele podmokłych terenów otwartych to łąki se-

zonowo koszone. Są to obszary cenne przyrodniczo, choć przecinające je trzy główne trasy miejskiego układu komunikacyjnego, znacznie ograniczają możliwość ich prawidłowego funkcjonowania jako całości systemu (ryc. 6). Teren jest właściwie niedostępny dla mieszkańców, poprzecinany „wygrozdeniami”. Brak jest dróg i ścieżek, brzegi jezior i cieków porasta wysoka roślinność uniemożliwiająca dostęp do wody. Tereny łąk, cieków, zieleń wysoka nie są połączone w jeden system, a poszczególne przestrzenie rozdziela komunikacja kołowa i kolejowa (relacji Berlin – Warszawa), a także wygrozdenia ogrodów działkowych i przydomowych. Jednak skala tego pasma wyróżnia Świebodzin spośród wielu

miast regionu i stanowi o potencjale jego terenów otwartych i zielonych.

W ostatnim czasie można zauważyć niepokojące zjawisko: „wylewającej się” przestrzeni zurbanizowanej, związanej z zabudową mieszkaniową jednorodziną, nowymi terenami aktywności gospodarczej i produkcji rolniczej (ryc. 7). Zajmują one coraz większe tereny, dotąd niezagospodarowane, stale uszczuplając zasób terenów otwartych i zielonych.

W dokumentach planistycznych obecnie funkcjonujący układ urbanistyczny miasta pozostawia jako niezagospodarowaną, przestrzeń zlokalizowaną w bezpośrednim sąsiedztwie cieków wodnych, nie wskazując przy tym na konieczność jego ochrony i bezwzględne ograniczenie zabudowy. Rozszerzająca się wzdłuż szlaków komunikacyjnych nieplanowana zabudowa powoduje bezpowrotną utratę możliwości wykorzystania doliny Strugi Świebodzińskiej jako korytarza ekologicznego lub rekreacyjnego z zielenią publiczną dla potrzeb mieszkańców.

Ryc. 6. Schemat funkcjonalny systemu terenów otwartych i zielonych w Świebodzinie (oprac. autorki)

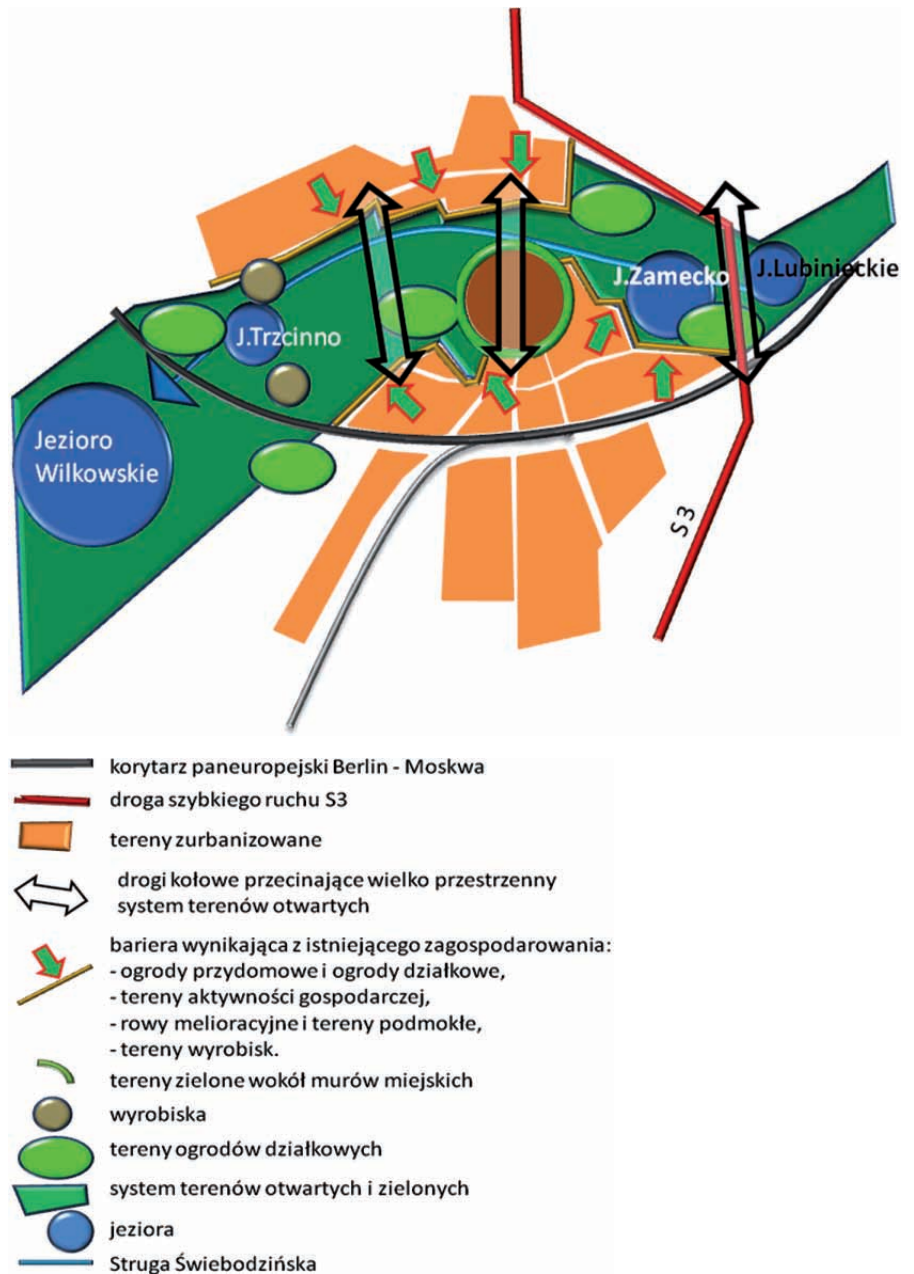
Fig. 6. Scheme of functional and landscape relations of natural open landscape in Świebodzin (by author)

Podsumowanie

Conclusion

Opisany stan zagospodarowania terenów otwartych Świebodzina związany jest z brakiem formułowania na poziomie dokumentów gminy, właściwej polityki przestrzennej:

- 1) w mieście brakuje urządzonej zieleni publicznej, zaspokajającej potrzeby mieszkańców miasta w zakresie: rekreacji, sportu i wypoczynku;
- 2) ogólnodostępnych, publicznych terenów zielonych nie zastępują ani tereny ogrodów działkowych, ani ogrody przydomowe, gdyż te – z uwagi na wygradzenia, własność i sposób funkcjonowania, nie mogą stanowić przestrzeni ogólnodostępnej;
- 3) błędna jest polityka zaspokajania potrzeb mieszkańców w odniesieniu do rekreacji i wypoczynku, za pomocą wyznaczania coraz to większych obszarów pod ogrody działkowe;
- 4) głównym problemem jest obecna polityka przestrzenna sprzyjająca przekształcaniu terenów otwartych wzdłuż doliny na różnego rodzaju zespoły zabudowy, uszczupla to tym samym zasób cennych biologicznie terenów, a ponadto zagospodarowane, wzdłuż doliny tereny są wygradzane utrudniając dodatkowo dostęp do Strugi Świebodzińskiej;
- 5) brak troski o tworzenie równowagi ekologicznej i klimatycznej

cennych przyrodniczo terenów niezbędnych w zespołach zurbanizowanych skutkuje pogorszeniem sposobu funkcjonowania miasta.

Obecna polityka przestrzenna determinuje traktowanie przestrzeni zielonej miasta jako zła koniecznego, które z poziomu budżetu sa-

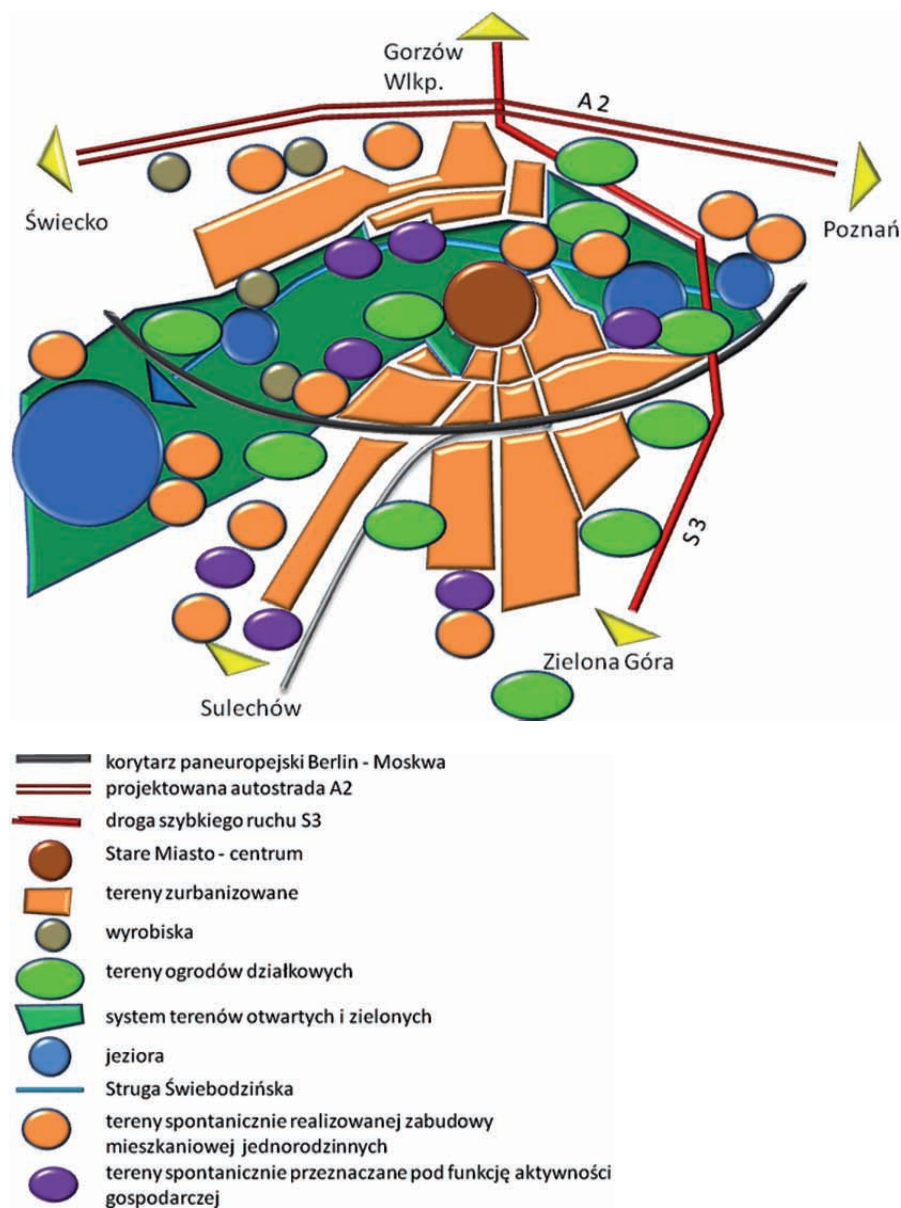
morządu, stanowi raczej nierentowne przedsięwzięcie.

Bliskość aglomeracji miejskich nieuchronnie prowadzi do degradacji naturalnych środowisk przyrodniczych. Brak zdecydowanych działań w zakresie ochrony ekologicznego skarbu jakim dla Świebodzi-

Ryc. 5. Tereny otwarte z Jeziorem Zamkowym w Świebodzinie (fot. M. Skiba)

Fig. 5. Natural open landscape with Lake Zamkowe in Świebodzin (photo M. Skiba)

Ryc. 7. Schemat powstających spontanicznie nowych lokalizacji inwestycji w Świebodzińcu (oprac. autorki)

Fig. 7. Scheme of new investment locations spontaneously coming into existence in Świebodzińcu (by author)

na jest dolina Strugi, będzie niewybaczalnym grzechem wobec przyszłych pokoleń.

Anna Bazan-Krzywozańska

Marta Skiba

Wydział Inżynierii Lądowej i Środowiska
 Uniwersytet Zielonogórski
 Faculty of Civil and Environmental Engineering
 University of Zielona Góra

Przypisy

¹ Największe miasta w województwie lubuskim pod względem ilości mieszkańców to: Gorzów Wlkp., Zielona Góra, Nowa Sól, Żagań, Świebodziń.

² W myśl *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z dnia 27 marca 2003 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717, z późn. zm.) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego nie jest aktem prawa miejscowego, stanowi jednak podstawę do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz wskazuje długoterminowe kierunki rozwoju gminy.

³ Badania ankietowe preferencji mieszkaniowych ludności miasta Świebodziń i jego okolic przeprowadzone zostały przez autorki niniejszego artykułu w czerwcu 2008 r.

Literatura

- Orłowska B., 1999, *Ład i rozwój* [w:] „Małopolskie Zeszyty Samorządowe”, t. 2, Kraków, s. 53.
- Szulczewska B., 2002, *Teoria ekosystemu w koncepcjach rozwoju miast*, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 45, 78, 84–85.
- Szymańska D., 2007, *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa.
- Zipser T., Ossowicz T., 2006, *Urbanistyka w działaniu: teoria i praktyka*, Urbanista, Warszawa.
- Zuziak Z., 2008, *O tożsamości urbanistyki*, Politechnika Krakowska, Kraków.

Analiza elementów kompozycji wybranych wsi Drawskiego Parku Krajobrazowego

Anna Dudzińska, Barbara Szpakowska, Piotr Urbański

Analysis of Special
Systems Elements
of Chosen
Villages in Drawski
Landscape Park

Wstęp

Introduction

Krajobraz podlega ciągłym zmianom. W naszym otoczeniu mamy do czynienia z krajobrazem naturalnym będącym dziełem przyrody oraz krajobrazem kulturowym powstałym w wyniku działalności antropogenicznej [Bogdanowski 1991]. Zdaniem Jegierskiej-Thóle i Brodowskiego (2008) dla każdego rodzaju działalności człowieka charakterystyczny jest inny typ krajobrazu. Na tej podstawie można wyróżnić między innymi krajobraz górniczy, przemysłowy, leśny, turystyczny czy rolniczy.

Krajobraz otwarty, zwany często krajobrazem rolniczym stanowi bardzo cenną wartość, wpływającą na charakter danego regionu. Zdaniem Lipińskiej (2003) jego cechy określa przede wszystkim kompozycja i układy przestrzenne, a w szczególności proporcje obszarów od zabudowanych do niezabudowanych, oddziaływanie między elementami pochodzenia naturalnego i kulturowego. Odległości, wielkości oraz proporcje stanowią swoisty kod krajobrazu wsi, odbierany przez każdego człowieka. Wpływają one wraz z elementami kulturowymi i przyrodniczymi, na tworzenie *genius loci*, rozumianego jako duch miejsca, stanowiącego konkretną rzeczywistość, wobec której człowiek staje się i z którą musi dochodzić do porozumienia w swoim codziennym życiu [Królikowski 1991].

zumienia w swoim codziennym życiu [Królikowski 1991].

Cel i metody badań

Aim and methods of the study

Badania były przeprowadzane w województwie zachodniopomorskim, na terenie Drawskiego Parku Krajobrazowego. Park ten został utworzony 24 kwietnia 1979 roku w celu zachowania i ochrony wartości przyrodniczych i krajobrazowych oraz stworzenia warunków do wykorzystania tego terenu dla celów naukowo-dydaktycznych oraz turystycznych [Fijałkowski i in. 1994].

Celem pracy była ocena przekształcenia krajobrazu wybranych wsi Drawskiego Parku Krajobrazowego oraz wskazanie kierunków dalszego rozwoju z uwzględnieniem *genius loci*.

Cel badań został osiągnięty poprzez:

1. Analizę ukształtowania i pokrycia terenu w skali gminy oraz regionu.
Analiza ta miała na celu określenie naturalnych cech kształtujących krajobraz okolicy badanych wsi. Ma to bezpośredni związek z określeniem charakteru samych jednostek osadniczych, które stanowią ważny element budujący krajobraz Drawskiego Parku Krajobrazowego.
2. Analizę układu przestrzennego oraz kompozycji wybranych wsi.

Analiza ta została przeprowadzona z uwzględnieniem studium historycznego wsi. Na tym etapie badań została również przeprowadzona inwentaryzacja obiektów wpływających zarówno na kompozycję badanych jednostek osadniczych, jak również na ich charakter.

Analizie poddano cztery wsie zlokalizowane na terenie zlewni rzeki Drawy, w obrębie gminy Czaplonek: Stare Drawsko, Głęboćek, Siemczyno oraz Kluczewo. Przez dwie pierwsze wsie przepływa Rzeka Drawa, natomiast kolejne dwie (Siemczyno, Kluczewo) znajdują się w obrębie zlewni rzeki.

Wyniki badań

Results

Analiza ukształtowania i pokrycia terenu

Analysis of shape and overlay of the area

Badane wsie zlokalizowane są na obszarze Drawskiego Parku Krajobrazowego, którego krajobraz został ukształtowany przez rzeźbotwórczą działalność lądolodu skandynawskiego, a w szczególności ostatniego zlodowacenia zwanego zlodowaceniem bałtyckim. Krajobraz tej okolicy jest bardzo urozmaicony, charakteryzuje się występowaniem dużych różnic wysokości [Fijałkowski i in. 1994].

W pobliżu badanych wsi występuje znaczna ilość jezior, stanowiących dużą wartość turystyczną. Ciekawym akwenem, przez które przepływa Drawa, jest Jezioro Drawskie, które zostało utworzone przez kombinację krzyżujących się rynien radialnych i marginalnych. Jest ono największym jeziorem Pojezierza Drawskiego. Zajmuje ono powierzchnię 1871,5 ha, a jego linia brzegowa jest bardzo urozmaicona.

Kolejnym elementem budującym krajobraz tego obszaru jest rzeka Drawa. Stanowi ona najdłuższą rzekę Drawskiego Parku Krajobrazowego, posiada długość 199 km, a powierzchnia jej zlewni wynosi 3 198

km² [Fijałkowski i in. 1994]. Źródła Drawy leżą w pasie wzniesień morenowych, w wąskiej rynnie subglacialnej, położonej około 7 km na południe od Połczyna Zdroju. Rzeka ta przepływa przez Jezioro Drawskie. Drawa posiada również dużą wartość turystyczną – odbywają się na niej liczne spływy kajakowe.

Charakterystycznym elementem krajobrazu Drawskiego Parku Krajobrazowego jest również występowanie dużej ilości oczek wodnych, zlokalizowanych głównie w obniżeniach terenu. Stanowią one dużą wartość zarówno krajobrazową, jak i przyrodniczą.

Ryc.1. Zamek w Drahimiu stanowiący strategiczny punkt (źródło ikonograficzne)

Fig 1. Castle in Draheim, a strategic point (iconographic sources)

Analiza układu przestrzennego oraz kompozycji wybranych wsi

Analysis of spatial arrangement and the set-up of chosen villages

Stare Drawsko

Stare Drawsko (dawniejszy Alt Drahim) to wieś zlokalizowana pomiędzy dwoma jeziorami: Drawskim i Żerdno. Główny punkt kompozycyjny wsi stanowią ruiny średniowiecznego zamku, pochodzącego z XIV w., który w ówczesnym czasie stanowił strategiczny punkt [Janocha i in. 1972]. O zamek ten zabiegali pierwsi władcy Polski, gdyż utrzymanie go w swoich rękach zapewniało kontrolę polityczną na rubieżach wielkopolsko-pomorskich. Na podstawie źródeł ikonograficznych można zaobserwować, iż z zamku rozciągał się widok na przyległe tereny (ryc. 1). Dzisiaj ekspozycja samego zamku, jako dominanty krajobrazowej, nie jest zachowana. Należałoby przy dalszym rozwoju Starego Drawska wzmocnić wizualnie ruiny starego zamku, który wraz z kościołem i fragmentem rzeki w istotny sposób decyduje o charakterze przestrzeni wiejskiej Drahimia.

Obok ruin starego zamku i rzeki Drawy, w skład elementu centralnego badanej wsi wchodzi neogotycki kościół, który pochodzi z XIX w.

(ryc. 2). Pozostałą część Starego Drawska tworzy, w przeważającej części, zabudowa letniskowa, zlokalizowana głównie przy brzegu Jeziora Drawskiego.

Głęboćek

Głęboćek to niewielka wieś powstała w XIX wieku, jako folwark niedaleko położonego Rzepowa [Fijałkowski i in. 1994]. Głównymi elementami wpływającymi na układ kompozycyjny wsi jest rzeka Drawa, przy której zlokalizowane są ruiny młyna wodnego pochodzącego z XIX wieku oraz oddalone od wsi Jezioro Krosino.

Wieś pod względem układu kompozycyjnego można podzielić na dwie części. Pierwsza zlokalizowana jest przy rzece Drawie. Jest to fragment wsi, którego charakter sięga XIX wieku. Można w tej części znaleźć starszą zabudowę pochodzącą z tego okresu, której głównym przedstawicielem jest młyn wodny (ryc. 3) i spichlerz. Obszar tej części Głęboćka wymaga rewaloryzacji. Historyczna zabudowa młyna grozi zawaleniem, a jego sąsiedztwo wymaga podjęcia działań porządkowych i pielęgnacyjnych. Kierunki dalszego rozwoju wsi powinny zmierzać do podniesienia wartości turystycznych historycznej części Głęboćka.

Druga część wsi zlokalizowana jest wzdłuż drogi prowadzącej do Jeziora Krosino. Występuje tam zabudowa letniskowa powstała na przełomie XX i XXI wieku. Ciągnie się ona

Ryc. 2. XIX-wieczny kościół w Starym Drawsku

Fig 2. 19th century church in Stare Drawsko

w kierunku jeziora, które jest uważane przez mieszkańców, jako główny walor turystyczny okolic Głęboćka.

Siemczyno

Siemczyno jest jedną z najstarszych wsi Pojezierza Drawskiego pochodzącą z początku XIII wieku. Według Fijałkowskiego i in. (1994) jest ona średniowieczną ulicówką, która została poważnie zniszczona w trakcie wojny trzydziestoletniej.

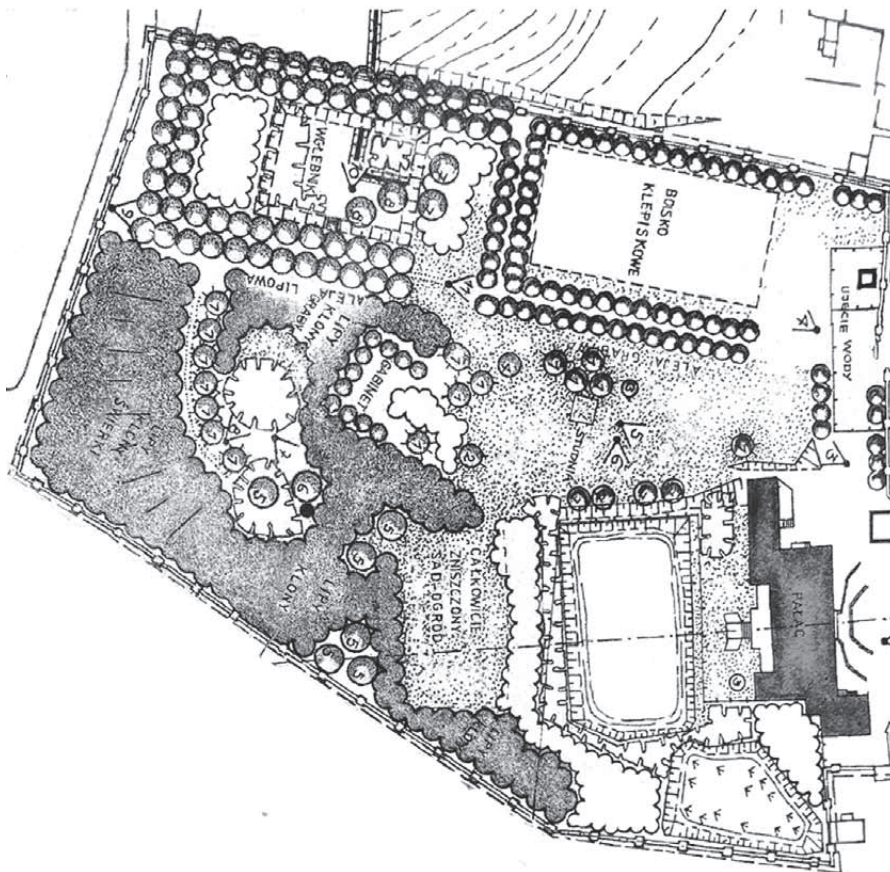

Ryc. 3. Młyn wodny w Głęboćku

Fig. 3. Water mill in Głęboćek

Ryc. 4. Barokowy park w Siemczynie [Wierchowicki 1973]

Fig. 4. Baroque park in Siemczyna [Wierchowicki 1973]

Siemczyno zlokalizowane jest przy Zatoce Henrykowskiej Jeziora Drawskiego. Głównym walorem kulturowym wsi jest barokowy pałac wzniesiony w latach 1722–1728, przy którym znajduje się barokowy park (ryc. 4), pochodzący z okresu budowy pałacu [Fijałkowski i in. 1994]. Kolejnym cennym obiektem tego obszaru jest zabytkowy kościół z przylegającą do niego kaplicą, pochodzącą z 1699 roku.

Siemczyno mimo licznych walorów kulturowych, przyrodniczych i turystycznych zachowało charakter rolniczy. Na terenie wsi nie występuje zabudowa turystyczna oraz mieszkaniowa, wpływająca niekorzystnie na układ przestrzenny wsi. W Siemczynie można znaleźć kilka osi widokowych. Jedną z najbardziej widocznych znajduje się pomiędzy kościołem a barokowym pałacem. Podkreślona jest ona przez zabudowę oraz drzewa, znajdujące się w niedalekiej odległości od kościoła.

Rozwój Siemczyna powinien zmierzać do nadania funkcji użytkowej obiektom o dużej wartości kulturowej, takich jak barokowy pałac. Należy również przeprowadzić rewitalizację zabytkowego parku.

Kluczewo

Kluczewo to wieś o układzie owalnym z usytuowanym w centrum neogotyckim kościołem pochodzącym z przełomu XIX i XX wieku. Stanowi on dominantę krajobrazową (ryc. 5). Wieża kościoła widoczna jest

Ryc. 5. Panorama Kluczewa z dominantą w postaci wieży kościoła

Fig. 5. Panorama of Kluczew with the church tower as a dominant

z ambony widokowej zlokalizowanej przy Spyczynej Górze.

Kluczewo usytuowane jest w środkowej części Drawskiego Parku Krajobrazowego, w pobliżu Zatok Kluczewskiej Jeziora Drawskiego. Niedaleko wsi, po drugiej stronie drogi biegnącej z Czaplina do Kołobrzegu, znajduje się rezerwat ornitologiczny Jezioro Proszyno, przez który przepływa rzeka Drawa.

Dalszy rozwój Kluczewa powinien przebiegać z zachowaniem układu owalnicy. Należy także zwrócić uwagę na zachowanie charakterystycznej panoramy, z dominantą w postaci wieży kościoła.

Podsumowanie

Conclusion

Rzeka w krajobrazie stanowi duży walor zarówno przyrodniczy, jak i turystyczny. Stanowi ona element decydujący o układzie przestrzennym wsi. Wpływa także na rozwój turystyczny, choć bardzo często nie jest ona odbierana przez mieszkańców jako walor decydujący o charakterze danego miejsca. Na terenach badanych wsi, zlokalizowanych w pobliżu rzeki Drawy, można zaobserwować jej wyraźny wpływ na kształtowanie przestrzeni wiejskiej.

Na obszarze analizowanych czterech wsi: Stare Drawsko, Głęboczek, Siemczyno i Kluczewo, wyróżniają się dwa nakładające się na siebie układy z charakterystyczną zabu-

dową: pierwotny oraz współczesny. W trzech badanych wsiach (Drawsko, Głęboczek, Siemczyno) nowa zabudowa zakłóca wcześniejszy układ przestrzenny oraz kompozycyjny. Dalszy rozwój każdej z analizowanych jednostek osadniczych powinien być prowadzony z zachowaniem pierwotnych założeń, które były wykorzystane przy ich budowie. Przy dalszym rozwoju wsi położonych na terenie Drawskiego Parku Krajobrazowego należy zwrócić uwagę, nie tylko na charakterystyczną architekturę, ale także na zachowanie osi widokowych oraz wnętrza urbanistycznych.

Fotografie wykonała A. Dudzińska.

Photographs by A. Dudzińska.

Anna Dudzińska
Barbara Szpakowska
Piotr Urbański

Katedra Terenów Zieleni
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Department of Landscape Architecture
Poznań University of Life Sciences

Literatura

1. Bogdanowski J., 1991, *Miasteczko i wieś a krajobrazowo-architektoniczna metoda rewitalizacji* [w:] „Wieś i miasteczko u progu zagłady”, PWN, Warszawa, s. 185–205.
2. Jegierska-Thóle A., Brodowski P., 2008, *Rewitalizacja wiejskiego krajobrazu przyrodniczego i kulturowego na przykładzie pojezierzy brandenburskiego i ławskiego* [w:] „Studia

krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzenią” pod red. A. Zręby i D. Chylińskiej, WTN, Wrocław, s. 261–272.

3. Janocha H., Lachowicz Fr., Ptaszyńska D., 1972, *Gród i zamek w Starym Drawsku*, Wyd. Poznańskie, Poznań.

4. Fijałkowski A., Gutowska E., Karnecki R., Wesołowski St., 1994, *Drawski Park Krajobrazowy informator przyrodniczo-turystyczny*, Zarząd Drawskiego Parku Krajobrazowego, Złocieniec.

5. Królikowski J., 1991, *Wieś i miasteczko – próba analizy znaczeń* [w:] „Wieś i miasteczko u progu zagłady”, PWN, Warszawa, s. 31–39.

6. Lipińska B., 2003, *Kultura użytkowania przestrzeni – degradacja krajobrazu wiejskiego* [w:] „Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania” pod red. I. Litewskiej i W. Knercera, Stowarzyszenie WK „Borussia”, Olsztyn.

7. Wierzchowicki W., 1973, *Ewidencja parku w Siemczynie*, Urząd Wojewódzki w Koszalinie, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków.

8. Źródło ikonograficzne: Perelle Nicolas (1631–1695), Flatou Pomerelliae Arx difcillimi [...] Delineatio Draheimij Arcis Pomerelliae.

Przekształcenia układów historycznych wsi w gminie Purda w latach 1996-2005

Stawomir Sobotka

Transformations of Historical Countryside Layouts in Purda District in the Years 1996-2005

Wprowadzenie

Introduction

Okres po 1989 roku, a zwłaszcza po 2000 roku, cechuje się wzmożonym ruchem budowlanym w strefie podmiejskiej średnich i dużych miast w Polsce. W niniejszym artykule poddano analizie rozmieszczenie zabudowy jednorodzinnej (w tym letniskowej) na obszarze wiejskiej gminy Purda. Wspomniana gmina jest położona w województwie warmińsko-mazurskim. Jej powierzchnia wynosi 318,19 km² i w 2005 roku zamieszkiwało ją 7271 osób. Główny ośrodek miejski tego regionu stanowi Olsztyn.

Na obszarze gminy, bezpośrednio od południowego-wschodu przylegającej do Olsztyna, znajduje się

45 wsi. Były one lokowane na przestrzeni ostatnich 500 lat, tj. między XIV a XIX wiekiem. Cechą charakterystyczną wsi na rozpatrywanym terenie jest zróżnicowana wielkość, zarówno pod względem powierzchni, jak i liczby ludności. W 2005 roku średnio każda ze wsi liczyła 162 mieszkańców. Wsie o rodowodzie średniowiecznym są najczęściej dużymi wsiami (liczącymi kilkuset mieszkańców), o zwartej zabudowie, położonymi wzdłuż głównych tras komunikacyjnych gminy. Z kolei 26 wsi powstałych w późniejszych wiekach cechuje się najczęściej luźnym i rozproszonym charakterem zabudowy, niewielką liczbą mieszkańców (do 100) oraz położeniem wzdłuż gruntowych dróg gminnych (tab. 1).

Tab. 1. Typologia struktur przestrzennych wsi w gminie Purda (oprac. autor na podstawie *Studium ochrony wartości kulturowych gminy Purda*, 1999)

Tab.1. Typology of the spatial structures in the village in Purda commune (by the author, based on the *Studium ochrony wartości kulturowych gminy Purda*, 1999)

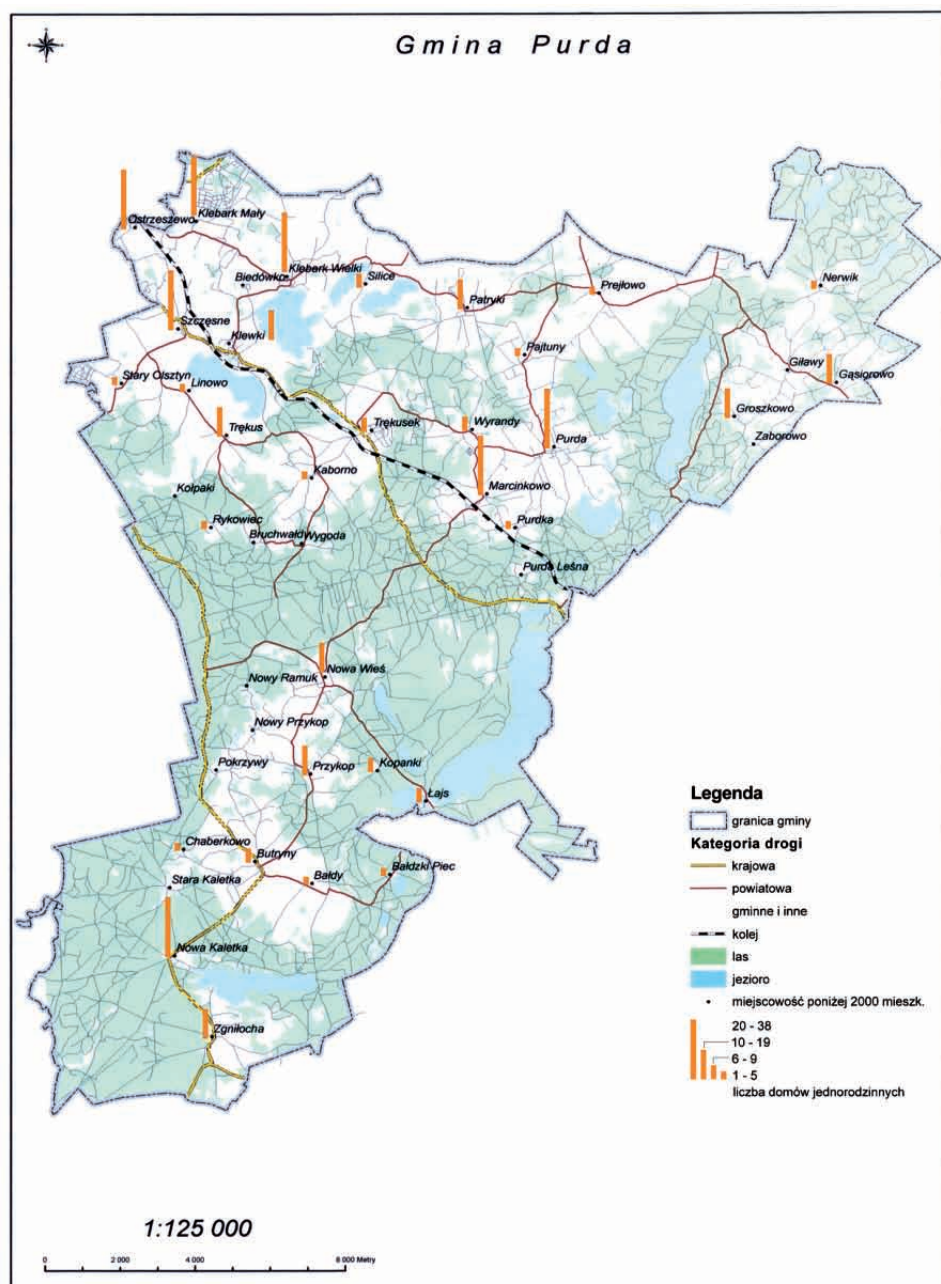
Wiek lokacji wsi	Typ układu przestrzennego wsi	Stopień zwartości zabudowy wsi	Liczba wsi
głównie XIV	owalnica, ulicówka, zędówka	zwarty	19
głównie XV-XIX	kolonijny (rozproszony), zabudowa jednodworcza, szeregówka nadbrzeżna	luźny i rozproszony	26

Wielkość ruchu budowlanego na terenie gminy Purda

The height of building movement in the municipality of Purda

W latach 1996–2005 na obszarze wiejskiej gminy Purda wydano 371 pozwoleń na budowę domów jednorodzinnych (w tym letniskowych). Jednak należy podkreślić, że pozwolenia na budowę domów letniskowych stanowią kilka procent wszystkich wydanych pozwoleń. Ponadto ograniczają się one w dużym stopniu do trzech wsi. Jak zaznacza Bański (2005) *intensywność ruchu budowlanego na obszarach podmiejskich jest funkcją wielkości ośrodka miejskiego i odległości od niego* (...)¹.

Umieszczona na kolejnej stronie mapa przedstawia jak rozkładała się liczba pozwoleń na budowę we wsiach gminy Purda (ryc. 1). Wyraźnie można dostrzec, że rozmieszczenie zabudowy jest bardzo nierównomierne. Pomimo sytuacji, że dynamiczny rozwój strefy podmiejskiej Olsztyna stanowi niezaprzeczalny fakt, to należy podkreślić, że dotyczy on w zasadzie niewielkiej liczby wsi. Na terenie gminy Purda skupia się on zwłaszcza w dużych wsiach, które są położone wzdłuż dróg powiatowych i krajowych. Ponadto można tutaj zaobserwować „plamistą urba-

Ryc. 1. Liczba wydanych pozwoleń na budowę domów jednorodzinnych (w tym letniskowych) we wsiach na terenie gminy Purda w latach 1996–2005 (oprac. autor na podstawie danych uzyskanych w urzędzie gminy Purda oraz *Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Purda*, 1999)

Fig. 1. Number of issued permissions for building one family houses (including summer ones) in villages in the area of Purda commune in the years 1996 – 2005 (by the author, based on data received from Purda Commune Office and *Program Rozwoju Lokalnego Gminy Purda*, 1999)

Tab. 2. Wsie w gminie Purda o największej liczbie wydanych pozwoleń na budowę w latach 1996–2005 (oprac. autor na podstawie *Polska – atlas samochodowy*, programu multimedialnego AutoRoute Express Europe 2001 Microsoft oraz *Program Rozwoju Lokalnego gminy Purda*)

Tab. 2. Villages in Purda commune with the highest number of issued building permissions in the years 1996–2005 (by the author, based on *Polska – atlas samochodowy*, a multimedial programme Auto Route Express Europe 2001 Microsoft and *Program Rozwoju Lokalnego gminy Purda*)

Nazwa wsi	Wiek lokalizacji	Historyczny typ układu przestrzennego wsi	Liczba osób (2005 r.)	Liczba wydanych pozwoleń	Odległość wsi od Olsztyna (w km)	Infrastruktura*
Klebank Mały	XIV	owalnica	344	38	6,3	1
Szczęsne	XIV	szeregówka	210	34	6,4	4
Ostrzeszewo	XVI	rozproszony	69	31	1,5	1
Nowa Kaletka	XIX	szeregówka	185	29	24,9	2
Purda	XIV	owalnica	706	24	21,1	8
Klebank Wielki	XIV	owalnica	471	23	9,1	6
Marcinkowo	XIV	owalnica	441	21	18,7	1
Nowa Wieś	XIX	ulicówka	384	19	20,7	7
Trękus	XIV	ulicówka	83	15	8,3	2
Klewki	XIV	majątek	1089	13	8,1	6

* wyróżniono 8 kategorii obiektów (oświata, sport, kultura, usługi komunalne, administracja, turystyka, służba zdrowia, handel i gastronomia, stan na 1999 r.)

nizację”, tj. nowa zabudowa nie tworzy dużych, zwartych obszarów. Wyrosła ona głównie na gruntach rolnych w północno-zachodniej części gminy. Jest ona rozmieszczona między kompleksami leśnymi. Lesistość gminy jest wysoka i wynosi 52,1%.

Ogółem pozwolenia na budowę uzyskano w 34 wsiach (tj. w 76% spośród 45 wsi) na terenie gminy Purda. Niemal 67% wszystkich budyn-

ków skupia się w 10 wsiach (22,2% stanu wsi).

W tych wsiach wydano od 13 (w Klewkach) do 38 (Klebank Mały) pozwoleń na budowę. Z kolei w pozostałych 24 wsiach wydano ich 33%. Ich liczba wahała się od 1 (w Bałdzkim Piecu i Rykowcu) do 12 (w Groszkowie). Ponadto w 11 wsiach nie odnotowano żadnego ruchu budowlanego.

Poza tym należy podkreślić, że liczba wydanych pozwoleń budowlanych w okresie 1996–2005 wykazywała tendencję rosnącą. Świadczy to o przyspieszeniu procesów urbanizacji na analizowanym obszarze w ciągu ostatnich kilku lat. Nowa zabudowa rozmieszczona jest głównie w strefie przymiejskiej, tj. w odległości do 15 km od Olsztyna.

Ponadto Łąguna (2007) zauważa, że miejscowości będące siedzibami gmin, pomimo położenia w dużej odległości od miasta centralnego, cechują się wzmożonym ruchem budowlanym². Także w gminie Purda w sytuacji, kiedy odległość od miasta głównego wynosi powyżej 15 km, zachętą do osiedlania się w tych miejscowościach jest ich znaczenie w hierarchii administracyjnej (w przypadku Purdy jest to siedziba gminy) i/lub bogate wyposażenie infrastrukturalne (w przypadku Purdy i Nowej Wsi). Poza tym nie słabnie zainteresowanie wznoszeniem zabudowy letniskowej (tzw. drugich domów). Wypada zauważyć, że odnośnie Nowej Kaletki oraz w mniejszym stopniu Groszkowa i Gąsiorowa, o wzmożonej budowie domów letniskowych na ich obszarze decyduje głównie położenie wspomnianych wsi w bezpośrednim sąsiedztwie czystych, dużych jezior. Przebiegają one południkowo wzdłuż wschodniej granicy gminy. Są to odpowiednio: Gim (175,9 ha) i Serwent (244,0 ha)³.

Uogólniając można stwierdzić, że większość wsi turystycznych to małe osady, liczące najczęściej do 100 mieszkańców. Na analizowanym obszarze są one położone w odległości ponad 15 km od Olsztyna. Ponadto Faracik podaje, że w przypadku miast o liczbie ludności między 100 a 250 tys. (w tej kategorii mieści się Olsztyn), zasięg podmiejskiej strefy wypoczynkowej wynosi do 40 km⁴. Stąd należy przyjąć, że w przypadku zabudowy letniskowej, decydujący wpływ na jej lokalizację wywierają walory krajoznawczo-wypoczynkowe.

W tabeli 2 zestawiono w kolejności 10 wsi o największej liczbie udzielonych pozwoleń na budowę. Można zauważyć wyraźną dominację wsi dużych (8 na 10 wsi) o rodowodzie średniowiecznym (7 na 10 wsi). Należy uznać, że większe, skoncentrowane osiedla wiejskie z niewielkim zakresem rozproszenia sprzyjają rozwojowi społeczno-gospodarczemu oraz niezbędnym inwestycjom infrastrukturalnym. Zarówno w sferze technicznej, jak i społecznej. Wydaje się, że takie warunki istnieją przede wszystkim we wsiach o zwartych typach układów przestrzennych, tj. w takich jak: ulicówka, szeregówka i owalnica. Ponadto wsie te są położone wzdłuż dróg powiatowych i krajowych. Praktycznie ruchu budowlanego nie odnotowano we wsiach, przez które przebiegają drogi gminne, najczęściej gruntowe.

Zmiany liczby ludności we wsiach gminy Purda

Changes in population in the villages of the municipality of Purda

W odniesieniu do gminy Purda należy zaznaczyć, że tylko w kilku wsiach notuje się wzmożony ruch budowlany. Związany z tym jest najczęściej wzrost liczby mieszkańców. Przyrost liczby mieszkańców zanotowano w latach 2000–2007 w 23 wsiach. Jego największe wartości dotyczą Ostrzeszewa, Klebarka Małego, Szczęsnego i Klebarka Wielkiego (ryc. 2).

Przekształcenia historycznych układów przestrzennych wsi

Transformation of the historical spatial structures of a village

W następstwie wzmożonego ruchu budowlanego historyczne układy przestrzenne w/w wsi stopniowo przekształcają się w układy wielodrożne. Na podstawie analizy poniższych rycin dotyczących Klebarka Wielkiego z 1863 i 1997 roku wyraźnie można zauważyć, że we wsi dokonuje się dynamiczna zmiana

na struktury przestrzennej oraz użytkowania gruntów.

Na podstawie powyższych map ewidencyjnych, danych statystycznych uzyskanych w Urzędzie Gminy Purda oraz kwerendy terenowej w kilku wsiach można wyciągnąć następujące wnioski dotyczące struktury użytkowania ziemi oraz przekształceń układów historycznych wsi:

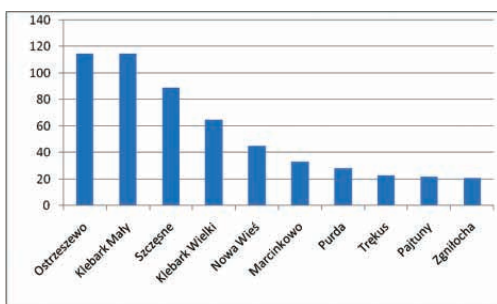
- wzrost liczby nieużytków (w gminie Purda stanowiły one w 2002 roku 52,3% powierzchni gruntów ornych, czyli 2510,9 ha), co ułatwia ich przekształcenie w grunty budowlane;
- rozdrobnienie gruntów ornych, w wyniku podziałów komercyjnych;
- gwałtowne wznoszenie zabudowy wzdłuż głównych dróg oraz jej żywiołowe „rozlewanie się” w głąb pól uprawnych;
- powstawanie nowej, nieefektywnej sieci dróg gruntowych.

Powyższe procesy odnotowuje się praktycznie w strefie podmiejskiej wszystkich miast w Polsce liczących minimum 20 tys. mieszkańców. Świadczą o tym prace między innymi Wesołowskiej (2004) i Bańskiego (2005). Ponadto nowa zabudowa mieszkaniowa i związana z nią większa dowolność architektoniczna powoduje degradację krajobrazu wiejskiego.

Należy podkreślić, że krajobraz rolniczy w gminie Purda kształtowany jest w sposób świadomy, w wyniku uchwalania miejscowych pla-

nów zagospodarowania przestrzennego w części wsi: Trękusek, Trękus, Ostrzeszewo, Szczęsne, Purda, Nowa Wieś, Marcinkowo, Klebark Wielki, Przykop, Klebark Mały, Zgniłocha, Klewki, Groszkowo, Gąsiorowo, Nerwik i Patryki. Tereny objęte planami zagospodarowania przestrzennego spełniają głównie funkcję mieszkaniową jednorodzinną (MN).

Jednak z goryczą należy stwierdzić, że 32 funkcjonujące na terenie gminy plany zagospodarowania przestrzennego (uchwalone w latach 1997–2008), obejmują najczęściej niewielkie obszary w 16 wsiach. Ich powierzchnia waha się od 0,87 do 18,00 ha (w dwóch przypadkach, tj. Trękusku i Trękusie jest to odpowiednio 44,81 ha i 37,36 ha).

Ryc. 2. Wzrost liczby mieszkańców w wybranych wsiach gminy Purda w latach 2000–2007 (oprac. autor na podstawie danych uzyskanych w Urzędzie Gminy Purda)

Fig. 2. Increase in the population number in the chosen villages in Purda commune in the years 2000–2007 (by the author, based on the data from Purda Commune Office)

Ogółem stopień pokrycia powierzchni gminy planami zagospodarowania przestrzennego wynosi około 0,6% (obejmuje około 200 ha). Pod tym względem gmina Purda zajmuje ostatnie miejsce spośród wszystkich gmin bezpośrednio sąsiadujących z Olsztynem.

Z drugiej zaś strony na mocy decyzji o warunkach zabudowy (wydawane są na podstawie art. 61 *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 2003 roku) powstaje spontanicznie zabudowa (często o charakterze osiedli mieszkaniowych) na terenach typowo rolniczych (nie objętych planami), gdzie do tej pory funkcjonowały pojedyncze siedliska rolnicze. Za taką sytuację odpowiada niefrasobliwość urzędników, którzy dosyć szeroko interpretują zasadę „dobrego sąsiedztwa” oraz brak ochrony prawnej gruntów przed podziałami. Stosunkowo często to rolnik we współpracy z geodetą generuje ów chaos przestrzenny. Wydzielanych jest od kilku do kilkunastu działek pod budownictwo jednorodzinne oraz wąskie drogi dojazdowe. Jedynym prawnym ograniczeniem przy podziałach gruntów rolnych jest wielkość działki, która nie może być mniejsza niż 0,30 ha.

W ten sposób powstają osiedla poza zwartą zabudową wsi. Obejmują one tereny bez wystarczającej infrastruktury technicznej. W latach 2004–2008 wydano na terenie gminy Purda 701 decyzji o warunkach zabudowy, obejmujących wzniesienie domu jednorodzinnego. Wydaje

Ryc. 3. Mapa ewidencyjna Klebarka Wielkiego z 1863 roku (źródło: Archiwum Państwowe w Olsztynie)

Fig. 3. Record – map of Klebark Wielki from 1863 (source: National Archives in Olsztyn)

się także, że po 2004 roku na wielu obszarach gmin podmiejskich Olsztyna (w tym w gminie Purda) istotną rolę w stosunku do planu zagospodarowania przestrzennego pełni decyzja o warunkach zabudowy. W zamyśle miała ona pełnić rolę uzupełniającą. Należało ją stosować doraźnie, w pojedynczych przypadkach, aby nie było konieczności tworzenia planów dla kilku działek rolnych. Po-

Ryc. 4. Mapa ewidencyjna Klebarka Wielkiego z 1997 roku (źródło: Urząd Gminy w Purda)

Fig. 4. Record - map of Klebark Wielki from 1997 (source: Commune Office in Purda)

nadto wydawanie decyzji o warunkach zabudowy pozbawia gminy dochodów z tytułu jednorazowej opłaty planistycznej (najczęściej jest pobierana w wysokości 20 lub 25%).

Ponadto na terenie gminy spotykamy małe wsie (tych liczących do 100 mieszkańców jest 25, czyli 52%) „gdzie czas niemal się zatrzymał”. Cechują się one niewielkim ruchem budowlanym i najczęściej malejącą liczbą ludności. Na obszarze tych wsi wydano w latach 1996–2005 od 0 do 6 decyzji o pozwoleniu na budowę domów jednorodzinnych. Miejscowości te nie zmieniły w istotny sposób od ponad wieku swojego układu przestrzennego. Tak jest na przykład w Kabornie. Ponadto na terenie wsi w latach 80. XX w. swojej działalności zaprzestała szkoła podstawowa.

Podsumowanie

Conclusion

Powyższy obraz dotyczący rozmieszczenia zabudowy mieszkaniowej (w tym lotniskowej) na obszarze gminy Purda układa się w zamknięty model przyczynowo-skutkowy. W ciągu ostatnich kilku, kilkunastu lat w znacznym stopniu można zaobserwować zmiany, jakie zachodzą w historycznych układach przestrzennych części wsi na obszarze gminy Purda. Związane są one ze wzmożonym ruchem budowlanym.

Ponadto w dużej mierze przeszłość historyczna wsi determinuje

je obecnie przemiany na jej obszarze. W tej kwestii należy nadmienić, że w gminie dominują wsie małe. Warunki do ich rozwoju na przestrzeni wieków były niekorzystne. Wpływała na to między innymi duża lesistość, słabe gleby i/lub podmokły teren. Z drugiej zaś strony korzystne położenie części wsi, ich wielkość i kształt wpływały w późniejszych wiekach na przebieg szlaków komunikacyjnych. Obecnie warunkuje to modernizację około 10 największych wsi, tj. 22% stanu miejscowości na terenie gminy Purda. Odbyna się to poprzez funkcjonowanie w ich obrębie infrastruktury technicznej, między innymi wodociągów i kanalizacji oraz wzmożony ruch budowlany. Jest on w dużym stopniu udziałem mieszkańców Olsztyna. Z kolei występowanie dużych jezior, z dostępną linią brzegową we wschodniej części gminy korzystnie oddziałuje na powstawanie zabudowy lotniskowej.

Sławomir Sobotka

Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department of Landscape Architecture
and Agrotourism
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Przypisy

¹ Bański J., 2005, *Współczesny wymiar procesów przestrzennych na wsi* [w:] „Studia Obszarów Wiejskich”, PAN, Warszawa, t. 9, s. 1–149.

² Łaguna W., 2007, *Konflikt w strefie podmiejskiej między zachowaniem krajobrazu kulturowego a ekspansją zabudowy na przykładzie*

miasta Olsztyna [w:] „Przyroda i miasto”, pod red. J. Rylke, Wyd. SGGW, Warszawa, t. 10, cz. 1, s. 304–315.

³ www.jezioro.com.pl

⁴ Faracik R., 2006, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*, UJ, Kraków, s. 138.

⁵ Program multimedialny AutoRoute Express Europe 2001 Microsoft.

Program Rozwoju Lokalnego Gminy Purda, 1999.

Studium ochrony wartości kulturowych gminy Purda, 1999.

Wesołowska M., 2004, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego na obszarach wiejskich* [w:] „Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy”, pod red. J. Bańskiego, PAN, Warszawa, t. 6, s. 165–175.

Summaries

Problems

The Pilica Landscape Parks – Idea of Preservation and Practice

The Pilica River – a left tributary into the Vistula River – directing its water from piedmont terrains to Mazovia plain stands out from various landscapes connected with the river and its tributaries. One of the most interesting landscape parts of the Pilica valley are its fragments near Przedborze, Sulejów and Inowódz. The towns lost their important position in the course of time – at present they are small but charming centers offering plenty of relics of the past with their beautiful silhouettes reflecting in the river. The landscape of the valley and the areas of upland surrounding it are enriched by woodlands, which are remnants of the old Pilicka primeval forest with all its wealth preserved as numerous nature reserves. In order to get complex protection of the Pilica valley landscape a Group of the Pilica Landscape Parks was set up in the 1980s which includes the Przedborski, Sulejowski and Spalski Landscape Parks. In the area of the parks and the

surrounding terrains there are plenty of valuable non-natural objects which form a cultural heritage of the region. The objects are important places of tourism, one should not also forget about a tourist attraction that is the Sulejowski Zalew (Lake). The areas are visited by numerous tourists, on the other hand they are under protection, recently widened on quite large Nature 2000 areas. The situation causes spatial and social conflicts. In the article some ideas concerning protection of the group of three landscape parks are presented and some chosen problems connected with including the protection of these parks in the region's life.

Małgorzata Milecka

Anna Różańska

Landscape Ecology

Chosen Aspects of Development of River Valleys in Sub-Mountain Areas

River valleys, next to forests, are basic elements of the ecological structure of Poland's landscape. A considerable part of them are flood areas of rivers, which are at the same time significant elements of natural systems, both local and supralocal –

since they constitute natural ecological corridors.

Specific natural conditions prevail in sub-mountain and mountain river valleys. Issues related to the river valleys development are shown in the examples of sub-mountain communes: Wilamowice (Śląskie Voivodship) and Strzyżów (Podkarpackie Voivodship). The assessment of the conformity of the present and planned development of the river valleys of the above mentioned communes with physiographic conditions (localisation of buildings, flood threats and flood protection, soil-water conditions, surface and underground waters pollution) is the main aim of the paper.

The issues connected with spatial development and its role in environmental development and the protection of water resources.

Piotr Krzyk

Rospuda – Landscape Assessment Study

The article presents the *Landscape Impact Assessment*, prepared by the author within the Environmental Impact Assessment report of Augustów Bypass, nearby the Rospuda Valley. This report is a final documentation, basic for a decision concerning the most controversial proposal in Poland in recent years. An original methodology has been presented. It has been of special concern to delimit the zone of visual influence of different bridge projects, crossing the most valuable part of the Rospuda Valley. Digital models of terrain, the river, and planned engineering objects enabled it to define the “visual envelope” and to create the visualisations of bridges, „located” in the pictures of real landscape. The adopted criteria of landscape impact assessment aimed to indicate the less harmful route alternative. The study shows the practical application of landscape architecture, and can serve as an argument for the implementation of *Landscape Impact Assessment* studies at Landscape Architecture departments.

Aleksandra Sas-Bojarska

Presentations

Sacred Landscape Connected with Water Flows, Based on the Study of ‘The Trail of Wooden Churches in Zielonka Forest’

Sacred landscape is inseparably linked with the revelation of sanctity in human life space (*hierophany* and *teophany* in some cases). *Profanum* has to be symbolically submitted to *res sacra* to enable the element of *sacrum* to act in a proper way. It involves an appropriate exposition of sacred landscape elements, especially churches. They are not only visible dominants, but also *domus dei* and *axis mundi* in cultural landscape. For that reason churches are often situated in the most prominent places, making good use of natural landform features, first of all hills usually connected with valleys of water flows.

‘The trail of wooden churches around Zielonka forest’ consists of twelve churches that have become an inherent part of Wielkopolska cultural landscape. Seven of them are located in the area of river valleys, which determines landscape exposition. The aim of this article is to attract attention to the vital role of small water flows

in the exposition of churches and the influence of valley forms on sacred landscape perception.

Elżbieta Raszeja

Ewa de Mezer

Utilization of Values of the Vistula Valley Landscape in Wilanów Region for Development of Tourism

The area of the Vistula valley in the region of Wilanów has unique landscape, natural and cultural values on the background of Warsaw. They constitute great potential for sustainable tourism, recreation and leisure. The most important elements of the valley landscape, which decide about its usefulness for tourism development are: the Warsaw Scarp and the area at the foot of the scarp, the riverside terrains with hydrographical network, riparian forests and meadows, and also historical residential parks. Development and regulation of access to these terrains should be aimed at harmonious use of their values, taking into consideration requirements of the natural and historical values protection. An important element, related to the development of tourism and recreation within the valley is a system of the communication routes which allows

proper control the tourist traffic. The communication routes can direct the tourist traffic to the areas attractive for recreation and leisure, which are more resistant to anthropopressure and frequently inactivated. An object of special meaning for tourism and recreation within the valley is the Wilanów Palace Museum. It is important to provide adequate infrastructure connected with services for the tourists visiting the museum and to improve its functionality.

Małgorzata Kaczyńska

Spatial Transformations of the Świna River Estuary

Cities close to the Baltic Sea were built in various times. Swinoujście belongs to the young cities, as it gained its civic rights as late as in 1765. Its history, begun in the early Middle Ages, gathered momentum after 1720, when people tried to solve the difficulties connected with water communication, substantially limited by the Swedish at the estuaries of the Odra river. Clearing of the river and adaptation for navigation on the Świna, which was absolutely not navigable and used only for fishing. Satisfactory results obtained during hydrographic works led to extraordinary growth of the city's creation and spatial development, changing unceasingly until nowadays. Where less than three centuries ago cliff shores

existed, the sea roared and the sandbanks of Pomeranian Bay stretched, today we can admire the first public Spa Park, seaside holiday quarter, numerous, well preserved Prussian fortifications and military batteries, many engineering accomplishments and countless architectonic objects. Each of the former historic activities left their stamp in the river panorama and sea embankment. The city did not avoid the needs and pressures of the present day, which so far have forced liquidation of some fragments of forts or military fortifications.

Alicja Biranowska-Kurtz

The Importance of River Valleys in the Medieval Fortification Line of Jura Krakowsko- Częstochowska

Jura Krakowsko-Częstochowska constitutes one of the greatest centres of stronghold buildings in Poland. Such objects appeared in this area from the beginning of human settlement. Proof of that can be seen in fortification traces in Murek Cave, on Gołębiec Rock or in walls of a dwelling from the Lusatian culture in Udórz. The landscape, of huge differences in relative heights and water meadows, which occurs in many regions, is conducive to creating fortified buildings which, situated

in naturally defensive places, apart from giving active protection were also efficient in passive protection.

Medieval times prove by their remains that commonness of *militaris* architecture is one of the characteristics which distinguish them. Constant threat to the borders and frequent political, social and technical changes bought about perfection in borderland protection.

The king who hugely administered to the increased protection of the Polish borders was Casimir III the Great. Within limits of military strategy, he personally founded many castles and watchtowers that were mentioned by the chronicler Jan Długosz. Many of Jura's objects are not only extremely valuable but also very picturesque examples of Polish architecture. The castle in Pieskowa Skała, in Podzamcze or Wawel – the royal castle in Cracow – are called icons and pearls of Polish architecture.

The Jura area, as a pioneering one, was included into a programme of natural and landscape values protection, in reserves like for example Dolina Ojcowska, or protection of singular elements in the form of nature monuments.

Michał Uruszczak

Standards

Karpnicki Brook Valley Landscape. Application of the GIS System for Historical Analysis of Landscape Changes

The river and brook valleys of the Sudeten Mountains have played an important role in developing the area. Along the rivers there has formed a characteristic settlement landscape inextricably linked to the hydrographic network. Recent years have seen further transformations of the riverine areas, which has led to the disappearance of many historical landscape components. This raises questions about the nature of the present changes.

The article is an attempt to present the dynamism of transformations of the Karpnicki Brook Valley landscape. A comparison of conditions from 1938, 1994 and 2004, has enabled the authors to determine the landscape development trends and to establish goals for the protection of the historical architectural-and-landscape composition. The analysis has been conducted using aerial photographs as the source material; thanks to this, it has been possible to obtain a comprehensive picture of

changes to spatial relationships. The photos were used to make digital orthophotos, which then constituted the basis for developing maps in GIS. The maps made it possible to compare the condition of the landscape at various points in time.

Justyna Jaworek
Piotr Gołuch
Adam Michalski

About the Landscape of the Ilmenau Valley

The Ilmenau, with 107 km length, is a left affluent of the Elbe and flows through the historical region of Lüneburger Heide in Germany. It begins near the town of Uelzen, which is known for its railway station, designed by Hundertwasser, then flows through the health resort Bad Bevensen, to get to Lüneburg, the town called "The Queen of Hanza" in the Middle Ages. The "wealth" of Lüneburg (also architectural) comes from the bed of salt. The Ilmenau, already as the Ilmenau Kanal joins the Elbe near Winsen.

Unique natural and cultural values not only of big towns, but also villages located in the river valley decide on the possibility of development of different tourism forms. The peculiarity of landscape is created by numerous hills, moorlands, forests, areas covered by juniper, alleys as well as borders of agricultural and forest areas lined by birch and er-

ratic boulders. Characteristic half-timbered buildings, typical village and farm systems, village buildings with domination of German hall-houses, palaces as well as numerous monasteries are of a huge cultural value.

The goal of this work is analysis of the current state of landscape in the Ilmenau valley (Germany) as well as defining the possibilities of its balanced management in the future.

Agnieszka Aleksandra Jaszczak

Forum

Threats for the Natural and Cultural Development of the Struga Świebodzińska Valley

Effectiveness of spatial planning, expressed in planning tools and concrete methods of strategic management has a great influence on town development. Taking into consideration the state of the green area of Świebodzin, we should assume that its ecological status ought to be a priority for further development. The assumptions, within whose frames economy compels the technology of the town development, thus negating the natural rhythm of nature, should be eliminated. The town is a bio-

social organism, and so it requires promoting of balanced ecological, social and cultural actions.

Anna Bazan-Krzywoszańska
Marta Skiba

Analysis of Special Systems Elements of Chosen Villages in Drawski Landscape Park

Landscape parks were created to protect natural, cultural and landscape resources. Many resources very often contribute to the intensive touristic development of these areas.

The landscape of Drawski Park was created by the carving activity of a glacier. There are many lakes and rivers in the studied area, which contributed to the development of villages. One of the most famous rivers in this area is the Drawa river. The Drawa river and numerous lakes created convenient conditions for active leisure.

Tourist development could utilize the resources of cultural and natural heritage based on the principles of sustainable development.

The aim of this paper is to estimate the transformation of chosen villages situated in Drawski Land-

scape Park and establish directions of further development, including *genius loci*.

Anna Dudzińska
Barbara Szpakowska
Piotr Urbański

Transformations of Historical Countryside Layouts in Purda District in the Years 1996–2005

The article contains information about the placement of one family housing (including summer houses) in Purda commune. Attention has been paid to the connection between the increased building movement, increase in the population and the transformation of the spatial structure of the village.

Sławomir Sobotka

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczonych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

• Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

• Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (przewodniczący)
prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM – Politechnika Krakowska
dr hab. inż. arch. Alina DRAPELLA-HERMANSDORFER – Politechnika Wrocławska
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
prof. dr hab. Barbara SZPAKOWSKA – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
prof. dr hab. inż. arch. Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ, zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Renata GUBAŃSKA – sekretarz, renata.gubanska@up.wroc.pl
dr inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – redaktor, irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl
inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA, jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl

RECENZENCI**REVIEWERS**

prof. dr hab. inż. Zebobiusz DMOWSKI
dr hab. Alicja KRZEMIŃSKA
dr hab. inż. Janusz ŁOMOTOWSKI
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK
dr hab. Barbara SZULCZEWSKA, prof. SGGW
prof. dr hab. inż. Zofia WIĘCKOWICZ
dr hab. inż. Romuald ŻMUDA

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Patrycja KEILY

WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 71 3201558, fax 71 3201557
e-mail: dziekanat.wiksig@up.wroc.pl, <http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

DOLNOŚLĄSKIE DNI ARCHITEKTURY KRAJOBRAZU
15-16 października 2010 r.

Konferencja: nauka, dydaktyka, praktyka

**Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu**

uprzejmie zaprasza na Konferencję organizowaną z okazji

**10-lecia studiów na kierunku architektury krajobrazu
na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu**

Program

15 października 2010 r.

I część

- Sesja oficjalna – uroczystości jubileuszowe
- Sesja dydaktyczna – prezentacja ośrodków dydaktycznych z Dolnego Śląska kształcących na różnych poziomach w zakresie architektury krajobrazu
- III Biennale Architektury Krajobrazu – prezentacja wystawy prac konkursowych

II część

- Sesja absolwentów – prezentacja osiągnięć i wymiana doświadczeń
- III Biennale Architektury Krajobrazu – ogłoszenie wyników

III część

- Uroczysta kolacja w pałacu w Pawłowicach (Centrum Kształcenia Ustawicznego Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu)

Uwaga:

- Równoległe z uroczystościami oficjalnymi w holu budynku CND odbędą się:
- Wystawy tematyczne IAK
  - Prezentacje i kiermasz firm działających w zakresie architektury krajobrazu

16 października 2010 r.

- Sesja naukowa – współczesne problemy i wizje w architekturze krajobrazu
- Sesja plenerowa w ogrodzie botanicznym – dyskusje, posiedzenie Rady Programowej kwartalnika Architektura Krajobrazu, zakończenie uroczystości

Dodatkowe informacje sekretarz konferencji: dr inż. Monika Ziemiańska
e-mail: monika.ziemiańska@up.wroc.pl, tel. 71 320 18 60
strona internetowa: <http://www.ddak.t30.pl>

W następnym numerze:
In the following issue:

Rola rzeki w krajobrazie
miejskim i wiejskim

Role of the River in the Urban
and Rural Landscape